

Nieuwe koers
Asielzoekers moeten terug naar Griekenland

IN HET NIEUWS 4-5

Pensioen
Snijden in AOW doet altijd ergens pijn

IN HET NIEUWS 7

Social media
'Adolescence' als gespreksstarter in de klas

IN HET NIEUWS 8-9

Vliegend skiën
Italiaanse broer en zus azen op olympisch goud

SPORT 25

ANALYSE OORLOG IN OEKRAÏNE

In ijzig Kyiv valt woord genocide

Oekraïne beleeft een zeer zware winter door de Russische aanvallen op burgerdoelen en de energievoorziening.

Rob Schoof en Simone Peek
AMSTERDAM

De eerste twaalf maanden na het aantreden van de zelfverklaarde 'vredepresident' Donald Trump zijn het dodelijkste jaar van de Russische invasie voor Oekraïense burgers sinds 2022. Dat blijkt uit cijfers van de Hoge Commissaris voor de Mensenrechten van de VN. Vrede is ver weg en het Russisch geweld richt zich in toenemende mate tegen de bevolking. Het oorlogsrecht schrijft voor dat burgers zo veel mogelijk moeten worden ontzien. In Oekraïne klinkt het woord „genocide” dan ook steeds vaker.

Opvallend was de timing van de zwaarste Russische aanval dit jaar. Met 71 raketten en 450 drones, maandag op onder meer Kyiv, Charkiv, Dnipro, Soemy en Odesa, volgde die kort op de uitspraak van de Amerikaanse president dat de

Russische president Vladimir Poetin met hem was overeengekomen „niet te schieten gedurende een week”, vanwege de extreme kou in Oekraïne.

De temperatuur in hoofdstad Kyiv is al weken onder het vriespunt en zakt deze week 's nachts opnieuw tot -20 graden Celsius. Door massale Russische aanvallen op energiecentrales en andere infrastructuur ligt het energienetwerk het grootste deel van de dag plat. Hierdoor werken de (kraan)waterpompen en riolering op veel plekken niet. Ook warmtekrachtcentrales werden herhaaldelijk verwoest door Rusland.

Ook deze winter kampt Oekraïne met een tekort aan munitie voor de luchtafweer - met name tegen ballistische raketten. Het land is voor de verdediging tegen deze raketten afhankelijk van Amerikaanse Patriot-luchtafweersystemen. „Als het gaat om ballistische

raketten ligt de sleutel nog steeds in handen van de Verenigde Staten”, zei president Volodymyr Zelensky eind januari. Soms worden luchtafweerraketten één dag na aankomst in Oekraïne al gebruikt, zei een woordvoerder van de luchtmacht maandag.

Deze week zakt de temperatuur in Kyiv naar -20, terwijl de elektriciteit grotendeels niet werkt

Met intensieve drone- en raketanvallen op één specifieke regio in Oekraïne probeert Rusland de luchtverdediging te verzadigen: „Soms hebben onze luchtafweersystemen simpelweg onvoldoende tijd om te herladen tijdens zulke zware aanvallen”, aldus de woordvoerder. „En zelfs als wij 80 pro-

cent van de raketten onderschep- pen, veroorzaakt de overige 20 procent zeer zware schade.”

Herinnering aan tijd Stalin

In Oekraïne klinkt nu het woord *Cholodomor* - sterven door kou en een woordspeling op *Holodomor*, sterven door hongersnood, de term voor de uithongeringscampagne van de Sovjet-leider Josef Stalin in 1932-1933 tegen de Oekraïners, die miljoenen mensen het leven kostte. Honger werd gebruikt als straf wegens Oekraïense opstandigheid tegen het Sovjet-regime.

Veel Oekraïners zien de niet-aflatende aanvallen als genocide tegen hun volk. Deze beschuldiging klinkt al sinds 2022, maar niet zo luid als nu. De Litouwse minister van Buitenlandse Zaken heeft het Internationaal Strafhof (ICC) afgelopen week gevraagd te onderzoeken of de aanvallen op het energie-, warmte- en waternet tijdens een

uitzonderlijk zware winter onder het misdrijf genocide vallen.

Onder deskundigen verschillen de meningen over de vraag of de Russische daden neerkomen op genocide. „Ik deel de visie dat sprake is van genocide. Al in 2022 stelde ik dat er veel indicaties waren”, zegt professor Karel Berkhoff, onderzoeker bij het NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies. Hij verwijst naar een artikel van de ngo 'Genocide Watch', waarin met name het handelen van Rusland in bezet gebied wordt geïnterpreteerd als genocide.

Hoogleraar geschiedenis Iva Vukuši (Universiteit Utrecht) is terughoudend met het woord: „Het is een zeer restrictieve definitie. Als we teruggaan naar de definitie uit de Genocide Conventie van 1948 en de praktijk in het Strafhof [...] lijkt

Lees verder op pagina 2

Advertentie

VOORLINDEN

CLAIRE TABOURET
NU TE ZIEN

KOOP NU JE TICKETS OP VOORLINDEN.NL

NIEUWSBRIEVEN De hele dag op de hoogte nrc.nl/nieuwsbrieven/actueel	REDACTIE redactie@nrc.nl nrc.nl/overons	ABONNEMENTSVRAGEN ga voor meer informatie naar nrc.nl/service
Deze uitgave komt voort uit Algemeen Handelsblad (1828) en Nieuwe Rotterdamse Courant (1844)	PRIJS €4,70 Jaargang 56 no. 107 BELGIË € 5,70	 4 0 6 2 6 8 7 1 0 4 0 4 0 0 0 3 6 1

IN HET LAND
LEIDSCHEMDAM

FREEK SCHRAVESANDE

Als ze één dag niet komen? Een varkensstal!

Het vuilnis op de Prins Johan Friso-laan, een lange- rekte straat met ga- lerijflats aan beide zijden, komt soms van boven. Agedankte matrassen, hele bankstellen. Hup, van zes- hoog naar beneden. En nee, „je hoeft het niet te snappen”, zegt de vuilophaler in oranje pak die met zijn collega door de straat rijdt. „Is gewoon mens eigen.”

Hans heet hij, en zijn collega Hassan. Met hun elektrisch wa- gentje doen zij niet het periodiek grofvuil en ook niet het huisvuil maar alles wat rondslingert op de stoep en rond de ondergrondse vuilcontainers. En ze legen alle prullenbakken. Elke dag opnieuw. Want de Prinsenhof, een „aan- dachtswijk” in Leidschendam, is niet de meest propere van het land. Als ze één dag niet komen? Hans, alweer instappend: „Een varkensstal!” En zoef! Weg zijn ze weer. Op naar de volgende prul- lenbak vijftig meter verderop.

Gelukkig ben ik op de fiets, an- ders had ik ze nooit bijgehouden.

Het tweetal is van De Bin- nenbaan, een werkbedrijf voor mensen met afstand tot de arbeidsmarkt. Ik liep hen te- gen het lijf toen ik wilde schrijven over de nieuwe regels voor het grofvuil. Per 1 januari moeten in- woners van Leidschendam voor het ophalen betalen, 12,50 euro, om ze te stimuleren hun grofvuil zelf naar de milieustraat te bren- gen. Alleen, in deze wijk, begreep ik uit de lokale media, brengen ze de milieustraat dan maar liever naar hun eigen stoep.

„Complete tassen proppen ze erin.” Hans duwt met oranje hand- schoen het vuil aan in de prullen- bak en verwisselt daarna de zak. „Ook eens een vibrator!” Glimlach: „Die heb ik aan de trekhaak van m’n leidinggevende gehangen.” En het sm-zweepte „was voor een las- tige klant”. Want geregeld krijgen ze een grote smoel. Laatst nog, toen ze met zout strooiden vanwe- ge de sneeuw. „Een man zei boos: heb je hier nou nóg niet...?”

Het wagentje zoekt verder en ik zie ‘m de hoek omgaan. Ah, hier zit

de vestiging van het werkbedrijf. De twee mannen lossen er hun af- val in grote containers en bij de ba- lie steekt iemand zijn hoofd naar buiten. „En jij bent? Oh, je mag wel even kijken hoor.”

Hij is de beheerder, Jos van Wel- dam, en toont de opbrengst van deze week: rollators, wasrekjes, motorkap, autoportier, stofzuiger- slangen, Maxi Cosi, platenspeler, pannen, paraplu’s, accu’s, batterij- en, stoelen, traphekjes, kinderzit- jes, vier matrassen, elf autoban- den, vier fietsen uit de sloot, ver- femmers, frituurvet, pvc-buizen, tl-buizen, een decoratief schilde- rijtje (Normandische kust) en een rode brandweerauto. Van Weldam, draaiend aan de katrol: „Daar zou ik als kind toch wel blij van wor- den.”

Zij zijn dienstbaar en ruimen alles op. Voor de mensen die er een puinhoop van maken!

Boven drinken we koffie en als Hans langsloopt geeft Van Weldam ‘m een knipoog. „Dag directeur!” Hans, glunderend: „Dag onderdi- recteur!” Het is hier altijd dolle boel, vertelt Van Weldam. Laatst hebben ze met zo’n vijftien Bin- nenbaners gebowld en met het af- scheid van Tom, vanwege zijn pensioen, hadden ze een draior- gel gehoord. Tom is trouwens al- weer terug, hij miste het werk. „Dat hebben ze allemaal. Ze heb- ben er lol in.”

Gelukkig maar, want de vuilop- halers krijgen heel wat voor hun kiezen. Van Weldam kent de ver- halen. Over het afval dat van bo- ven naar beneden komt. Grote muilen. De ondankbaarheid. „Ter- wijl, deze mensen zijn dienstbaar en ruimen alles op. Voor de men- sen die er een puinhoop van ma- ken!” En ja, ze noemen hen beperkt, maar...

Wie is er eigenlijk beperkt?

KRANT ACHTER WATERGATE

The Washington Post schrapt één op drie banen

Toon Beemsterboer

AMSTERDAM

The Washington Post ontslaat driehonderd van de achthonderd journalisten bij de krant. Dat heeft hoofdredacteur Matt Mur- ray woensdag bekendgemaakt in een Zoom- vergadering met het hele bedrijf. Met name de nieuwsredactie en de buitenlandredactie worden flink ingekrompen, veel correspon- denten worden geschrapt. De sportredactie en de boekenredactie worden volledig op- geheven. Dit is een harde klap voor een jour- nalistiek instituut dat internationale be- kendheid kreeg nadat het in de jaren zevent- ig de Watergate-affaire aan het licht bracht.

De belangrijkste reden voor de ontslagen zijn bezuinigingen. De krant maakte in 2023 en 2024 ongeveer 177 miljoen dollar verlies. De crisis werd verergerd door beslissingen van de eigenaar, miljardair Jeff Bezos, die de krant in 2013 voor 250 miljoen dollar kocht.

Op zijn instigatie kondigde de krant in okto- ber 2024 aan dat het haar steun introk voor de Democratische presidentskandidaat Ka- mala Harris vlak voordat ze het in de verkie- zingen opnam tegen de Republikein Donald Trump. Ook stuurde Bezos de van oudsher progressieve opiniereactie van The Was- hington Post in een conservatievere rich- ting. Dit viel niet goed bij de lezers en redac- teuren van de krant, die tijdens Trumps eer- ste termijn nog het motto ‘Democracy Dies in Darkness’ introduceerde. Na Bezos’ om- streden besluiten verloor de krant 250.000 abonnees, wat neerkomt op 10 procent van het totaal. Meer dan honderd redacteuren vertrokken vorig jaar uit onvrede met de koers van de krant.

De koerswijziging van Bezos wordt alom- gezien als een knieval voor Trump, die zich vaak kritisch heeft uitgelaten over de be- richtgeving van The Washington Post. Als president vormt hij een potentiële bedreig- ing voor Bezos’ andere zakenbelangen.

Russen vallen steeds burgers aan

» Vervolg van voorpagina

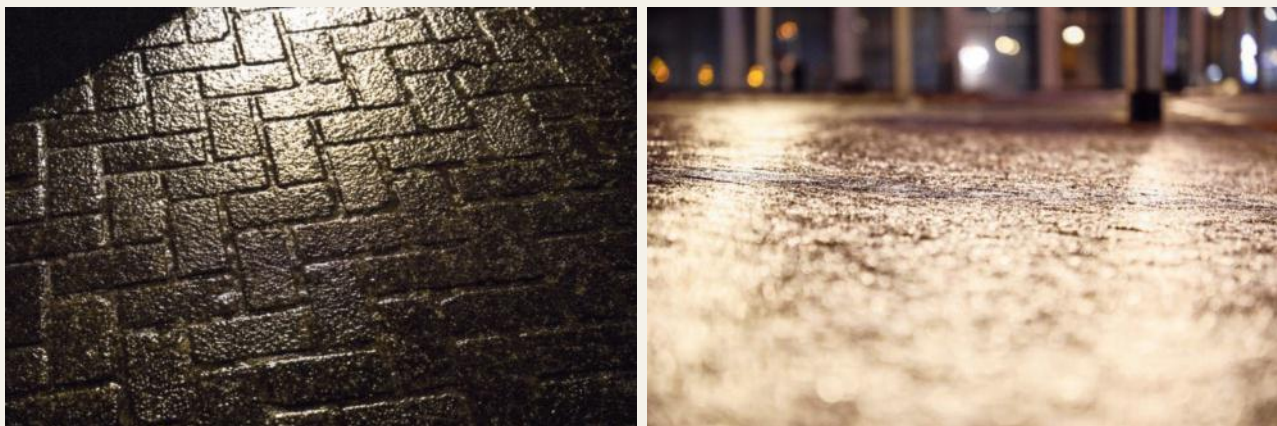
het me vrij helder op dit moment.” Zij ziet „één cluster van misdaden” die mogelijk kwalificeren als een potentiële handeling van genocide: „dat is het ontvoeren van Oek- raïense kinderen. Maar het ICC heeft hier nog geen claim van genocide aan geplakt. Ik vermoed omdat het heel erg lastig te bewij- zen is.” Dat Rusland nog niet is aangeklaagd wegens genocide „betekent niet dat wat in Oekraïne gebeurt minder belangrijk, minder tragisch en minder ernstig is. Oorlogsmisda- den en misdaden tegen de mensenrechten zijn ook verschrikkelijk. Rusland voert abso- luut een oorlog tegen burgers. De Oekraïners bevrozen, hun burgerinfrastructuur wordt verwoest en flats gebombardeerd. Maar his- torisch gezien, juridisch bezien, maakt het dat nog geen genocide.”

Alleen al afgelopen week viel Rusland meerdere keren burgers aan. Bij een drone- aanval werden twaalf mijnwerkers bij het dorpje Ternivka gedood, op meer dan zestig

kilometer van het front. In de regio Soemy viel Rusland een vuilniswagen aan, in Cher- son een ambulance - met de dood van de pa- tiënt en zijn verpleegkundige tot gevolg. Op zondag werd in de regio Zaporizja een kraamziekenhuis aangevallen, met tenmin- ste negen gewonden, onder wie een jonge- tje van vier. „De aanval op het kraamzieken- huis is opnieuw bewijs dat Rusland oorlog voert tegen het leven”, stelde de gouver- neur van de staat.

Onderhandelingen zonder resultaat

De door de VS voorgezeten vredesonderhan- delingen over een staak-het-vuren hebben nog niet tot resultaten geleid. Deze woens- dag begon in Abu Dhabi de tweede ronde van gesprekken tussen vertegenwoordigers van Oekraïne, Rusland en de VS. Westerse bond- genoten zouden inmiddels hebben toege- zegd dat zij bereid zijn militair bij te springen als Rusland de voorwaarden van een vredes- verdrag schendt. Voorwaarde is dat er een verdrag ligt. En daarvoor is instemming van Rusland en Oekraïne nodig.

Een fietser in **Drachten** mijdt de straat (boven), ook in Leeuwarden zijn wegen spekglad. FOTO'S JILMER POSTMA/ANP; ANTON KAPPERS/ANP

REPORTAGE CODE ROOD

'En ineens wonen we bij de ijsbaan', schrijft buurvrouw in de buurtapp

In het Friese Kollumerpomp ligt het openbare leven stil wegens gladheid, na een NL-Alert woensdag 06.30 uur voor Noord-Nederland.

Door **Freyan Bosma**

KOLLUMERPOMP

Kgg, kgg, kgg, snerpt het ijs onder mijn schaatsen. Met lange halen, de rug licht gebogen, glijd ik over de Foyingaweg - de hoofdstraat van Kollumerpomp, een dorpje van zo’n vierhonderd inwoners in de nok van Friesland.

Toen ik hier opgroeide lagen er klinkers, sinds vo- rig jaar ligt er asfalt. Daarop heeft zich in de nacht van dinsdag op woensdag een zilverkleurige ijslaag van enkele millimeters gevormd. Voldoende om een paar baantjes heen en weer te schaatsen, slalommend langs thuisgebelevens auto’s, een bouwcontainer, een rood-witte verkeerspielaar. Verderop waagt ook een stevig tegen de kou ingepakt kind zich, met voorzich- tige bewegingen, op de schaats. In de buurtapp plaatst een buurvrouw een foto van de schaatsers. „En ineens wonen we bij de ijsbaan...”, schrijft ze.

Ook strooiwagens rijden niet

Vanwege de ijzel geldt deze woensdagochtend code rood in Friesland, Groningen en Drenthe. Inwoners ontvingen om 06.30 uur een NL-Alert met de bood- schap „blijf binnen”. Zelfs voor strooiwagens is het te glad. Openbaar vervoer rijdt niet, scholen blijven dicht, ziekenhuizen zeggen operaties af, de thuiszorg komt niet langs en kranten- en postbezorgers gaan evenmin op pad. Op de regionale radiozender Omrop

Fryslân wordt gewag gemaakt van tientallen ongeluk- ken. Het openbare leven valt stil. Hoe ziet dat eruit?

Kollumerpomp is zo’n dorp waar het uitzicht op el- ke straathoek dermate weids is dat de lucht als van- zelfsprekend je aandacht trekt. Deze woensdag zit het wolkende dicht, oogt de horizon mistig. Stil is het er sowieso al - twee jaar nadat de basisschool wegens le- rarentekort moest sluiten, rond de eeuwwisseling hield ook de dorpswinkel er reeds mee op. Juist deze ochtend berichten samenwerkende regionale omroe- pen op basis van CBS-data dat in ongeveer de helft van alle buurten en dorpen dit soort noodzakelijke voorzieningen buiten bereik is gekomen.

Al is Kollumerpomp ook zo’n dorp waarvan de in- woners zeggen: ‘waar een klein dorp groots in kan zijn’. Dan doelen ze bijvoorbeeld op de bonte stoet versierde boerenwagens die per trekker, als het dorpsfeest is, door de omgeving rijdt. Of op de wan- deltocht die eens in de paar jaar lopers uit de hele pro- vincie trekt - de helft van het dorp is dan vrijwilliger. Of op het pendelbusje waarmee inwoners kinderen naar basisscholen in omliggende dorpen vervoeren.

Code rood brengt het dorp nu helemaal tot stil- stand. Zelfs bij Vakgarage Kooistra wordt er niet ge- sleuteld. Eigenaar Anne Kooistra (63, trui met het lo- go van de zaak erop), zit alleen in zijn anders zo be- drijvige garage. „Ik heb hier jongens werken uit Sur- huisterveen, Marum en Gerkesklooster. Toen ik het NL-alert kreeg heb ik meteen tegen ze gezegd: jullie

komen niet. Ik krijg ook geen onderdelen van leveran- ciers binnen, ze raken hier gewoon niet.”

Kooistra kijkt tussen de nieuwe modellen in zijn showroom naar buiten, waar een bestelwagen al toete- rend langsrijdt. Hij schudt zijn hoofd. „Het risico is zo groot, als je begint teglijden kan je de auto echt niet op de weg houden.”

Pantoffels aan

Verderop aan de Foyingaweg zitten Anneke (70) en Ronnie (72) Wilschut in een warme woonkamer aan de koffie. Het gepensioneerde paar heeft de pantof- fels nog aan. Normaliter laten ze om 08.30 uur hun acht maanden oude Berner sennenhond Kaatje uit. Maar ook de stoep is spekglad. Kaatje heeft haar ge- voeg in de tuin achterhuis gedaan en ligt inmiddels krioelend van de energie onder de keukentafel.

„Om 13.00 uur laten we haar normaal weer uit, dat zal er ook wel niet van komen”, zegt Anneke Wilschut. „Ik werd om 05.30 uur wakker en ben even op straat gaan kijken, het was zó koud en glad. Ik heb het met- een in de groepsapp van onze familie gezet, om de kin- deren te waarschuwen. Onze schoonzoon is wel van [buurdorp] Kollum naar zijn werk in Leeuwarden ver- trokken, met een gangetje van 43 kilometer per uur.”

Niet iedere inwoner van Kollumerpomp gaat, zoals ik, de ijslaag met schaatsen te lijf. Twee jongeman- nen, elk voorzien van een peuk en een glimlach, wa- gen zich met hun auto door de straten van hun dorp.

REPORTAGE **DUBLINVERORDENING**

Asielzoekers kunnen volgens Nederland terug naar Griekenland, ngo's denken daar anders over

Sinds 2011 stuurde Nederland geen asielzoekers terug naar Griekenland omdat de omstandigheden daar niet voldeden. Volgens minister Van Weel is de situatie nu verbeterd.

Noortje Smeltink

ATHENE

Sociaal werker Mariangela Psyraki kijkt door de ramen van het Victoria Community Center in Athene naar buiten en slikt. Het is half vijf 's middags, dus moeten de bezoekers van het centrum,

waarin onder meer een dagbesteding en een huisarts gevestigd zijn, het pand verlaten en de vrieskou in. „Ik kan je zo twintig jongens aanwijzen die vannacht op straat slapen”. Athene, zegt ze, is geen plek voor mensen op de vlucht.

Hoewel de Dublinverordening voorschrijft dat het eerste land van aankomst verantwoordelijk is voor de asielaanvraag, stuurde Nederland sinds 2011 asielzoekers die in Griekenland asiel hadden aangevraagd en daarna doorreisden naar Nederland niet terug naar Griekenland. Volgens meerdere rechters schoten de omstandigheden daar tekort. Volgens demissionair minister van Asiel en Migratie David van Weel (VVD) is de situatie sinds kort verbeterd en kunnen zogeheten ‘Dublinclaimanten’ weer terug. In januari bezocht hij Griekenland om de migratiesamenwerking te bevorderen.

Van Weels besluit rust onder meer op een mededeling van de Europese Commissie uit april 2025, die concludeert dat het asiel- en opvangstelsel op het Griekse vasteland geen structurele gebreken meer kent die een risico vormen op onmenselijke of vernederende behandeling.

In het kantoor van Yoga and Sports for Refugees in Athene rolt Carolina Lopes met haar ogen. „De situatie in Griekenland verbeterd? *Sure*.” Tot oktober werd de sportschool jaarlijks door ongeveer 1.800 mensen bezocht, vooral jongeren met een vluchtverleden en zonder vaste woonplek, die afleiding vonden in het sporten.

Maar na ruim twee jaar was het voorbij. Een buurman zou hebben geklaagd, inspecties volgden elkaar op,

„tot ze een reden vonden om onze sportschool te sluiten”, zegt projectleider Lopes. Het team organiseert nu sportlessen in de buitenlucht en zoekt een nieuwe locatie, maar dat gaat moeizaam. „Help Grieken in plaats van vluchtelingen,” krijgen ze te horen.

In een half jaar op eigen benen

Ngo's, sociaal werkers en hulpverleners zien de situatie van vluchtelingen, asielzoekers en ongedocumenteerden in Athene veelal anders dan Van Weel. Er is één ngo die de alarmbellen niet luidt – tevens de enige ngo waar Van Weel tijdens zijn flitsbezoek aan de Griekse hoofdstad binnenstapte: het Nederlandse Movement on the Ground.

In een pand van de ngo in de Atheense wijk Victoria zijn de bedden strak opgemaakt. In de keuken en woonkamer hangen geen posters en slingeren geen spullen, op tafel ligt alleen een schoonmaakrooster. Het is één van de twee tehuisen van Movement on the Ground in Athene, binnenkort moeten daar twee bij komen.

Sinds de shelters ruim een jaar geleden openden, hielp de ngo 61 mannen van 18 tot 24 jaar binnen een maand aan legaal werk en binnen een half jaar op eigen benen staan, zegt projectleider Martijn van Ommen. Of Athene kampt met problemen rondom de huisvesting en integratie van vluchtelingen? „Wij focussen op onze bewoners. Dat is onze belangrijkste invloed”, zegt hij.

Sinds begin 2025 financiert de Nederlandse overheid de bestaande en geplande shelters van Movement on the Ground in Athene. Het ministerie van Asiel en Migratie heeft 1,1 miljoen

euro beschikbaar gesteld voor een periode van twee jaar, met het doel het „bevorderen van duurzaam verblijf en integratie in de lidstaat waar asiel is verleend, en het voorkomen van doorreizen naar andere EU-lidstaten zoals Nederland”. Dat Van Weel tijdens zijn bezoek aan Athene alleen Movement on the Ground bezocht – al sprak hij wel met meerdere internationale ngo's – maakt sociaal werker Psyraki boos. „Waarom kwam hij niet langs in het Community Center? Wat gebeurt er buiten de paradisiërbubbel die Nederland te zien krijgt?”

Structurele problemen

Movement on the Ground speelde eerder een rol in het Nederlandse beleid rond opvang in Griekenland. In 2020 ontving de organisatie financiering van het ministerie van Justitie en Veiligheid voor de opvang van alleenstaande minderjarige vluchtelingen in het Zuid-Europese land. Dat leidde tot kritiek van ngo's, juristen en toezichthouders, die meenden dat Nederland de opvang in Griekenland financierde als alternatief voor het opnemen van minderjarigen in eigen land. Kleinschalige shelters zouden zo de plicht van Nederland overnemen, terwijl structurele problemen in het Griekse opvangstelsel onopgelost bleven.

Tegenwoordig richt Movement on the Ground zich op volwassenen. Mede-oprichter Adil Izemrane stelt in reactie op schriftelijke vragen dat de ngo pleit voor menswaardige opvang in Griekenland door voorbeeldprojecten op te zetten en die te delen met beleidsmakers en ngo's. Kritiek op het beleid ten aanzien van vluchtelingen en statushouders laat de ngo vrijwel niet horen, in tegenstelling tot andere ngo's.

Milo Johnson-Wheeler van Mazi Housing, het enige andere shelterprogramma voor volwassen mannen met beschermingsstatus in Athene, is meer uitgesproken. „Absoluut niet”, antwoordt hij op de vraag of er genoeg opvang- en integratiemogelijkheden zijn in Griekenland. Mazi Housing heeft de wachtlijst bevroren sinds de honderdste persoon zich aanmeldde. De organisatie kan jaarlijks veertig mannen helpen, met een budget van 150.000 euro. Dat komt volledig van donaties. Zo blijven ze onafhankelijk van de Griekse overheid, en dat is „cruciaal”, zegt Johnson-Wheeler. „Het stelt ons in staat om druk te blijven uitoefenen.”

De organisatie publiceert regelmatig analyses over racisme op de Griekse woningmarkt, tekortkomingen in het kampbeleid en de structurele uitsluiting van vluchtelingen. Die misstanden schrijven ze toe aan Grieks en Europees beleid.

De facto detentie

Terwijl asielzoekers worden opgevangen in Griekse kampen, zijn statushouders aangewezen op voorzieningen van de staat. Die zijn vaak ontoereikend, omdat de Griekse overheid geen structureel opvangprogramma verzorgt. Na erkenning verliezen zij statushouder recht op opvang, terwijl het enige nationale integratieprogramma (Helios) volgens hulporganisaties tekortschiet.

In een schriftelijke reactie stelt een woordvoerder van Van Weel dat Nederland bewust onderscheid maakt tussen asielzoekers (de Dublinclaimanten) en statushouders. Nederland stuurt vooralsnog alleen asielzoekers terug. Volgens Lefteris Papagiannakis, directeur van de Greek Council for Refugees, is dat onderscheid naïef. „Juridisch zijn het twee verschillende groepen. Maar we hebben het hier over het gehele asiel- en opvangstelsel. En

Demissionair minister **David van Weel** bij het grenshek bij de Grieks-Turkse grens tijdens de laatste dag van zijn tweedaags bezoek aan Griekenland in januari. FOTO SEM VAN DER WAL/ANP

Pushbacks

Doden na 'botsing' tussen migrantenboot en Griekse kustwacht

Voor de kust van het Griekse eiland Chios zijn in de nacht van dinsdag op woensdag zeven migranten omgekomen, na een botsing tussen een migrantenboot en een patrouillevaartuig van de Griekse kustwacht. Dat meldt de Griekse kustwacht woensdagochtend. Vierentwintig migranten, onder wie elf kinderen, raakten gewond en zijn naar het ziekenhuis gebracht op het Griekse eiland, dat vlak bij Turkije ligt. Ook twee kustwachters raakten gewond, van wie er woensdag nog één in het ziekenhuis lag. Woensdagochtend is de kustwacht nog op zoek naar mogelijk vermiste personen, met vijf

boten en een helikopter. Het is onduidelijk hoeveel personen op de boot meevoeren. Volgens de verklaring van de kustwacht trof een patrouilleboot dinsdagavond laat een rubberen speedboot aan in de Egeïsche Zee, die zonder navigatielichten op weg zou zijn naar Chios. De speedboot „negeerde licht- en geluidsignalen” van de kustwacht en veranderde van richting, waarna de boot tegen de patrouilleboot botste, aldus de verklaring. Hierdoor zou de boot zijn gekapseisd en gezonken. Op foto's die de Griekse kustwacht heeft gedeeld, zijn lichte schuurplekken te zien op de flank van het patrouillevaartuig.

Deze verklaring van de kustwacht is niet onafhankelijk geverifieerd. De Griekse kustwacht wordt door mensenrechtenorganisaties regelmatig bekritiseerd om het terugduwen van migrantenboten, een illegale praktijk die ook wel *pushbacks* worden genoemd. Volgens Aegean Boat Report werden in 2024 ruim veertienduizend mensen illegaal teruggeduwd door Griekse autoriteiten. In 2024 onthulde de BBC in een documentaire dat tussen 2020 en 2023 zeker 43 mensen om het leven kwamen door zulke gedwongen terugreizen.

Nina Eshuis

dat is rampzalig”. Asielzoekers leven volgens hem in omstandigheden die door het Europees Hof voor de Rechten van de Mens zijn omschreven als de facto detentie: ver van steden, met beperkte bewegingsvrijheid en zonder toegang tot diensten, een gemeenschap of perspectief op integratie.

Journalisten zijn niet welkom in de kampen, maar rapporten van hulporganisaties beschrijven kampen met gebrekkige toegang tot zorg, tolken, vervoer en basisvoorzieningen. „Het is elk jaar dezelfde cyclus,” zegt programmamanager Fabienne Wijnen van Stichting Bootvluchteling, die de situatie monitort. „In de winter ontbreken dekens, in de zomer drinkwater en hygiëne.”

Bewoners van de kampen zijn volgens Wijnen vaak afhankelijk van ziekenhuizen buiten het kamp, zonder structurele vergoeding voor vervoer of medicatie. Het door Europa vergoede zakgeld voor asielzoekers wordt al ruim een jaar niet uitgekeerd, en voor juridische hulp zijn bewoners volledig afhankelijk van ngo's, zegt Wijnen. Ze kaartte deze problemen aan tijdens een ontmoeting met de minister, maar de afspraken waren toen al gemaakt.

Naar de kerk voor een maaltijd

Het kabinet erkent in de nota over het terugsturen van asielzoekers naar Griekenland dat de situatie van asielzoekers en statushouders niet geheel los van elkaar te zien is: de meeste Dublinclaimanten worden na verloop van tijd erkend als vluchteling. „Erkenning betekent in de praktijk vaak dakloosheid”, zegt Papagiannakis van de Greek Council for Refugees.

Als lijm tussen de twee groepen bestond een programma dat asielzoekers huisvestte in appartementen in steden, maar dat werd in 2022 beëindigd. „Het werkte aantoonbaar beter voor integratie en was goedkoper dan opvang in kampen”, zegt Papagiannakis, „maar het paste niet bij de politieke wil. Men wilde geen vluchtelingen in de steden.” Statushouders zijn dus veelal aangewezen op kleinschalige, door ngo's gerunde opvangplekken in de steden, maar daar wordt flink op bezuinigd.

Papagiannakis snapt de beslissing van Van Weel dan ook niet. „De enige vooruitgang die ik ken ten opzichte van vijftien jaar geleden, is dat men voor 2013 formeel geen asiel aan kon vragen”, zegt hij. „Discriminatie is niet verdwenen. Sociale bescherming is niet verbeterd. Kampen functioneren nog steeds als gevangenissen.”

De 65-jarige Masoud heeft die problemen zelf ondervonden. Hij zit nog in zijn asielprocedure, daarom wil hij zijn achternaam niet in de krant, die is wel bekend bij de redactie. Na een periode op straat heeft hij via de Iraanse gemeenschap een slaapplek gevonden. Omdat hij al te lang weg was uit Iran werd zijn eerste aanvraag afgewezen. Daarna moest hij het kamp verlaten. Na het indienen van zijn tweede aanvraag had hij kunnen terugkeren, maar hij is in Athene gebleven, waar hij leunt op zijn netwerk.

Rond Victoria Square, de plek waar het leven van vluchtelingen in Athene zich grotendeels afspeelt, wordt hij continu aangesproken. Jonge mannen uit Afghanistan en Iran vragen hem om hulp. Hij wijst ze naar een kerk voor een maaltijd, helpt ze aan zwart werk in de bouw of stuurt ze naar een plek waar ze kans maken op een bed. Een toekomst in Griekenland ziet hij niet voor zich. „Beleidsmakers vergeeten dat ik een eigen wil heb”, zegt hij terwijl hij van zijn thee nipt. „Ik wil een leven opbouwen. Ik ga naar Amsterdam.”

Migranten die in augustus 2025 zijn aangekomen op Kreta worden opgevangen in een tijdelijk onderkomen in het dorp Agia. FOTO GIANNIS ANGELAKIS/AP

GEZONDHEIDSZORG

Veel eerstehulpbezoek door roken

Uit een onderzoek onder patiënten op de spoedeisende hulp blijkt roken een belangrijke rol te spelen voor hun bezoek.

Juliette Vasterman

AMSTERDAM

Bijna 26.500 patiënten per jaar komen terecht op de spoedeisende hulp (SEH) met klachten die volledig door nicotine worden veroorzaakt. Dat blijkt uit de zogeheten VAP-ED-studie - een samenvoeging van vaperen en emergency department - die half november werd uitgevoerd op bijna alle spoedeisende hulpen in Nederland. Gedurende 24 uur vroegen artsen aan patiënten van twaalf jaar en ouder of ze een vragenlijst wilden invullen over roken, vaperen en het gebruik van snus (een zakje met nicotine in poedervorm dat onder de lip wordt gelegd).

De belangrijkste vraag: hoeveel patiënten op de SEH gebruiken nicotine en wat betekent dat voor de druk op de acute zorg? We zien wat we al dachten, zegt SEH-arts Nicole

Kraaijvanger van het Leids Universitair Medisch Centrum en initiatiefnemer van het onderzoek: die druk is aanzienlijk.

Tijdens de studiedag kwamen 4.314 mensen op de SEH's binnen, van wie 2.061 een vragenlijst invulden. Daaruit bleek dat 434 mensen een nicotineproduct gebruikten, ofwel 21 procent. In heel Nederland bezoeken jaarlijks 1,8 miljoen mensen een SEH, omgerekend betekent dit dat zo'n 378.000 patiënten die nicotine gebruiken op de spoedeisende hulp belanden.

De artsen zien twee groepen. Bij een kleine groep (7 procent) worden hun klachten volledig veroorzaakt door nicotinegebruik, bijvoorbeeld bij longproblemen, zoals COPD - omgerekend 26.500 mensen per jaar. Bij een grotere groep (44 procent) zeggen artsen: nicotine speelt mee, maar is niet de enige oorzaak. Denk aan hart- en vaatproblemen, neurologische aandoeningen en infecties. Omgerekend zijn dat jaarlijks bijna 193.000 mensen.

Hogere leeftijdsgrens

Kraaijvanger benadrukt dat deze aantallen waarschijnlijk aan de lage kant zijn. „Patiënten met een be-

roerte of hartinfarct konden we natuurlijk niet bevragen, dus alleen mensen die niet ernstig ziek waren, hebben de vragenlijst ingevuld.”

De meeste patiënten uit de studie blijken sigaretten te roken (86 procent). Daarnaast gebruikt 9 procent vapes, 9 procent sigaren of cigarillo's en 5 procent andere nicoti-

neproducten, zoals shag, snus of heatsticks (waarbij tabak in een elektronisch toestel wordt verhit, in plaats van verbrand).

Uit de studie blijkt ook dat jongvolwassenen van 18 tot 24 jaar het vaakst nicotine gebruiken. Ze roken vooral sigaretten, maar combineren die relatief vaak met vapes.

26.500 mensen komen door roken op de spoedeisende hulp. FOTO RUCHAMA VAN DER TAS

Jongeren tussen de twaalf en de achttien beginnen vaker met vaperen en stappen daarna over op sigaretten of nuttigen een combinatie van de twee.

Vorige week werd bekend dat de coalitie de leeftijdsgrens voor de aanschaf van nicotinehoudende producten wil verhogen van 18 naar 21 jaar. Tot de vreugde van artsen, zegt Kraaijvanger. „Nu zien we dat bijvoorbeeld achttienjarigen op scholen nicotineproducten kopen voor jongere leerlingen. Dat wordt straks lastiger.”

Inzetten op preventie

Het liefst zien artsen een rookvrije generatie. „Dan spreek je af dat jongeren vanaf een bepaald geboortjaar nooit nicotineproducten mogen kopen. Dat is ook veel makkelijker te handhaven.”

Artsen op de SEH vroegen tijdens de studie aan bijna alle patiënten of ze wilden stoppen met roken, vaperen of snus gebruiken. Bijna de helft van de mensen had interesse in een doorverwijzing naar stophulp. Volgens Kraaijvanger is het belangrijk om meer in te zetten op preventie. „Zodat de acute zorg in de toekomst houdbaar blijft.”

Demonstranten tijdens een protest voor een betere AOW en beter pensioen in Utrecht in 2022. FOTO RAMON VAN FLYMEN/ANP

ANALYSE BEZUINIGINGSPLAN

Elke manier om de stijgende AOW-kosten te beteugelen doet pijn

Het voornemen om de AOW-leeftijd sneller te verhogen, treft huidige werkenden. Alternatieven raken gepensioneerden.

Christiaan Pelgrim

DEN HAAG

Geen enkele aanstaande oppositiepartij vindt het een goed idee: de snellere stijging van de AOW-leeftijd die D66, VVD en CDA voorstellen in hun coalitieakkoord. Maar de drie coalitieleiders waren woensdag in een Tweede Kamerdebat over hun akkoord net zo eensgezind in hun verdediging ervan: de toenemende vergrijzing maakt ingrijpen noodzakelijk.

„De AOW-kosten nemen de komende jaren met miljarden en miljarden toe”, zei Dilan Yesilgöz (VVD). Dat moet betaald worden, benadrukte Rob Jetten, door „steeds minder jonge mensen”. „Dat kunnen we niet voor ons uit blijven schuiven”, aldus Henri Bontenbal (CDA). „Daar moeten we iets aan doen.”

En inderdaad: deskundigen waarschuwen al jaren dat de grote vergrijzingsgolf, die pas na 2040 voorbij zijn hoogtepunt is, gepaard gaat met grote kosten. Vorig jaar ging er al bijna 56 miljard euro per jaar naar AOW-uitkeringen, 4,7 procent van de economie (bbp). De

komende vijftien jaar loopt dat op tot 5,7 procent van het bbp, volgens het Centraal Planbureau. Dus schreef vorig jaar de Studiegroep Begrotingsruimte, een gezaghebbende adviescommissie met topambtenaren en medewerkers van planbureaus: grijp in bij deze ‘vergrijzingsgevoelige’ uitgaven.

Toch is de manier waarop D66, VVD en CDA willen ingrijpen opvallend. In het Tweede Kamerdebat was vooral aandacht voor het feit dat de drie partijen hiermee het pensioenakkoord van hun eigen kabinet-Rutte III schenden, gesloten met onder meer de vakbonden.

Weerstand

De grootste vakbond FNV wilde in 2019 pas instemmen met die herforming van het aanvullende pensioenstelsel toen Rutte III daar iets tegenoverstelde: het trager laten meestijgen van de AOW-leeftijd met de levensverwachting. Elk extra levensjaar vertaalt zich daarom nu voor twee derde (acht maanden) in langer doorwerken, en niet meer volledig.

Nog voordat de overgang naar dat nieuwe pensioenstelsel volle-

dig is afgerond, willen de drie partijen uit Rutte III nu hun eerdere concessie terugdraaien.

In hun verdediging lieten de aanstaande coalitieleiders doorschemeren waarom ze juist voor deze ingreep kozen bij de toenemende AOW-kosten: de rekening moest vooral niet bij huidige gepensioneerden terechtkomen. Voor andere opties is „bewust niet gekozen”, zei Jetten in het debat, „omdat we denken dat die te gortig zijn en op nog veel meer weerstand zullen stuiten”.

Politici houden steeds meer rekening met de groeiende groep gepensioneerden

Die andere mogelijke ingrepen, te lezen in recente ambtelijke adviezen, raken bijna allemaal het inkomen van gepensioneerden. En doordat die groep steeds groter wordt, is het voor politici ook steeds belangrijker om rekening te houden met hun belangen.

Zo koos de coalitie er niet voor

om gepensioneerden meer te laten meebetalen aan de kosten van de AOW. Dat zou op den duur 5,5 miljard euro per jaar opleveren: twee keer zoveel als de latere AOW-leeftijd van de coalitie (2,7 miljard). De Studiegroep Begrotingsruimte opende deze zogeheten ‘fiscalisering van de AOW’ vorig jaar om de stijgende kosten op te vangen.

Op dit moment wordt de AOW voor ruim de helft gefinancierd uit belastingen, waar gepensioneerden aan meebetalen, en voor de rest uit premies die alleen mensen onder de AOW-leeftijd inleggen. Dat drukt zwaar op de lastendruk van de krimpende groep werkenden, zeggen deskundigen al langer.

Bovendien zou de maatregel om gepensioneerden meer te laten meebetalen alleen „draagkrachtige gepensioneerden met een groot aanvullend pensioen” raken, schrijft de studiegroep. En daarmee leiden tot een „gelijkere verdeling” van de AOW-kosten over de gehele bevolking.

Gebrek aan politieke steun

De hogere AOW-leeftijd raakt juist vooral de mensen met lagere inkomens het hardst. Zij beginnen over

het algemeen het vroegst met werken, relatief vaak in zware beroepen en hebben gemiddeld de kortste levensverwachting.

Er zijn nog meer manieren om miljarden te besparen op de AOW en die zijn nog vergaander: het rechtstreeks verlagen van uitkeringen bijvoorbeeld, of het afbouwen van belastingvoordelen, waardoor de uitkeringen ook lager worden.

De coalitiepartijen hoopten misschien dat een sneller stijgende AOW-leeftijd minder gevoelig zou liggen: daar krijgen vooral huidige werkenden en jongeren mee te maken, en die zijn vaak nog niet zo bezig met hun pensioen.

Maar na het debat van woensdag lijkt de kans groot dat het coalitieplan op termijn sneuvelt, of op zijn minst wordt afgezwakt, door het gebrek aan politieke steun. De vraag die overblijft is dan: hoe moet dat financiële gat gedicht worden? Andere AOW-bezuinigingen zijn waarschijnlijk net zo impopulair.

Het resultaat zou weleens kunnen zijn dat D66, VVD en CDA gedwongen worden de AOW voorlopig ongemoeid te laten. Hoe onverantwoord ze dat nu ook zeggen te vinden.

Advertentie

Vrijdag 6 en zaterdag 7 februari

Outdoor Living Days

Ontdek de essentie van buitenleven. Ervaar de nieuwe design tuinkamer modellen. Profiteer van stijlvolle comfortpakketten of ontvang tijdelijk een gratis design heater bij glazen wandsystemen. Door nu te kiezen voor kwaliteit geniet u dit voorjaar al van het buitenseizoen.

Bezoek het Metalura Experience Center

Scan voor een afspraak en meer informatie

Tuinkamers • Terrasoverkappingen • Glazen wandsystemen
Steel-ART • Balkonbeglazing • Glazen windschermen

Op het Isendoorn College in Warnsveld laat docent **Gijs Korenblik** leerlingen onder meer emoji's tekenen en uitleggen.

REPORTAGE **LESPAKKET**

Dankzij 'Adolescence' wordt gepraat over sociale media – nu ook in de klas

Sinds dit schooljaar kunnen scholen een lespakket gebruiken over de Netflix-serie *Adolescence*. Hiermee moet in de klas het gesprek op gang komen over online pesten en de 'manosphere'.

Tekst **Denise Retera** Foto's **Eric Brinkhorst**

Pesten, zegt Gijs Korenblik (31) tegen zijn havo 4-klas, is van alle tijden. Hij gaat even zitten voor zijn verhaal, op een tafel voorin het klaslokaal. Op de basis-school, groep 7 en 8, was hij een makkelijk doelwit. Hij was onzeker, huilde als hij een spreekbeurt moest houden en was niet zo'n „mannetje-mannetje” als veel jongens in zijn klas. Dus hij werd buitengesloten, van zijn fiets getrap.

De klas is opeens muisstil. Korenblik vraagt zijn leerlingen of ze kunnen raden wat hij vervolgens deed toen hij in de onderbouw van de havo zat.

„Anderen gepest?”

„Ja, heel goed, Rohat! En waarom deed ik dat? Ik wist hoe erg het was om gepest te worden.”

„Zodat het niet meer bij jou gebeurt?”

„Heel goed, Robin! Ik ben gaan pesten, omdat ik wist: dan ben ik, tussen haakjes, veilig.”

Gijs Korenblik geeft maatschappijleer (en geschiedenis) op het Isendoorn College, een school voor mavo, havo en vwo in Warnsveld, in de gemeente Zutphen. Op deze vroege vrijdagochtend zie je vanuit het grijze lokaal hoopjes sneeuw liggen op de platte daken van het schoolgebouw. Op het digibord heeft Korenblik zojuist twee scènes laten zien uit de populaire Netflix-serie *Adolescence*. Die verscheen afgelopen jaar en gaat over een dertienjarige Engelse jongen met misogynie denkbelden, die wordt verdacht van het doodsteken van een meisje uit zijn klas. Hij voelde zich door haar in zijn mannelijkheid aangetast, want op sociale media had ze hem onder meer 'incel' genoemd – dat staat voor *involuntary celibate*, ofwel onvrijwillig celibataire.

De serie werd niet alleen lovend ontvangen, maar schudde ook vele volwassenen wakker die zich niet eerder hadden gerealiseerd hoe diep kinderen in online bubbels gezogen kunnen worden. *Adolescence* bracht een collectief, bezorgd gesprek op gang over pesten op sociale media en over de 'manosphere'. Dat is een verzamelnaam voor delen van het internet waarin influencers als Andrew Tate hevige masculiniteit propagieren en afgeven op feminisme.

Kort na het verschijnen van *Adolescence* zei de Britse premier Keir Starmer dat de serie hem diep geraakt had en dat hij wilde dat die op „alle scholen” te zien zou zijn. Dat wilde de Tweede Kamer in Nederland vervolgens ook, waarop Beeld & Geluid een lespakket ontwikkelde voor middelbare scholen. Sinds dit schooljaar kunnen leraren het lespakket van het cultuurhistorische instituut gratis gebruiken. Volgens een woordvoerder van Beeld & Geluid zijn er in januari al ruim zesduizend „sessies” geweest op de webpagina van het *Adolescence*-lesmateriaal.

Filterfuijk op sociale media

Beeld & Geluid biedt al langer workshops aan op het gebied van „mediawijdsheid”, zegt Helen Meijer, manager onderwijs & media-educatie bij het instituut. Die kunnen leerlingen en leraren volgen op locatie in Hilversum. De relevante expertise voor het ontwikkelen van het *Adolescence*-lespakket was dus al in huis. „En we weten onze weg in de mediawereld goed te vinden.” Het was dus ook vrij snel geregeld dat Netflix de serie beschikbaar stelde.

Volgens Meijer is dit soort onderwijs hard nodig. „Als je een kind z'n eerste fiets geeft, zeg je als ouder ook niet: hier, fiets maar naar school. Maar zo gaat het wel bij de mobiele telefoon. Met zowel een fiets als een telefoon

kun je toffe dingen doen, maar er zijn ook best veel gevaren en daarin moet je kinderen wel opvoeden.” Een van de telefoongevaren is volgens haar de „filterfuijk” op sociale media waarin je terecht kan komen, zoals de manosphere.

Leraren kunnen kant-en-klare lessen downloaden of hun eigen les 'bouwen' met het beschikbare materiaal. Gijs Korenblik koos voor dat laatste. Hij werkt naar eigen zeggen liever „to the point”, met veel voorbeelden die de kinderen herkennen uit het dagelijks leven.

Zo heeft hij een fragment uit de Nederlandse datingshow *First Dates* in zijn les gestopt, dat recent *viral* ging. In het filmpje zegt de 21-jarige Davey tegen zijn date Alanah: „Jij zal nooit méér gaan werken dan dat ik ga werken. Ik hou van werken, plus het geld dat ik ga verdienen ga jij nooit verdienen.” Als Alanah vraagt waarom dat zo is, antwoordt Davey dat hij niet denkt dat zij „die ambities” heeft, want zij wil gewoon „lekker je nageltjes, lekker je make-up, lekker vrouw zijn”.

„Ik wil dat iedereen even zijn hoofd op tafel legt”, zegt Korenblik als het fragment afgelopen is. Dat vraagt hij steeds van de kinderen als hij ze stellingen voorlegt. Het idee is dat ze zich vrijer voelen een eerlijk antwoord te geven als ze niet zien welke klasgenoten wel en niet een hand opsteken.

„Steek je hand op als je het helemaal eens was met de ideeën van Davey.” Korenblik kijkt in het rond. Geen van de 25 handen gaat omhoog. Bij „een beetje eens” steekt één jongen zijn hand op. Bij de stelling „Hij heeft goede en slechte punten” gaan zeven handen omhoog, voornamelijk van jongens. Het merendeel van de klas is het helemaal niet eens met Davey.

Mannelijk

Korenblik vraagt aan zijn leerlingen wat mannelijkheid volgens hen is. Wat maakt een man een man? De meeste jongens komen met een biologisch verhaal en ze zeggen dat een man respectvol, netjes moet zijn. De meiden vinden vooral dat een man de vrouw als gelijke moet zien. „Ze moeten accepteren dat vrouwen hetzelfde zijn.”

Dan richt Korenblik zich tot de jongen die het als enige „een beetje eens” was met Davey. De leerling zegt dat een man een man is als hij „geen homo is”.

„Wat maakt dat je dat vindt?”, vraagt Korenblik.

„Dat vind ik gewoon”, zegt de jongen. Hij kijkt stuurs.

„Kun je het proberen uit te leggen?”

„Ik vind gewoon als je homo bent, ben je niet een echte man, omdat je dan op een man valt.”

„Oké, dat kan. Dus in jouw ogen maakt het een man minder mannelijk als hij op een andere man valt? Oké, dat kan je vinden. Heb je nog iets anders geschreven dat je vindt?”

„Dat hij dingen moet durven en dat.. dat hij normaal doet tegen een vrouw.”

„Maar als een man homoseksueel is, mag dat van jou of heb je dat liever helemaal niet?”

„Liever niet”, zegt de jongen met een uitgestreken gezicht.

De rest van de klas giechelt en grinnikt.

„Wat maakt dat je dat niet wil dan?”

„Ik vind het gewoon vies.”

„Je vindt het vies. Maar als die persoon op die manier gelukkig is?”

„Ja, dan moet-ie dat lekker doen.”

Nog meer gelach. Korenblik maant de lachers tot stilte.

Met opzet wijst de docent de jongen niet terecht. Korenblik heeft het in zijn les ook niet direct over de gevaren van sociale media. De moord in de serie is

De les gaat onder meer over pesten en de manosphere.

geen onderwerp van gesprek; de serie is slechts een gespreksstarter. Dat is een goede aanpak, denkt Freek Zwannenbergh. Hij is directeur van Bureau Jeugd & Media, dat voorlichting en advies geeft op het gebied van mediaopvoeding en -wijdsheid. „Je zit natuurlijk op een open zenuw als je als volwassene met jongeren over sociale media gaat praten. De grootste valkuil is om gelijk te beginnen over de gevaren.”

Eyeopener

Zwannenbergh denkt dan ook dat het te alarmistisch zou zijn om *Adolescence* van begin tot eind aan een klas te laten zien. „Die serie is vooral geschikt als *eyeopener* voor volwassenen. Met de kinderen kun je het beter hebben over hoezeer zij bepaalde elementen herkennen uit de serie.” Hij wijst op de veelbesproken 'emoji-scène': daarin legt een zoon aan zijn vader uit dat emoji's voor tieners soms een heel andere betekenis hebben dan voor volwassenen. Zo zou de bonen-emoji voor jongeren staan voor 'incel'.

Die scène gebruikt Korenblik ook in zijn les, waarop hij de kinderen zelf emoji's laat tekenen. Ze moeten erbij schrijven wat die volgens hen betekenen. Pien heeft wat uit te leggen als ze haar tekening van een poppetje met kruisjes als ogen omhoog houdt. „Steek me neer”, staat eronder. Ze lacht. Zo grinnig was het niet bedoeld. Ze gebruikt de emoji als ze ergens geen zin in heeft. „Bijvoorbeeld: ik moet straks werken, steek me neer.”

De volledige namen van de leerlingen zijn bekend bij de redactie.

„Als je een kind z'n eerste fiets geeft, zeg je als ouder ook niet: hier, fiets maar naar school. Maar zo gaat het wel bij de mobiele telefoon

Helen Meijer
manager onderwijs en media-educatie
Beeld & Geluid

HUMAN RIGHTS WATCH

Door Trump was 2025 kantelpunt mensenrechten

Volgens Human Rights Watch is onder Trump een brede aanval aan de gang op de democratie en wereldorde.

Mark Lieveisse **Adriaanse**

AMSTERDAM

Daags voordat Donald Trump vorig jaar voor de tweede keer werd beëdigd tot president van de Verenigde Staten waarschuwde mensenrechtenorganisatie Human Rights Watch (HRW): zijn terugkeer in het Witte Huis zou wel eens de mensenrechten in de VS én de rest van de wereld kunnen gaan bedreigen.

Die zorgen zijn uitgekomen, schrijft HRW in haar woensdag gepresenteerde jaarverslag. 2025 was een „kantelpunt” voor rechten en vrijheden in de Verenigde Staten, schrijft directeur Philippe Bolopion. „In slechts twaalf maanden heeft de Trump-regering een brede aanval uitgevoerd op de pijlers van de Amerikaanse democratie en de wereldwijde op regels gebaseerde orde, die de VS, ondanks inconsistenties, samen met andere staten mede hebben helpen vestigen.”

Die aanval is groot en fundamenteel, somt Bolopion op: van het ondermijnen in het vertrouwen in eerlijke verkiezingen tot het negeren van gerechtelijke uitspraken, van het uithollen van voedselhulp tot het intimideren van politieke tegenstanders met staatsmiddelen, en van het bestraffen van vrije meningsuiting tot het afnemen van rechten van transpersonen. Ook hekel hij de „gemaskerde immigratiehandhavers” die zich richten op „mensen van kleur, waarbij de buitensporig geweld gebruikten, gemeenschappen terroriseerden, tiental-

len burgers ten onrechte arresteerden en, meest recent, twee mensen in Minneapolis onterecht doodden”.

Met die aanval versterkt de regering-Trump de „autoritaire golf” die over de wereld stroomt, schrijft Bolopion, en „ondermijnt hij democratische bondgenoten”. Trump zocht het afgelopen jaar bijvoorbeeld toenadering tot autocraten als de Hongaarse premier Viktor Orbán en Nayib Bukele, de president van El Salvador, terwijl onder meer Europese bondgenoten werden geschoffeerd.

Door die „golf” bevindt de wereld zich inmiddels in een „democratische recessie”. Driekwart van de wereldbevolking woont

Met de aanval versterkt de regering-Trump de 'autoritaire golf' die over de wereld stroomt

onder een autocratisch bestuur, het hoogste aantal sinds halverwege de jaren tachtig.

Hoewel Rusland en China „strategische rivalen” zijn, worden de drie grootmachten geleid door politici met een „openlijke minachting voor normen en instituties die hun macht kunnen inperken”. Het is, schrijft Bolopion, alsof de VS ineens voor een ander team spelen.

Maar ook de Europese Unie draagt volgens HRW bij aan de ondermijning van mensenrechten. Europese landen geven volgens de organisatie te weinig prioriteit aan de bescherming ervan. Het continent zou volgens HRW juist, samen met andere welwillende landen, moeten opstaan voor mensenrechten. Zo'n „mondiale alliantie” zou een „krachtig blok” kunnen vormen.

NA BEVOLKINGSONDERZOEK

Diagnoses uitgezaaide darmkanker nemen af

AMSTERDAM

Het aantal diagnoses van darmkanker blijft afnemen. Ondanks de vergrijzing – waardoor de verwachting was dat het aantal diagnoses juist zou toenemen – werden in 2025 iets meer 11.000 mensen gediagnosticeerd met darmkanker, waar dat er in 2013 nog meer dan 13.000 waren. Dat blijkt uit woensdag gepubliceerde cijfers van het Integraal Kankercentrum Nederland. Volgens het IKCN houdt de afname verband met het bevolkingsonderzoek naar darmkanker, dat sinds

2014 loopt en sinds 2019 de volledige doelgroep van 55 tot 75 jaar bereikt.

Met name het aantal gevallen van uitgezaaide darmkanker nam af. In 2013 waren dat er nog meer dan 7.000. In 2024 – het laatste jaar waar cijfers van bekend zijn – werden 5.897 gevallen geregistreerd. Omdat mensen gescreend worden nog voordat zij klachten krijgen, kan darmkanker volgens het IKCN in sommige gevallen in een vroeg stadium ontdekt worden. Op die manier kunnen onrustige, maar nog goedaardige cellen worden verwijderd. (NRC)

**Opheffingsuitverkoop in
Amstelveen!**

opheffing

**Enorme kortingen op ons
hele assortiment!**

**Mis het
niet!
op=op**

*Moderne, Antieke en
Vintage tapijten; Perzen,
Kelims, Zieglers, Berbers etc.*

Onze winkel in Amstelveen sluit binnenkort
haar deuren. Profiteer nu van enorme kortingen
op ons hele assortiment! Alles moet weg!

Amstelveen Dorpsstraat 33 - ook op zondag open

www.kelim.nl

Hamming van Seventer

GAZA

Na twee dagen heeft Israël de grens tussen Gaza en Egypte weer gesloten

Ruim honderd Palestijnen
zijn grens tussen Egypte
en Gaza overgestoken. Veel
Palestijnen durven niet
terug, anderen mogen niet.

Derk Walters

AMSTERDAM

De grens was even open, maar het was een heel klein kiertje. Iets meer dan honderd Palestijnen zijn er maandag en dinsdag in geslaagd om de grens bij Rafah over te steken. Het gaat om 52 mensen die van Egypte terug naar Gaza gingen, en 21 patiënten plus 42 begeleiders de andere kant op. Woensdag was de grens gesloten, Israël zegt niet wanneer die weer opengaat.

Israël opende de grens maandag, en maakte daarmee een begin aan het nakomen van een afspraak met Hamas uit oktober vorig jaar. Verwacht werd dat er per dag zo'n honderdvijftig à tweehonderd Palestijnen zouden kunnen terugkeren naar Gaza, en ongeveer evenveel patiënten uit Gaza behandeling konden zoeken in Egypte.

Vooralsnog zijn dat er veel minder. Israël onderwerpt beide groepen aan strenge controles. De vrouwen en kinderen die naar Gaza terugkeerden moesten een uren lange procedure doorlopen. Ze meldde dat ze een blinddoek en handboeien om kregen, ze werden ondervraagd en er werden spullen van hen in beslag genomen.

In de maanden na 7 oktober 2023 was de grensovergang bij Rafah de enige mogelijkheid voor Palestijnen om aan het oorlogsgeweld te ontkomen. In mei 2024 nam Israël de grensovergang in bezit. Daarna was het voor Palestijnen soms alleen tegen betaling van flinke bedragen mogelijk om Gaza te verlaten.

Palestijnen durven niet terug

Er zijn naar schatting zo'n 130.000 Palestijnen in Egypte, van wie een groot deel terug wil naar Gaza. Veel Palestijnen in Egypte zijn evenwel bang om terug te gaan, zegt Nadia Mohammed, directeur bij Save the Children in Egypte, telefonisch vanuit Caïro. Haar organisatie verleent daar onder meer ondersteuning aan getraumatiseerde kinderen. „Israël bombardeert Gaza immers nog steeds.”

Woensdagochtend meldde internationale persbureaus dat Israël negentien Palestijnen gedood had. Volgens het Israëlische leger waren de aanvallen een reactie op beschietingen van vijf Palestijnse militairen waarbij één Israëlische soldaat gewond raakte.

Bij de aanvallen van woensdag kwamen vooral vrouwen en kinderen om, aldus Palestijnse ziekenhuizen. Zo zouden bij beschietingen van een gebouw in het noorden van Gaza onder meer twee ouders en hun tien dagen oude dochter gedood zijn. Volgens het Gazaanse

Wachttijd voor vrachtwagens met hulpgoederen aan de grensovergang Rafah aan de Egyptische kant. FOTO REUTERS

ministerie van Volksgezondheid heeft Israël sinds het staakt-het-vuren meer dan 530 Palestijnen gedood - volgens het Israëlische leger in reactie op beschietingen van Hamas.

Een andere belemmering voor Palestijnen om terug te keren naar Gaza, zegt Mohammed, is dat velen van hen in Egypte een medische behandeling ondergaan. Die kunnen ze in Gaza, waar veel ziekenhuizen na Israëlische aanvallen gesloten zijn, niet altijd voortzetten. Sommigen hebben kinderen in

Gaza én kinderen die voor behandeling in Egypte moeten blijven. De patiënten kunnen niet terug, de kinderen in Gaza kunnen ook niet naar Egypte komen. Dat is voor veel ouders „een hells dilemma”, zegt Mohammed.

Bureaucratische obstakels

Israël werpt bovendien bureaucratische obstakels op, zegt Mohammed. Zo mogen Palestijnse baby's die in Egypte geboren zijn Gaza niet in; Israël beschouwt hen niet als rechtmatige inwoners van Palestijns gebied.

Zo leidt de situatie aan de grens tussen Gaza en Egypte tot wel meer schrijnende gevallen. Grootouders in Egypte met een kleinkind in Gaza van wie de ouders gedood zijn kunnen elkaar niet opzoeken. Mensen die vlak voor 7 oktober 2023 zonder hun kinderen naar Egypte gingen om een medische behandeling te ondergaan, zijn al twee jaar van hun gezin gescheiden en mogen ook nu niet terug; de terugkeerregeling geldt alleen voor mensen die Gaza ná 7 oktober verlieten.

Save the Children houdt de situatie aan de grens in de gaten, maar kan geen invloed uitoefenen op de doorgang van Palestijnen. Aan de andere kant van de grens, in Gaza, mag de organisatie van Israël

vanaf eind deze maand niet meer actief zijn: het is een van de 37 ngo's waarvan Israël de registratie ingetrokken heeft.

Ondanks het Israëlische verbod is Save the Children voornemens haar werk in Gaza voort te zetten,

bijvoorbeeld door te proberen om hulpgoederen Gaza binnen te krijgen. Ook werken er in Gaza nog altijd lokale Palestijnse medewerkers die onder meer actief zijn in de kinderscherming en de geestelijke gezondheidszorg.

Grensovergangen Gaza

Advertentie

SRC
Laat je al ruim
40 jaar méér zien

**Maak een reis vol
kunst en architectuur**

Met de deskundige SRC-reisleiders

Boek uw
kunstreis
→

SRC-reizen.nl

Trustpilot 4.6

ANVR SRC

SPIONAGE

Verdachte NCTV-analist printte staatsgeheimen uit en reisde naar Marokko

Het OM eist twaalf jaar celstraf tegen een NCTV-analist vanwege het lekken van staatsgeheimen aan de Marokkaanse inlichtingendienst. Volgens de analist berust de zaak op één groot misverstand. „Ik druk altijd veel informatie af.”

Andreas Kouwenhoven

ROTTERDAM

Hij had het moeten zien aankomen. In zijn cel in Alphen aan den Rijn dacht Abderrahim el M. terug aan alle signalen die hij had gemist. De inlogproble-

men die hij de laatste tijd had op zijn werk. De collega's die hem waarschuwden dat hij onder een vergrootglas lag. En vooral die camera, die plots voor de deur van zijn werkkamer hing bij de Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid (NCTV).

En toch had El M. niets door, toen hij

in oktober 2023 Schiphol binnenliep, voor zijn zoveelste reis dat jaar naar Marokko. Bij vertrekhal 3, op tien meter vanaf de draaideuren, werd hij aangehouden. In zijn bagage: meerdere harde schijven, met daarop 250 geheime documenten. Sindsdien is de vraag wie hier precies gearresteerd was: een toegewijde ambtenaar die per ongeluk werkdocumenten meenam op vakantie, of de grootste naoorlogse spion die Nederland ooit had gekend?

Deze week staat de 66-jarige NCTV-analist terecht in de rechtbank in Rotterdam. Het Openbaar Ministerie eist twaalf jaar celstraf tegen hem vanwege het lekken van staatsgeheimen aan de Marokkaanse inlichtingendienst DGED. Vrijdag komt zijn advocaat aan het woord.

Afstandelijke bewoordingen

In de rechtszaal is El M. een opvallende verschijning. In een donkerblauw pak, stropdas om, een tas waar papieren uitsteken. Hij spreekt de rechters aan met „edelachtbare” en verdedigt zich in abstracte, afstandelijke bewoordingen. Wat hier speelt, zegt hij, is „een misverstand”, ontstaan door „de discrepantie tussen de voorgeschreven orde en de beleefde werkelijkheid”.

Om deze woorden uit te leggen, grijpt El M. ver terug. Sinds 2005 werkte hij bij de voorloper van de NCTV, en groeide uit tot hoofdanalist op het gebied van jihadisme en salafisme. Als bijbaan stuurde hij ook nog een team tolken aan voor de politie. Zelf spreekt hij van een invloedrijke positie „achter de schermen”.

Rond 2020 begint volgens El M. iets te schuiven, vertelt hij aan de rechter. Dat zou te maken hebben met onthullingen in *NRC* over de werkcultuur bij de NCTV. De dienst, en El M. voorop, verzamelt op grote schaal informatie over burgers en organisaties, maar doet dit zonder wettelijke grondslag. In de nasleep van de publicaties voelt El M. zich door collega's „tegengewerkt” en „onveilig”, zegt hij. Hij zou daarna door leidinggevenden zijn aangeraden om een tijdje „onder de radar” te gaan werken - vanuit huis.

In die periode neemt El M. grote hoeveelheden documenten mee naar huis. Uiteindelijk zal justitie 843 staatsgeheime papieren en honderden digitale bestanden in zijn woning aantreffen. Ze liggen verspreid op de printer in de slaapkamer, op zijn nachtkastje en in opgestapelde dozen op zolder.

„Dat klinkt voor mij niet logisch”, zegt een van de rechters, „dat iemand zulke stukken in een woning heeft liggen. Stel dat er wordt ingebroken.”

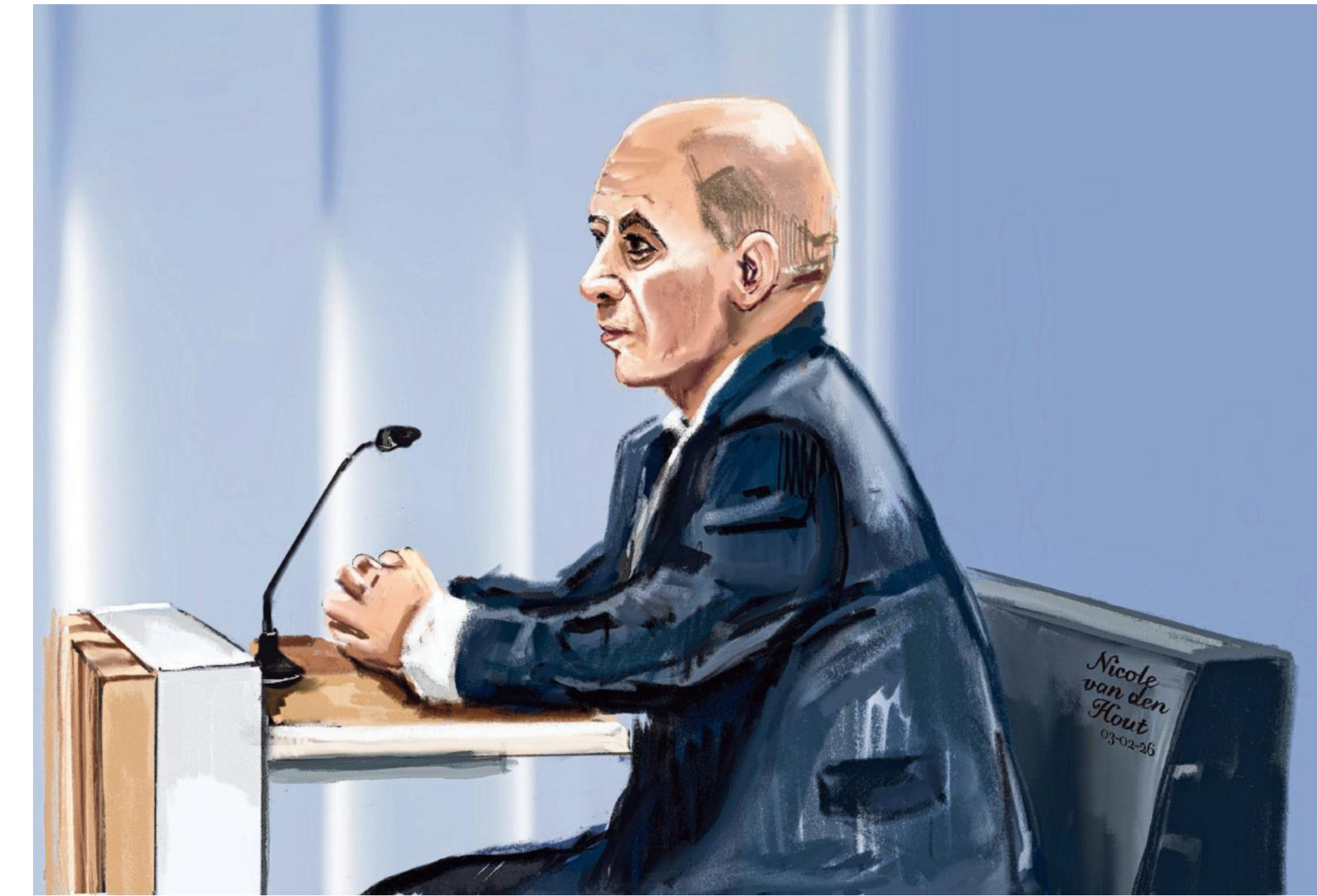
El M. erkent dat de regel was dat staatsgeheimen niet mee naar huis mochten. „Die regels hingen bij het kopieerapparaat.” Maar, zegt hij, „wanneer er gewerkt wordt onder veel druk, kunnen de regels in het geding komen”. Dát is wat hij bedoelt met de ‘voorgeschreven orde’ die bij de NCTV botste met de werkelijkheid.

Hij stelt dat hij van zijn bazen toestemming kreeg om thuis te werken met geheime documenten, maar wil geen namen noemen van deze bazen. Behalve de naam van een oud-chef die inmiddels is overleden. „Die kunnen we het niet meer vragen”, merkt de rechter op. Alle andere leidinggevenden ontkennen dat El M. staatsgeheimen mee naar huis mocht nemen.

Volgens El M. proberen zij hun hachje te redden. „Ze klaren hun kloten. Zodra het misgaat, wast iedereen zijn handen in onschuld.”

Waarschuwing in ambtsbericht

De AIVD waarschuwde het OM in oktober 2023 voor de analist in een ambtsbericht. Daarin staat dat El M. al langer

Rechtbanktekening van verdachte **Abderrahim El M.**. ILLUSTRATIE NICOLE VAN DEN HOUT/ANP

Ik druk documenten af en ik reis. Daar zit geen enkel verband tussen

Abderrahim el M. verdachte

contact heeft met hooggeplaatste Marokkaanse inlichtingsofficieren. Justitie ging snel over tot aanhouding, en probeerde daarna met terugwerkende kracht de gedragingen van El M. te achterhalen. En daarin stuit het OM op een opmerkelijk patroon. De analist reisde in 2023 vrijwel maandelijks af naar Marokko. Voor zijn vertrek printte hij dan grote aantallen documenten uit op zijn werk. Die stopte hij in zijn tas en thuis werden ze ingescand, om ze volgens het OM op een harde schijf mee te kunnen nemen naar Marokko.

De rechter vraagt El M. waarom hij dat deed, dat printen en scannen. „Ik druk altijd veel informatie af. Al mijn collega's weten dat ik een grote consument ben van informatie”, zegt El M. „Maar waarom had u die documenten nodig in Marokko?” vraagt de rechter.

„Niet voor Marokko. Voor mijn werk hier.”

De rechtbank citeert uit het dossier: buiten de reisperiodes om printte of scande hij nauwelijks staatsgeheimen. „Het patroon lijkt alleen zichtbaar vlak voor het uitreizen.”

El M.: „Ik druk documenten af en ik reis. Er zit geen enkel verband daartussen.”

Het OM vraagt zich af waar hij de documenten voor nodig had. Als analist-jihadisme, recentelijk overgeplaatst om te werken aan een promotieonderzoek, had El M. niets te maken met de meegenomen stukken. Waarom stond er bijvoorbeeld een AIVD-analyse over de ‘Marokkaanse inlichtingenactiviteiten in Nederland’ op zijn harde schijf? Of geheime stukken over Rusland en China?

In zijn telefoons vond het OM nummers van functionarissen van de Marokkaanse veiligheidsdienst. Ze waren

opgeslagen onder wisselende namen: ‘Kamal’, ‘Yahya’, ‘tante Kamila’. „Snapt u dat dit vragen oproept?” vraagt de rechter. „Ja”, zegt El M. „Het is verwarrend. Ook voor mij.”

Hij zegt dat deze telefoon binnen zijn familie rouleerde, en werd gebruikt door meerdere personen. Daarom zou hij niet weten waarom deze nummers in de telefoon stonden - en wie het waren.

‘Klein dingetje’ overhandigen

Volgens het OM weet hij dat maar al te goed: El M. gebruikte de telefoon onder meer om afspraken te maken met Kamal el Atouabi, directeur contra-inlichtingen van de inlichtingendienst DGED. Rond de reisjes naar Marokko, die voor hem werden betaald, nam hij contact op. Zo stuurt El M. in februari 2023 aan Kamal: „Ik zou u graag een klein dingetje willen overhandigen.” Hij vraagt aan Kamal of een collega „het dingetje” kan komen ophalen. „Dank.”

Als El M. een paar maanden later weer in Marokko is, zegt hij ‘Kamal’ opnieuw te willen treffen, om hem een ‘medicijn’ te overhandigen.

„Dat lijkt op versluierd taalgebruik”, zegt de rechter.

„Nee, het is geen codewoord”, zweert El M. Hij heeft na twee jaar stilzwijgen een uitgebreid schriftelijk verweer ingeleverd, waarin hij uiteenzet hoe de zaak zou berusten op één groot misverstand. De mensen die in het strafdossier als geheim agent worden aangemerkt, werkten in zijn beleving voor de Marokkaanse mensenrechtenraad en het Kadaster. Daar had hij contact mee, om een oude familiekwestie mee op te lossen.

Het OM vindt het echter volstrekt ongelooftwaardig dat hij pas twee jaar

Justitie trof bij El M. honderden staatsgeheime papieren en digitale bestanden in zijn woning

na zijn aanhouding met dit alternatieve scenario aankomt. „Dit is geen verweer dat je bewaart tot twee jaar later”, stelt de officier van justitie. „Dan zijn de waarde en kracht ervan weg.”

Bovendien verklaart El M.'s verhaal niet al zijn contacten met Marokkaanse spionnen. Zo had zijn telefoon al in 2015 contact met Mohamed Yassine Mansouri, directeur van de inlichtingendienst en een van de machtigste mannen van Marokko.

El M. stelt dat hij deze Mansouri op de hoogte moest brengen zodra hij naar Marokko ging, om te voorkomen dat hij bij de grenscontrole zou worden aangehouden. Dat was in de jaren negentig namelijk een keer gebeurd.

De rechter: „U meldt zich bij binnenkomst in Marokko bij iemand die de hoogste baas van de veiligheidsdienst zou zijn. Vindt u dat niet opmerkelijk?”

„Nee”, antwoordt El M. „Dat was zo afgesproken.”

Hij vond het evenmin noodzakelijk de NCTV van deze afspraak op de hoogte te stellen. „Ik had er geen onveilig gevoel bij.”

De officier van justitie noemde het in de zitting „zuur” dat uitgerekend bijde NCTV, dat beleid maakt over statelijke dreigingen, „een medewerker in dienst heeft gehad die wordt verweten een spion te zijn geweest”. Wellicht had de dienst zelf zijn beveiliging beter op orde moeten hebben, suggereerde de officier, maar het valt El M. te verwijten dat hij het vertrouwen van zijn werkgever heeft beschaamd. „Maar ook dat van de AIVD, de MIVD, ministeries en Europese instanties. Als deze informatie op de verkeerde plaats terecht komt, raakt dat de effectiviteit van onze veiligheidsdienst en verstoort het relaties met andere landen.”

Advertentie

BijzondereZaken.nl

Zoek & vind alle zaken die bijzonder zijn!

Zaken & Transacties

CURSUS DAYTRADEN 675- ex btw 2e persoon half geld

Op de cursus halen we live 500 tot 1000 euro uit de markt

In 2025 behaalde onze handelsstrategie een resultaat van +35%

(resultaten uit het verleden bieden geen garantie voor de toekomst)

Originele reacties cursisten

Praktijkverhalen

De verhalen die Rob vertelt tijdens de ochtend sessies zijn vermakelijk en leerzaam, hij deelt al zijn ervaringen waar ik altijd wel weer een nuttige tip uit haalde. Daarnaast helpen Robbin en Adam je met alle (technische) vragen die je hebt over het dag-handelen op dit platform.

Zocht leuke dagbesteding voor na pensioering. Een zeer interessant systeem, bijzonder leuk gebracht.

Na de cursus kunt u nog 8 weken 's morgens risicoloos meehandelen met een oefenaccount (via Zoom).

*** Gratis handelsrobot om het handelen makkelijker te maken.**

Cursusdata Hotel vd Valk Breukelen:

vrijdag 6 feb, vrijdag 6 mrt en woensdag 1 april

Let op! U kunt snel winst boeken maar net zo snel verlies lijden

WWW.ROBWESSELS.NL 010 519 21 15

Advertentie? Zakline Media - info@zaklinemedia.nl - Telefoon 010 - 436 91 24

Advertentie

nrcwebwinkel

Adviesprijs 359,-
279,-

HAY

Butler trapje van eikenhout

- › Multifunctioneel en veelzijdig trapje
- › Gemaakt van stevig eikenhout
- › Ideaal als bijzettafel, kruk of bankje

De Butler is een slimme en veelzijdige huishoudhulp, ontworpen door Shane Schneck. Het is in de eerste plaats een trapje met twee extra treden, handig om bij hoge plekken te komen. Maar je kunt het ook gebruiken als bijzettafel, kruk of bankje naast je bed als je het niet als trap nodig hebt. Het is gemaakt van stevig eikenhout en komt volledig gemonteerd, dus je kunt het meteen gebruiken.

Bestel nu »nrcwebwinkel.nl/butler

Anti-immigratieprotest van Actiegroep Nationaal Protest in Den Haag. FOTO PETER HILZ/ANP

VERKIEZINGEN

Opmars van extreemrechts op kandidatenlijsten van FVD

Diverse kandidaten voor de gemeenteraadsverkiezingen waren actief bij activiteiten van extreemrechtse organisaties

Wilmer Heck, Tom Kreling en Georgia Oost

AMSTERDAM

Forum voor Democratie heeft voor de komende gemeenteraadsverkiezingen diverse kandidaten hoog op de kieslijsten geplaatst die actief waren bij extreemrechtse organisaties. Het gaat om organisaties als de Nederlandse Volks-Unie, Voorpost, de Geuzenbond, Erkenbrand en Pegida. Inaanloop naar de Tweede Kamerverkiezingen bleek al dat leden van de beruchte appgroep van de JFVD, de jongerenvereniging waar ook FVD-fractievoorzitter Lidewij de Vos uit voortkomt, hoger dan ooit op de kieslijst waren geplaatst. Op de kandidatenlijsten voor de gemeenteraadsverkiezingen op 18 maart prijken niet alleen JFVD'ers die eerder omstreden uittalingen hebbengedaan, maar ook leden van extreemrechtse actiegroepen. Dit blijkt uit eigen onderzoek door NRC en gegevens van de 'antifascistische onderzoeksgroep' Kafka, die NRC heeft geverifieerd door onder meer alle relevante beelden te controleren. Een van de opvallendste namen is Reginald Eckhout, nummer zeven op de kandidatenlijst in Amsterdam. Volgens Kafka was hij medeoprichter van Erkenbrand,

een 'studiegenootschap' dat in 2018 door de AIVD als een „racistische groepering” werd getypeerd en die vanwege het „antidemocratische gedachtegoed” als „een gevaar voor de democratische rechtsorde” wordt beschouwd. Erkenbrand streeft naar een „blanke etnostaat”, waarin ook voor joden geen plaats zou zijn. Eckhout is ook actief voor anti-islambeweging Pegida en Voorpost, de 'heel-Nederlandse actiegroep' die streeft naar aansluiting van Vlaanderen bij Nederland. Eckhout vertrok volgens Kafka in 2017 bij Erkenbrand, waarna hij een jaar later met onder meer Géza Hegedűs Identitair Nederland oprichtte. Hegedűs kwam in 2017 kortstondig in het nieuws nadat hij amper 24 uur lijsttrekker van de PVV in Rotterdam was. Daarna werd hij van de lijst geschrapt toen bleek dat hij in een podcast van Erkenbrand racistische uitspraken had gedaan. Eckhout was niet bereikbaar voor commentaar. Activisten van de Nederlandse Volks-Unie (NVU), een nationaalsocialistische politieke partij, staan ook op de kandidatenlijsten van FVD. Bertus Renes is nummer elf op de lijst in Scherpenzeel. Renes loopt regelmatig mee in demonstraties van de NVU met protestborden waarop teksten als „stop de

omvolkers” te lezen zijn, blijkt uit door NRC geverifieerde foto's. In jaarverslagen van de AIVD is de NVU regelmatig 'antisemitisch' en 'antidemocratisch' genoemd. Een voormalige NVU-activist die voor de FVD de gemeenteraad in wil, is Frank Folkerts. Als nummer twee op de lijst in Nieuwegein is niet uitgesloten dat dat lukt. Folkerts werd in 2014 voor het laatst bij de NVU gezien, tijdens een folderactie in aanloop naar de gemeenteraadsverkie-

Kandidaten waren actief bij organisaties als de Nederlandse Volks-Unie, de Geuzenbond en Pegida

zingen in Arnhem, aldus informatie van Kafka. In dat jaar gaf hij ook een interview aan partijblad *Wij Europa* van de NVU. Voormalig 'landelijk hubcoördinator' bij JFVD Timon Busscher staat derde op de kandidatenlijst in Den Haag. In de JFVD-appgroep, ingezien door deze krant, noemde hij de extreemrechtse terroristen Anders Breivik uit Noorwegen en de Australische Brenton Tarrant „het goddelijke duo”. Lidewij de Vos werkte binnen de JFVD nauw samen met Bus-

scher. Lijsttrekker van FVD in Schagen is Kay Burgemeester. Hij schreef in de JFVD-appgroep dat Nederland zonder Joden „geen multiculturele samenleving” zou hebben. In extreemrechtse kringen leeft de complottheorie dat Joden samenlevingen met een oorspronkelijk witte bevolking willen 'verzwakken' door er migranten uit andere werelddelen naartoe te sturen.

Inlichtingendiensten

Ook een voormalig Tweede Kamelid is op een van de lijsten te vinden. Willem Elsthout zat in de jaren negentig ooit vijf maanden in de Kamer voor de Centrumdemocraten van Hans Janmaat en was vice-voorzitter van de partij. Hij staat elfde op de kandidatenlijst in Haarlem, één plek voor oud-partijleider Thierry Baudet. Ook vertegenwoordigd op de kandidatenlijsten zijn leden van de extreemrechtse jongerenorganisatie Geuzenbond. Deze organisatie wordt in de gaten gehouden door de inlichtingendiensten. In Nijmegen staat Daan Meershoek tweede op de lijst van FVD. Hij is actief binnen de Geuzenbond, blijkt uit beeldmateriaal dat NRC heeft gecontroleerd. Een van de andere organisaties die door de AIVD al jaren onder „extreem-

rechtse en rechts-extremistische groeperingen” wordt geschaard is Voorpost. Ook bij deze club kwamen verschillende FVD-kandidaten elkaar tegen. Zo hield de omstreden Oostenrijkse rechts-extremist Martin Sellner in januari vorig jaar een nieuwjaarslezing bij Voorpost. Uit beelden die de organisatie plaatste, blijkt dat die lezing onder meer bezocht werd door Jaron Buitelaar, FVD-lijsttrekker bij de komende verkiezingen in Krimpenerwaard, de al eerder genoemde Bertus Renes en de Amsterdamse kandidaat Reginald Eckhout.

Nummer twee op de lijst in Delft is Kayleigh van Koppen. Samen met de voor racisme veroordeelde John A. bezocht zij afgelopen oktober een anti-immigratieprotest in Amsterdam, waar ze geregeld met de arm om elkaars schouder liepen. Als lid van deracistische en antisemitische organisatie 'White lives matter' werd A. in januari in hoger beroep veroordeeld tot zes maanden cel, waarvan vier voorwaardelijk, voor het projecteren van racistische leuzen op de Erasmusburg in Rotterdam. De twee dansten samen op het JFVD-kerstgala, blijkt uit een foto op de Facebookpagina van de jongerenorganisatie. FVD heeft dinsdag en woensdag niet gereageerd op verzoeken van NRC om een reactie.

EPSTEIN-DOSSIER

Britse premier Starmer geraakt door roemloze neergang van Peter Mandelson

Mandelson speelde als minister gevoelige informatie door aan Epstein: een nieuw probleem voor Starmer.

Hanna Hosman

AMSTERDAM

Hij heeft zich wel vaker teruggevochten na een schandaal. Lord Peter Mandelson stapte twee keer op toen hij minister was, kortgezegd vanwege gebrek aan transparantie bij vriendengunsten. Hij kwam steeds weer terug. Maar nu lijkt de Britse pers er zeker van: het is gedaan met Mandelson.

De Britse politie onderzoekt of de politicus en oud-ambassadeur straffbare feiten heeft gepleegd, nu nieuwe documenten in de zaak-Epstein tonen hoe goed de band tussen de mannen was. Te goed. In zijn tijd als minister speelde Mandelson gevoelige informatie door aan de veroordeelde Amerikaanse zedendelinquent Jeffrey Epstein, overbelastingplannen, Europese uitgaven, ontwikkelingen in de formatie na parlementsverkiezingen.

Stap voor stap verliest Mandelson zijn functies en titel. In september verloor hij zijn post als ambassadeur in de Verenigde Staten, toen uit documenten bleek dat hij Epstein als goede vriend beschouwde en diens veroordeling een „dwaling” had genoemd. Mandelson was in februari 2025 aangewezen door premier Keir Starmer als de man die de banden met de nieuwe Amerikaanse president misschien goed zou kunnen houden.

Mandelson zegde zondag zijn Labourpartijlidmaatschap op, om de partij niet verder in verlegenheid te brengen. Hij wordt gezien als de man die Labour mede-hervormde tot een centrumlinkse partij. Dinsdag kondigde hij zijn vertrek uit het Hogerhuis aan. Starmer zegt dat aan het afnemen van zijn

Peter Mandelson in 2022. FOTO OLI SCARFF/AFP

titel als Lord wordt gewerkt.

Toen Mandelson tussen 2008 en 2010 minister van Economische Zaken was, in de regering van premier Gordon Brown, beloofde hij Epstein zich tegen een plan van zijn collegaminister van Financiën te keren. Die wilde bonussen voor bankiers beperken. Mandelson raadde Epstein aan om zijn bankierscontacten bij JP Morgan aan te moedigen de Britse regering „mild te bedreigen”.

Informatie gemaald aan Epstein

Mandelson speelde informatie door naar Epstein, zoals ideeën van premier Brown over de bestrijding van de bankencrisis, waaronder de verkoop van staatseigendom. En, in mei 2010: het nog geheime plan van

de Europese Commissie om 500 miljard te investeren om de euro overeind te houden.

In de dagen na de parlementsverkiezingen van 2010 hield Mandelson zijn vriend op de hoogte van het feit dat de premier een „geheime” bespreking had met de liberaaldemocraten, en meldde de dag daarop: „Finally got him to go today”. Een paar uur later maakte Brown bekend dat hij opstapte als Labourleider.

Andersom voorzag Epstein Mandelson van advies. Zo suggereerde hij dat Labour de Tories moesten laten regeren met een minderheid, in plaats van een coalitie. Ze zouden dan, schreef Epstein, niks gedaan krijgen.

Uit de recent geopenbaarde do-

cumenten zou blijken dat Epstein in 2003 en 2004 75.000 dollar heeft overgemaakt aan Mandelson. Een woordvoerder zegt in de Financial Times dat Mandelson geen herinnering heeft aan de betalingen en zal moeten uitzoeken of ze authentiek zijn. Epstein maakte ook zo'n 12.000 dollar over aan de partner van Mandelson, voor een osteopathiecursus.

Premier Starmer wordt nu aangesproken op zijn beoordelingsvermogen. In het Lagerhuis gaf hij woensdagmiddag toe dat hij wist dat de politicus nog contact had met Epstein na zijn veroordeling, maar dat Mandelson tegen hem gelogen heeft over hoe nauw de band was.

Starmer „heeft spijt” dat hij hem

heeft aangewezen. „Als ik toen wist wat ik nu weet, zou ik hem nooit nabij hebben gelaten.”

De Conservatieve oppositieleider Kemi Badenoch verwijt Starmer dat hij zijn vertrouwen gaf aan een man die al twee keer eerder zijn ambt moest verlaten, en waarvan het bovendien „op Google stond” dat hij bevriend was met Epstein.

Starmer komt het Lagerhuis tegemoet door aan te kondigen dat documenten rond de aanstelling worden vrijgegeven. Hij wil documenten uitzonderen die de nationale veiligheid in gevaar kunnen brengen, daarover leeft zowel onder Conservatieven als een deel van de Labour-parlementariërs onvrede.

DE BACTERIOFAAG ALS WAPEN

Wereldwijd worden bacteriën steeds resistenter tegen antibiotica. Onderzoekers kijken naar bacteriofagen - virussen die bacteriën opeten. Hoe kunnen zij helpen bij bacteriële infecties?

Luister de podcast NRC Onbehaarde Apen

NRC Onbehaarde Apen – Elke week
NRC Audio-app

nrc.nl/onbehaardeapen
Ook via Spotify en Apple Podcasts

Breng kunst tot leven

Aan de muur met een prachtige replica of een bijzonder sieraad

Adviesprijs
189,-

Ginkgo ketting

925 sterling zilver | Lengte: 45 cm |
Afmetingen hanger: 4 x 4,5 cm

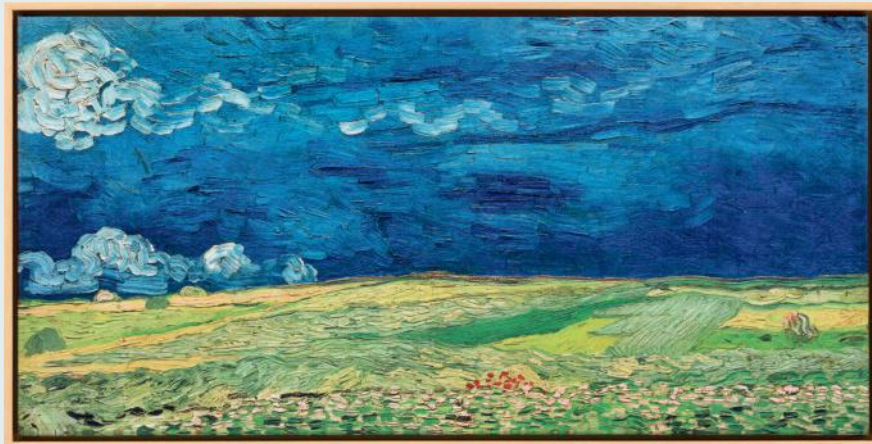

Adviesprijs
215,-

CHRISTIANE WENDT

Ketting Gelukkige olifant

Verguld 925 sterling zilver | Diamant |
Lengte: 44 cm | Afmetingen hanger:
2 x 2 cm

Adviesprijs
599,-

VINCENT VAN GOGH

Schilderij Korenveld onder Onweerslucht (1890)

Hoogwaardige reproductie | In massief houten lijst met schaduwrand |
Gelimiteerd tot 499 exemplaren | Inclusief certificaat | Afmetingen: 53 x 103,5 cm

Adviesprijs
415,-

VINCENT VAN GOGH

Schilderij Perenboompje in bloei (1888)

Fine Art Giclée op kunstenaarscanvas |
Hoogwaardige lijst hout | Gelimiteerd
tot 499 exemplaren | Inclusief certificaat |
Afmetingen: 65 x 45 cm

Adviesprijs
610,-

JOHANNES VERMEER

Schilderij Gezicht op Delft (1660/61)

Fine Art Giclée op canvas | Gelimiteerd tot 199 exemplaren,
genummerd | Inclusief certificaat | Handgemaakte gouden lijst
van massief hout met metalen blad | Afmetingen: 68 x 79 cm

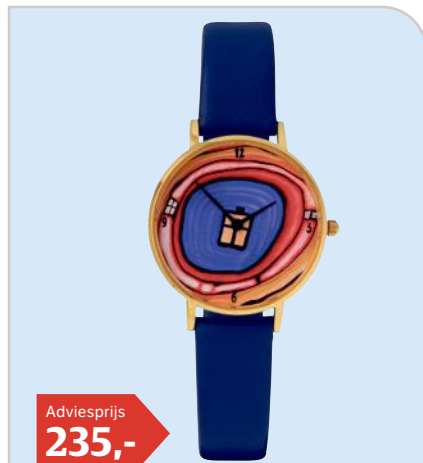

Adviesprijs
480,-

GUSTAV KLIMT

Schilderij De Kus (1907-1908)

Katoenen canvas met voelbare en zichtbare canvasstructuur |
Op houten spieraam | Gelimiteerd tot 980 exemplaren en genummerd |
Lijst van massief hout in zwart-gouden uitvoering | Afmetingen: 69 x 69 cm

Adviesprijs
235,-

FRIEDENSREICH HUNDERTWASSER

Horloge Tijdvinder Zielboom

Inclusief certificaat | Horlogekast: roestvrij
staal | Diameter kast: 30 mm, hoogte kast:
7 mm | Glas: mineraalglas | Horloge-
band: leer | Waterbestendig tot 3 ATM |
Met kwartsuurwerk van Miyota
© 2023 Namida AG, CH Glarus

Adviesprijs
115,-

GUSTAV KLIMT

Zijden sjaal Boerentuin

100% zijde | Afmetingen: 180 x 45 cm

Adviesprijs
115,-

CLAUDE MONET

Zijden sjaal Irissen in de tuin van Monet

100% zijde | Afmetingen: 174 x 42 cm

Adviesprijs
115,-

VINCENT VAN GOGH

Zijden sjaal Amandelbloesem

100% zijde | Afmetingen: 182 x 46 cm

Saif al-Islam na zijn gevangenneming in 2011. FOTO AMMAR EL-DARWISH/REUTERS

NECROLOGIE **SAIF AL-ISLAM GADDAFI** 1972-2026

Gaddafi's lievelingszoon beloofde tot de laatste kogel te vechten. Nu is hij dood

Saif al-Islam Gaddafi was voor westerse landen lang degene in Libië waar ze zaken mee deden. In 2011 bleek de 'hervormer' minder progressief.

Toef Jaeger

AMSTERDAM

En toen waren er nog maar drie zonen van Moammar Gaddafi. De Libische leider die tijdens de burgeroorlog in 2011 werd vermoord had acht zonen, maar nadat dinsdag zijn tweede zoon Saif al-Islam werd vermoord leven nu alleen de oudste Mohammed, de derde zoon Saadi en de vijfde zoon Hannibal nog. Vier kwamen net als hun vader om het leven bij de opstand in 2011. Saif al-Islam werd dinsdag volgens persbureau Reuters geëxecuteerd nadat vier mannen zijn huis in het Libische Zintan waren binnengevallen. Wie hem hebben vermoord is onbekend, maar er zijn meerdere rebellengroepen die hem verantwoordelijk houden voor de vele doden in 2011.

Hoewel Saif al-Islam de naam had een hervormer te zijn die voor een democratischer Libië stond, toonde hij zich aan de vooravond van de bloedige opstand vooral een verdediger van zijn vader. „Als er een burgeroorlog komt, dan ben ik een Gaddafi. Dan zal ik aan de zijde van mijn familie staan, aan de kant van het regime. En ik zal daar blijven tot de dood”, zei hij in een toespraak daags voor het bloedbad begon. In die toespraak waarschuwde hij voor „rivieren van bloed” en beloofde hij tot „de laatste kogel” en „de laatste man” te zullen vechten.

Hoewel mensen bij die opstand omkwamen, is niet duidelijk. De VN schatte dat er zo'n vijftienduizend mensen zijn gedood tijdens de burgeroorlog, de Nationale Overgangsraad van Libië schatte

het aantal op dertigduizend. In ieder geval was van de hervormer Saif weinig over en het Internationaal Strafhof in Den Haag vaardigde dan ook een arrestatiebevel tegen hem uit vanwege misdaden tegen de menselijkheid.

Saif kreeg een proces in eigen land waarbij hij in 2014 ter dood werd veroordeeld. Omdat het land geen nationale eenheid kende, besloten de autoriteiten in Zintan hem niet uit te leveren aan hoofdstad Tripoli. In 2017 kreeg hij amnestie, waarna hij in 2021 opging voor de presidentsverkiezingen.

Meerdere groepen houden Saif al-Islam verantwoordelijk voor de vele doden in 2011

In een interview in *The New York Times* vertelde hij dat hij tien jaar afgesneden was geweest van de Libische bevolking en nu zijn rentree als president wilde maken. „Je moet langzaam terugkeren, langzaam. Als een striptease act”, legde hij uit. Dat mislukte omdat de presidentsverkiezingen dat jaar werden afgelast. Daarna trok hij zich weer terug in het bergachtige Zintan, tot zijn woning werd bestormd.

Een doctoraat met plagiaat

De 53-jarige Saif was het lievelingetje van zijn vader. De op 25 juni 1972 in Tripoli geboren zoon vervulde geen officiële functie toen zijn vader aan de macht was, maar werd toch beschouwd als de beoogde opvolger. Zeker nadat Mohammed, de zoon uit het eerste huwelijk van

Moammar Gaddafi, duidelijk maakte geen interesse te hebben in een politieke rol.

Saif was nauw betrokken bij de onderhandelingen met de Verenigde Staten over compensatie door Libië voor de nabestaanden van slachtoffers van de aanslag op het Amerikaanse PanAm-toestel in 1988 boven het Schotse Lockerbie. Later was hij betrokken bij gesprekken over schadevergoeding na de bomaanslag op een vlucht van de Franse maatschappij UTA in 1989, waar zes Libiërs voor werden veroordeeld in Parijs. Gaddafi senior weigerde het zestel uit te leveren. Het toestel was boven de Sahara in Niger ontploft, alle 170 inzittenden kwamen daarbij om.

Saif werd het progressieve gezicht van Libië waar het Westen zaken mee kon doen, mede omdat hij Europa goed kende. Hij had zowel in Wenen als in Londen gestudeerd. In 2008 behaalde hij een doctoraat aan de London School of Economics (LSE). Later werd die Britse universiteit bekritiseerd omdat ze banden had met het Libische regime, met name door het toelaten van Saif als student. Op de dag van zijn promotieceremonie deed de Gaddafi-stichting een gift van 2,4 miljoen dollar aan LSE. Later bleek dat Saif plagiaat had gepleegd.

Daarnaast stond Saif bekend als playboy die graag dure feestjes gaf waar hij beroemdheden als Beyoncé, Nelly Furtado en Mariah Carey liet optreden. Ook had hij goede contacten met de Britse oud-premier Tony Blair, de inmiddels van zijn titels ondane 'prins' Andrew, alsook met de Britse politicus Peter Mandelson en de Russische oligarch Oleg Deripaska.

Adviesprijs
219,00
179,-

reddot design award
winner 2023

STADLERFORM

Efficiënte luchtbevochtiger met laag stroomverbruik

- › **Karl** voor ruimtes tot 100 m² of **Karl Big** met extra capaciteit voor grote ruimtes tot 150 m²
- › Eenvoudig bij te vullen
- › Laag energieverbruik - 1.4 – 30 Watt
- › Winnaar van de Red Dot Design Award 2023
- › Zeer stil met dimbaar licht
- › Ingebouwde hygrostaat

Geen droge ogen en geïrriteerde luchtwegen meer wanneer de verwarming aanstaat of bij langdurig warm en droog weer. De Stadler Form Karl luchtbevochtiger zorgt voor een aangename luchtvochtigheid binnenshuis en heeft, ondanks zijn lage energieverbruik en klein formaat, een enorme capaciteit. Binnen een mum van tijd bevochtigt *Karl* ruimtes tot wel 100m² of *Karl Big* tot zelfs 150m².

Ook voor uw houten vloeren en meubelen kan een lage luchtvochtigheid problemen opleveren, zoals kieren en barsten. Karl beschikt over intelligente functies, zoals een ingebouwde hygrostaat waarmee hij ruimtes via een automatische modus op vrijwel iedere gewenste luchtvochtigheid brengt. Daarnaast is Karl eenvoudig te bedienen, ook via een app. Het ontwerp is bekroond met een Red Dot Design Award in 2023.

Bestel nu > nrcwebwinkel.nl/karl

Bestel nu > nrcwebwinkel.nl/kunst

DEMOGRAFIE

Mark Middel

WARSCHAU

Onder zijn imposante witte walrusnor verschijnt een glimlach als Wladyslaw Grochowski (73) zijn toekomstplannen voor Polen uitstippelt. „Mijn bedrijf heeft geld voor zo’n honderd-duizend extra kinderen”, zegt de directeur van hotel- en vastgoedketen Arche op zijn kantoor in Warschau.

Het klinkt als een grap, maar ondernemer Grochowski is bloedserieus. Hij wil ervoor zorgen dat er meer kinderen in Polen geboren worden. De geboortecijfers in Polen behoren namelijk tot de laagste in de wereld. „Dit probleem bestaat al vijftien jaar, maar het lukt onze regeringen niet om het op te lossen”, zegt Grochowski. „Terwijl in de nabije toekomst bedrijven geen personeel zullen kunnen vinden en de mensheid wereldwijd ook uitsterft.”

Dus neemt Grochowski zelf het heft in handen. Via zijn hotelketen en vastgoedbedrijf, met in totaal 23 hotels in Polen, wil hij het geboortecijfer opkrikken. Hoe kan hij dat beter doen dan zijn hotelgasten belonen als ze een romantische avond in een van zijn hotelkamers beleven? Indien het hotelbezoek leidt tot een zwangerschap, krijgen zij een gratis (doop)feest voor tien personen. Daarvoor hoeven ze na de geboorte van hun kind alleen een rekening te overleggen die bewijst dat ze negen maanden eerder in het hotel verbleven.

„Er waren voorstellen om een feest voor vijftig personen te vergoeden, maar dat halen we financieel niet”, zegt Grochowski. „We hebben berekend dat een doopfeest voor tien personen ongeveer 1.000 zloty (240 euro) kost en we budget hebben om op deze manier een feest te organiseren voor honderdduizend kinderen.” Het bedrijf heeft 100 miljoen zloty (zo’n 24 miljoen euro) gereserveerd voor de actie. Ook krijgen de 2.500 medewerkers van zijn bedrijf eenmalig 10.000 zloty (2.400 euro) per geboren kind en organiseert zijn bedrijf partner- en kinderprogramma’s tijdens conferenties. „Zodat het gezin bij elkaar blijft en mensen niet met anderen het in bed duiken.”

‘Krimp van tien miljoen mensen’

Natuurlijk is het een marketingstunt, erkent hotelbaas Grochowski, maar de ernst van het probleem is evident. Het geboortecijfer daalt al meer dan tien jaar en daar lijkt geen kentering in te komen. In 2023 kwam in Polen gemiddeld 1,2 kind per vrouw ter wereld, de verwachting is het dit jaar verder daalt naar 1,03. Dat is een stuk lager dan het EU-gemiddelde van 1,38 kind per vrouw in 2023, terwijl een cijfer van 2,1 nodig is om het aantal inwoners stabiel te houden.

Volgens de laatste prognoses van de regering zou de Poolse bevolking binnen vijftig jaar met tien miljoen mensen kunnen krimpen - van ruim 37 miljoen nu naar zo’n 28 miljoen in 2080 - en rond de eeuwwisseling zelfs zou kunnen halveren. Dat is een veel hardere daling dan verwacht.

Die cijfers staan in schril contrast met de urgentie waarmee de Poolse politiek de afgelopen jaren de vruchtbaarheidscrisis probeerde aan te pakken. Zo introduceerden de regeringen onder leiding van het nationaal-conservatieve PiS (2015-2023) een maandelijkse kinderbijslag van 500 zloty (zo’n 125 euro) per kind, die later werd verhoogd tot 800 zloty (zo’n 190 euro)

Hotelier **Wladyslaw Grochowski** in zijn hotel in Warschau, hij wil doopfeesten sponsoren; het **centrum van Warschau**; kinderen spelen en sleeën in de sneeuw in de Poolse hoofdstad. FOTO’S SIMONA SUPINO

DEMOGRAFIE

Waarom een Poolse hotelketen 100.000 doopfeesten wil betalen

Polen heeft een van de laagste geboortecijfers van Europa. Extra kinderbijslag en belastingvoordeel hebben daar geen wijziging in gebracht. Een psycholoog ziet grote veranderingen in de samenleving die het kindertal laten dalen. „Geld lost het probleem niet op.”

Demografen in Polen wijzen naar oorzaken van de demografiecrisis die ook in veel andere landen voorkomen. In Polen is onder jonge mensen sprake van economische onzekerheid, gebrek aan betaalbare huisvesting, onvoldoende ondersteuning voor vrouwen in de gezondheidszorg en een verslechterde geestelijke gezondheid. In combinatie met een veranderde maatschappij waarin carrière en individuele vrijheid boven het gezinsleven staan, zorgt dat voor een lager geboortecijfer.

en krijgen ouders met twee of meer kinderen binnenkort een forse belastingverlaging.

De maatregelen lijken weinig effect te sorteren. Economen en demografen vrezen dat Polen snel te maken krijgt met een onbetaalbare gezondheidszorg en een onhoudbaar pensioenstelsel. Ook de ambitie om de omvang van het Poolse leger te verdubbelen tot vierhonderdduizend militairen kan in de nabije toekomst onhaalbaar blijken. Hoewel het economisch succesvolle Polen steeds meer migranten - vooral Oekraïners - toelaat op de arbeidsmarkt, blijft migratie als oplossing voor bepaalde problemen in het land een politiek gevoelig onderwerp. De afgelopen jaren is het migratiedebat zo verhardt dat zelfs linkse partijen zich distantiëren van het onderwerp.

Wat ligt er ten grondslag aan het dalende geboortecijfer in Polen, waar het economisch nog nooit zo goed is gegaan? En waarom voorspelt recent onderzoek dat de helft van de Poolse Gen-Z-generatie helemaal geen kinderen wil?

Financiële cadeautjes voor ouders

Demografen in Polen wijzen naar oorzaken van de demografiecrisis die ook in veel andere landen voorkomen. In Polen is onder jonge mensen sprake van economische onzekerheid, gebrek aan betaalbare huisvesting, onvoldoende ondersteuning voor vrouwen in de gezondheidszorg en een verslechterde geestelijke gezondheid. In combinatie met een veranderde maatschappij waarin carrière en individuele vrijheid boven het gezinsleven staan, zorgt dat voor een lager geboortecijfer.

Specifieker heeft de restrictieve abortuswetgeving in Polen, ingevoerd door PiS in 2021, geleid tot toenemend wantrouwen tegenover zorgverleners onder vrouwen - verschillende vrouwen stierven tijdens hun zwangerschap omdat dokters niet wilden overgaan tot een abortus. Ook stopte PiS de staatsfinanciering voor ivf-behandelingen. Sinds de coronapandemie en de oorlog in buurland Oekraïne zakte het geboortecijfer nog verder.

Bovendien krijgen vrouwen steeds later kinderen. In 1990 was de gemiddelde leeftijd waarop een vrouw haar eerste kind kreeg 22,7 jaar, dat is in 2024 gestegen naar 29,1 jaar. Ook vergrijst de Poolse bevolking steeds sneller. In 2024 was ongeveer een kwart van de bevolking pensioengerechtigd (60 jaar voor vrouwen, 65 jaar voor mannen), terwijl dat in 1990 slechts een achtste was.

Hoewel er niet één specifieke reden is die het lage geboortecijfer verklaart, blijkt wel dat financiële stimuleringsmaatregelen geen trendbreuk teweegbrengen. De kinderbijslag, waar de regering in 2016 mee begon, had slechts een tijdelijk effect. In de eerste jaren na de invoering steeg het geboortecijfer licht, om vanaf 2021 recorddieptes te bereiken.

Ook in Hongarije, dat zich opwerpt als een frontstaat in de strijd om meer geboortes, blijken financiële prikkels het geboortecijfer niet structureel te veranderen. Terwijl zo’n 5 procent van het bbp van het land besteed wordt aan geboortepolitiek - meer dan de Verenigde Staten uitgeven aan defensie. Zo krijgen Hongaarse grootouders verlof, betalen ouders een lagere hypo-

Sinds de coronapandemie en de oorlog in buurland Oekraïne zakte het geboortecijfer verder

theekrente en zijn moeders van minimaal drie kinderen voor de rest van hun leven vrijgesteld van inkomstenbelasting.

Na de introductie van deze geboortepolitiek, zo’n vijftien jaar geleden, steeg het geboortecijfer van 1,25 tot 1,61 in 2021, maar daarna daalde het en belandde Hongarije in de Europese middenmoot. Critici zeggen dat de kosten de resultaten niet rechtvaardigen, terwijl voorstanders stellen dat elk extra geboren kind (volgens hun berekeningen tweehonderdduizend meer dan zonder de stimuleringsmaatregelen) winst is. Mogelijke redenen voor het dalende geboortecijfer zijn de stijgende prijzen, het gebrek aan betaalbare woningen en de slechte staat van de gezondheidszorg en het onderwijs in het EU-land.

Vrouwen veranderd, mannen niet

Tot zover de discussie onder de demografen. Hoogleraar psychologie Dominika Maison van de Universiteit van Warschau baarde vorig jaar opzien toen zij op basis van een enquête concludeerde dat de helft van de Gen-Z-generatie (mensen geboren tussen 1995 en 2012) in Polen helemaal geen kinderen wil. Ze doet al jarenlang onderzoek naar de Poolse demografie en stelt dat we moeten kijken naar de veranderingen onder moeders, vrouwen en de media.

„De meest genoemde oorzaken voor de lage cijfers zijn altijd materieel, zoals slechte huisvesting en instabiele werkgelegenheid”, zegt Maison - die een goed woordje Nederlands spreekt dankzij haar promotie-onderzoek in Tilburg - in een café in Warschau.

„Maar als we degenen die geen kinderen hebben vragen waarom ze kinderloos zijn, noemen ze vooral het gebrek aan een geschikte partner.”

Volgens Maison is er in Polen sprake van een diepere sociale crisis. „We hebben te maken met een single-samenleving”, zegt Maison. Uit onderzoek blijkt dat het aantal echtscheidingen jaar op jaar stijgt, dat meer dan de helft van de 25 tot 34-jarigen nog bij hun ouders woont en het aantal singles toeneemt. Ongeveer een derde van de bevolking beschouwt zichzelf als single, onder de stedelingen is dat de helft.

„Natuurlijk zijn sommigen bewust single, maar uit onderzoek blijkt ook dat vrouwen in Polen veranderd zijn - ze werken meer, zijn onafhankelijk en accepteren de traditionele genderrollen niet meer. Terwijl de Poolse man geen gelijke tred houdt met die veranderingen”, zegt Maison. „Als een vrouw zegt dat ze niet meer wil schoonmaken en koken en de man gefrustreerd raakt omdat zij niet meer wil voldoen aan het stereotype beeld, dan hebben we een probleem.”

Ook zijn de Poolse moeders veranderd. Waar een vrouw van begin twintig zonder kinderen jaren geleden nog bestempeld werd als een ‘oude vrijster’, zeggen de Polen nu tegen hun dochters dat ze vooral niet te snel moeten beginnen met kinderen, blijkt uit onderzoek van Maison.

„Dochters horen hun hele tiener- en twintigerleven van hun moeders dat er niets erger is dan zwangerschap op jonge leeftijd, dat je vooral moet wachten omdat je je hele leven nog voor je hebt”, zegt Maison. „Vervolgens worden de dochters dertig en verwachten moeders op eens een kleinkind. Terwijl de dochters sterk geïnternaliseerde negatieve emoties hebben over het ouderschap.”

Ze ziet nog meer ontwikkelingen die funest zijn voor het geboortecijfer. „De maatschappij is individualistischer geworden en een kind wordt gezien als een obstakel. Als er al een kind komt, dan moet de opvoeding perfect zijn met privéscholen, extra taal-, muziek- en sportlessen. En dat kost geld”, zegt Maison. „Bovendien lezen we in de media alleen maar artikelen over de lasten van het ouderschap en zelden over gelukkige grote gezinnen en familieswaarden.”

Hotelier Grochowski deelt de analyse van psycholoog Maison. „Geld lost het probleem niet op. Mensen zijn te veel gericht op consumeren en te weinig op onderlinge relaties”, zegt Grochowski. „Ze zouden minder moeten nemen en meer moeten nadenken over wat ze aan de maatschappij kunnen geven.”

Toch werkt zijn actie ook als een beloning. „Mensen vinden het nou eenmaal leuk om iets te krijgen”, verzocht Grochowski. Zijn actie sorteert al effect: het aantal boekingen in de hotelkamers is gestegen - in juni verwacht hij de eerste doopfeesten - evenals het aantal zwangerschappen onder zijn medewerkers. Eén medewerker, die NRC probeerde te bellen tijdens het interview, bleek onderweg naar het ziekenhuis voor haar bevalling. Grochowski: „Ach, wat prachtig.”

Maison is minder optimistisch. „Je kunt wetten veranderen om te proberen het geboortecijfer op te krikken, maar een maatschappelijke mentaliteit veranderen is lastiger. Dat kost tijd.” Of het geboortecijfer ooit weer boven de 2,1 komt? Hoogleraar Maison betwijfelt het - kijkend naar de geschiedenis - zegt ze lachend maar met een serieuze ondertoon: „Als dit zo doorgaat, zal het Poolse volk niet de eerste beschaving zijn die uitsterft.”

Serie
Demografie

Vijftig jaar geleden werd nog gewaarschuwd voor een explosierende wereldbevolking, nu kampen veel landen met bevolkingskrimp en vergrijzing, al zijn de regionale verschillen groot. Hoe gaan landen om met een steeds ouder wordende bevolking? En waarom is het zo moeilijk om het geboortecijfer omhoog te krijgen?

In deze serie gaat NRC op zoek naar de problemen en oplossingen rondom demografische verschuivingen. Minder kinderen, meer ouderen: hoe erg is dat? En bestaat er een ideale demografie?

1. Minder kinderen, meer ouderen: hoe erg is dat?

2. Podcast Wereldzaken: paniek over baby's: wanneer geopolitiek wel heel intiem wordt

3. Italië: voorzieningen voor gezinnen leiden niet direct tot meer geboortes

4. Polen: een hotelbaas trekt miljoenen uit voor baby's

5. Ecuador: wat is het geheim van een lang leven?

6. VS: pronatalisten vrezen dat wereld ten onder gaat als we ons niet rapper voortplanten

7. India: In het land met de grootste bevolking is het kleine gezin in opmars

Klaar voor meer, klaar om te groeien

yer.nl/traineeships

Met een YER-traineeship start je niet zomaar een baan, maar bouw je aan een carrière met perspectief.

Ben jij klaar om werk te maken van jouw ambitie?

Check onze traineeships op yer.nl/traineeships

YER
ambitions in motion

BEN TIGGELAAR MOOI WERK

ILLUSTRATIE NRC

Ben Tiggelaar schrijft wekelijks over leiderschap, werk en management.

Is mijn leven de moeite waard? Op de meeste dagen denk ik: ja. Bijvoorbeeld wanneer ik geniet van goed gezelschap. Of als ik iets ondernem wat misschien niet leuk is, maar wel nuttig.

Er zijn echter ook dagen die vooral inspannend zijn. Lastig, complex en uitdagend. Bijvoorbeeld de dag waarop ons gezin met zeventien koffers op de stoep stond van een huis in Boston dat we hadden gehuurd voor drie maanden. Tenminste, dat dachten we. Want na een uur van verwarring en chaos bleek dat we waren opgelicht.

Had ik die dag liever overgeslagen? Ik denk het niet. Want uiteindelijk heeft die ervaring en wat daarop volgde ons leven wel verrijkt.

Dit is precies waar het de Japanse psycholoog Shigehiro Oishi, hoogleraar aan de Universiteit van Chicago, om gaat. Hij onderzocht jarenlang wat mensen verstaan onder 'het goede leven'. Dat is meer dan alleen aangenaam of betekenisvol leven. Het gaat ook om wat hij noemt 'psychologische rijkdom'.

Het aangename leven

Psychologen die onderzoek doen naar 'het goede leven', maken doorgaans onderscheid tussen twee belangrijke bouwstenen: geluk (*happiness*) en betekenis (*meaning*). Die tweedeling hebben ze niet zelf verzonnen. In de klassieke filosofie kom je die al tegen als het Oudgriekse 'hedonia' en 'eudaimonia'.

De bekendste klassieke filosoof die pleitte voor *hedonia*, is de Atheense Epicurus. Hij had al vrij snel een PR-probleem. Door tijdgenoten en latere collega's werd hij weggezet als een oppervlakkige genotzoeker. En bij het woord hedonisme denken we ook nu nog aan uitbundige feesten of nutteloze luxe.

Maar bij Epicurus ging het eigenlijk allereerst om het bereiken van een staat van innerlijke rust en de afwezigheid van angst en pijn. Hij geloofde

ook dat het ontwikkelen van vriendschappen en het maken van verstandige keuzes bijdroegen aan een aangenaam, fijn leven.

Psychologen noemen deze benadering nu meestal eenvoudigweg 'geluk'. En geluk is een belangrijk onderdeel van het goede leven. Het gaat om streven naar plezier, comfort, veiligheid, gezondheid en stabiliteit. Je kunt dit 'het aangename leven' noemen. Een leven dat lekker loopt.

Het betekenisvolle leven

Aristoteles stelde dat het leven draait om *eudaimonia*. Goed doen en goed leven.

Maar wat is goed? Daar had Aristoteles duidelijke ideeën over. Goed leven gaat over het ontwikkelen en inzetten van je talenten. Deugden zijn essentieel daarbij. In ons handelen moeten we verstandigheid, zelfbeheersing, rechtvaardigheid en dapperheid tonen. Dat is geen kwestie van individuele inspanning en individueel succes. Het gaat om praktijken die je samen met anderen ontwikkelt en waar de gemeenschap van profiteert.

Psychologen noemen deze benadering van het goede leven nu meestal 'betekenis'. In de praktijk komt dat neer op het vullen van je dagen met zinvolle, doelgerichte, nuttige, pro sociale, dienstbare, verbindende activiteiten. Je kunt dit 'het betekenisvolle leven' noemen. Een leven dat deugt.

Het uitdagende leven

De tweedeling tussen *hedonia* en *eudaimonia* klinkt aantrekkelijk. Maar er zitten wat haken en ogen aan.

De Nederlandse geluksonderzoeker Ruut Veenhoven zag jaren geleden al dat wie meer geluk ervaart, gemiddeld productiever en sociaal is en bijvoorbeeld vaker vrijwilligerswerk doet. *Hedonia* en *eudaimonia* overlappen in de praktijk.

Psycholoog David Disabato en zijn collega's stelden recent vast dat *hedonia* en *eudaimonia* ook niet goed los van elkaar gemeten kunnen worden. Wanneer je met een test vaststelt dat iemand hoger scoort op *hedonia*, dan valt de meting voor *eudaimonia* ook hoger uit.

Dat geluk en betekenis overlappen is wellicht herkenbaar. Een andere vraag is of het alleen dit tweetal is dat leidt tot het goede leven.

Shigehiro Oishi verdiepte zich jarenlang in deze vraag, samen met collega's. Ze deden vragenlijstonderzoek in allerlei landen. Daarnaast analyseerden ze overlijdensadvertenties. Hoe werd het leven van de gestorvene getypeerd?

Op basis hiervan formuleerde Oishi uiteindelijk, onder meer in zijn vorig jaar verschenen boek *Life in Three Dimensions*, een derde bouwsteen voor het goede leven: psychologische rijkdom.

■ Het goede leven

Wat voor soort dagen leiden tot psychologische rijkdom? Dagen waarop we nieuwe dingen doen, waarop we verrast worden, waarop een breed scala aan interesses en emoties wordt aangesproken, waarop het leven moeilijker en complexer is dan normaal. Door dit alles leren we anders kijken naar de wereld.

Psychologische rijkdom is niet per se fijn of nuttig, zegt Oishi. Maar we ervaren dit wel als een interessante en waardevolle bijdrage aan ons leven. Je zou dit 'het uitdagende leven' kunnen noemen.

Is dit nieuw? Zelf verwijst Oishi regelmatig naar filosoof Friedrich Nietzsche, die eind 19de eeuw al de vloer aanveegde met gemakzuchtig geluk en dwangmatige deugdzaamheid. Ook in de wereldliteratuur gaat het meestal niet over levens die alleen maar leuk en nuttig zijn, zegt Oishi. Personages die ons na eeuwen nog aanspreken, zoals Odysseus, trekken eropuit, ontmoeten tegenslag, pijn en chaos, en keren verrijkt terug.

Ook de drie grote Vlamingen in de psychiatrie en psychologie, Dirk De Wachter, Damiaan Denys en Paul Verhaeghe, ageren tegen het oppervlakkige streven naar leukigheid en pleiten voor het omarmen van de lastige, moeilijke, onveilige kanten van het leven.

Praktisch

En nu? Ik ben blij met die derde dimensie van Oishi. Die laat me anders kijken naar mijn dagen. Oishi geeft een eenvoudig advies in zijn boek: als je weet waar je meer van wilt in je leven - geluk, betekenis, psychologische rijkdom - dan kun je doelbewust streven naar activiteiten en ervaringen die daarbij passen. Ik denk: dat gaat natuurlijk heel vaak mislukken. Maar ook dat is verrijkend.

REPORTAGE **TECH**

Musk wil van Tesla een AI-taxibedrijf maken. Heel hard gaat dat nog niet, blijkt in Austin

Wie de glorieuze toekomst van Tesla als AI-bedrijf wil zien, moet naar Texas, is de boodschap van Musk. Maar als je daar al een ‘Robotaxi’ te pakken weet te krijgen, zit er gewoon iemand achter het stuur.

Milo van Bokkum

AUSTIN

Zou het dan toch? Wie in Austin op zoek gaat naar de tekenen van Elon Musks belofte Tesla om te vormen tot AI-taxibedrijf, moet lang zoeken. Of beter gezegd: lang wachten. Probeer je in de Uber-achtige app een ‘Robotaxi’ te bestellen - een zelfrijdende taxi - dan lees je de hele dag dat er geen auto beschikbaar is.

Laat maar, ga je langzamerhand denken, terwijl de taxi’s zonder bestuurder van concurrent Waymo je in de straten van de hippe Texaanse hoofdstad om de oren vliegen. Dit is de zoveelste belofte van Musk zonder realiteitszin. Tot om half zes ’s avonds, bij de zoveelste poging, opeens toch nog dat zinnetje verschijnt. *Uw rit komt eraan*. Op de kaart begint een Teslaatje dichterbij te komen. Nog 16 minuten wachten.

Afgelopen week presenteerde Tesla slechte jaarcijfers. Boycots door Musks *bromance* met Trump, een verouderd modellenaanbod en felle concurrentie van het Chinese BYD leidden tot de eerste omzetsdaling ooit (met 3 procent tot 94,8 miljard dollar). Was het nog niet zo lang geleden elk kwartaal spannend of BYD of Tesla meer elektrische auto’s had verkocht, inmiddels kan je nauwelijks nog van een strijd spreken: de Chinezen leverden circa 2,3 miljoen auto’s af in 2025, Tesla slechts 1,6 miljoen. Musk bleef er laconiek onder. Om autoverkopen gaat het hem allang niet

meer. Hij roemde woensdag weer de „autonome toekomst” van Tesla: in Musks visie is Tesla geen autobedrijf (meer), maar een AI-bedrijf, dat spoedig bakken met geld gaat verdienen met een wereldwijd netwerk van zelfrijdende taxi’s (en huishoudelijke robots).

Musk schetst dit vergezicht al tijden, dat volgens hem altijd n t om de hoek ligt. Ook afgelopen week zei hij weer dat het aantal Robotaxi’s dit jaar „exponentieel” zal groeien, in zeven Amerikaanse steden. Wie vast een inkijkje in deze toekomst wil zien, moet naar Austin, is de boodschap van de rijkste mens ter wereld. Musk plaatst regelmatig enthousiaste berichten op X over hoe goed Tesla in haar thuisstad op weg is met Robotaxi’s. In oktober zei hij dat er eind 2025 vijfhonderd autonome Tesla’s zouden rondrijden in de stad. En op 22 januari meldde hij met veel bombarie dat het bedrijf er nu ritten aanbiedt zonder ‘safety driver’ - waarna de beurskoers prompt met 4 procent steeg.

Op dat bericht werd al lang gewacht. Tesla is nog altijd een van de meest waardevolle bedrijven ter wereld, met een beurswaarde van meer dan 1.000 miljard dollar. Voor een groot deel komt dat door het geloof van beleggers in Musks taxiplaan. Maar wie ter plaatse in Austin kijkt treft een heel andere realiteit, die twijfels oproept over de toekomst van Tesla.

Voor het Texas State Capitol is net een kleine demonstratie tegen vreemdelingenpolitie ICE gaande wanneer de bestelde Tesla in de verte ver-

schijnt. Keurig slaat de auto een hoek om en komt dichterbij.

Helaas: het lange wachten op de Robotaxi wordt niet beloond met een blik in de toekomst. Achter het stuur zit gewoon een mens.

Felle strijd

Dat Musk van Tesla een taxi-onderneming wil maken, is minder gek dan het op het eerste gezicht misschien lijkt. Elk zichzelf respecterend Amerikaans techbedrijf heeft deze ambitie, en tussen hen woedt een felle strijd over deze markt. In Europa is er niks van te merken, maar in de Verenigde Staten zijn zelfrijdende auto’s in veel steden zo gewoon als fietsen in Nederland. Waymo, onderdeel van Google-moederbedrijf Alphabet, rijdt met omgebouwde Jaguars wekelijks duizenden ritten in onder meer San Francisco, Phoenix, Los Angeles en Austin.

Amazon doet met dochter Zoox ook een poging, in Las Vegas, en wil snel uitbreiden. En ook OpenAI heeft een afdeling die werkt aan autonoom transport. De verwachting is dan ook dat hier op de lange termijn goed geld mee te verdienen valt: advieskantoor McKinsey voorspelde voor 2035 een markt voor zelfrijdende taxi’s van maar liefst 450 miljard euro.

Volgens Musk is dit voor Tesla een gouden kans: al jaren werkt het bedrijf aan technologie waarmee zijn auto’s zelfstandig kunnen rondrijden. Daarbij kiest het een heel andere route dan de concurrentie. Amazon en Alphabet hangen hun voertuigen vol met lidar- en radartechnologie. „Met dat soort

actieve sensoren kan je obstakels detecteren”, zegt Dariu Gavrilă, professor aan de TU Delft en gespecialiseerd in autonome voertuigsystemen.

Tesla daarentegen probeert de auto’s zichzelf te laten besturen op basis van camerabeelden en *deep learning*. Het voedt zijn eigen systeem met beelden die honderdduizenden Tesla’s wereldwijd hebben gemaakt, en traint de auto zo om te gaan met allerhande situaties.

Scepsis over ‘video’-methode

Musk heeft een heilig geloof dat dit kan, maar over deze ‘video’-methode bestaat veel scepsis. Alleen in Texas,

Elon Musk en zoontje ‘X Æ A-12’, samen met Donald Trump bij het Witte Huis in maart vorig jaar. De president prees Tesla. FOTO KEVIN LAMARQUE/REUTERS

dat in de hoop bedrijvigheid aan te trekken een *laissez-faire*-houding hanteert richting autonoom vervoer, is dit op het moment toegestaan. „Het probleem is: als de auto iets tegenkomt wat hij nog nooit heeft gezien, dan heb je geen idee wat ‘ie doet’”, zegt Gavrilă.

Hij weet niet of hij zelf snel in zo’n Tesla zou stappen. „Het is lastig om in te schatten hoe goed ze zijn, maar ik vermoed dat ze [bij Tesla] nog niet zo ver zijn.” In Austin zijn daar genoeg indicaties voor. Sinds de zomer diende Tesla zeker acht rapportages van incidenten in bij de toezichthouder NHTSA: van botsingen met dieren en fietsers tot auto’s die achteruit tegen een

‘object’ aanrijden. Omdat het bedrijf weinig details deelt, is het moeilijk dit te duiden, maar volgens (de Tesla-kritische) website Electrek lijkt dit te gaan om een incident elke 88.000 kilometer - relatief veel, vergeleken met bijvoorbeeld menselijke chauffeurs.

Wie toch durft in te stappen, stuit ook op andere problemen. Ritten zijn moeilijk te krijgen, vermoedelijk omdat er slechts een handvol Tesla-taxi’s actief is in de stad - en niet de vijfhonderd die Musk eerder beloofde. En het is praktisch onmogelijk om een van de voertuigen zonder chauffeur te vinden. Tesla-fanaat David Moss vloog eind januari speciaal van Cleveland

In de VS zijn zelfrijdende auto’s in veel steden zo gewoon als fietsen in Nederland

naar Austin om er eentje te vinden, maar had pas na een week bij de 58ste rit beet.

In de rit die *NRC* bestelt zit Brett achter het stuur (hij geeft zijn achternaam niet). De auto doet alles zelf, verzekert de niet erg spraakzame man; hij zit er alleen voor de veiligheid. De vraag hoe vaak hij ingrijpt wijst hij beleefd van de hand.

Als de passagier de rit start met een druk op een knop, laat Brett het draaiende stuur zachtjes door zijn handen glijden. Hij doet niks, maar oogt alert. Het contrast tussen Tesla en Waymo voelt in Austin bijna pijnlijk: Waymo’s met lege bestuurdersstoelen kom je in

het centrum overal tegen. Maakt Tesla eigenlijk nog wel een kans?

Professor Gavrilă denkt dat het lastig wordt. „Er zit een groot verschil tussen rondrijden met een paar auto’s in Austin, of zoals Waymo met duizend voertuigen in meerdere Amerikaanse steden aanwezig zijn.” ‘Waymo n’ is in de VS hard op weg een werkwoord te worden. Het bedrijf heeft ook een goede reputatie op het gebied van veiligheid.

Gavrilă vermoedt dat Musk voortdurend zijn Robotaxi’s blijft hypen omdat hij beleggers de indruk moet geven dat er voortgang is; zo centraal staan de taxi’s nu in Tesla’s strategie. Als academicus is Gavrilă bovendien ook meer te spreken over de transparantie van Waymo dan die van Tesla. „Zij hebben allemaal *peer-reviewed* publicaties, met openbare data.”

Niet helemaal afschrijven

Voeg daar aan toe dat Musk buiten Texas nog nauwelijks toestemming heeft voor Robotaxi’s, en het ziet er niet heel best uit. Toch wil Gavrilă Tesla nog niet helemaal afschrijven. In theorie heeft het bedrijf een grote troef in handen: zonder radar- en lidartechnologie zijn de voertuigen veel goedkoper. „Als ze een oplossing hebben, dan kunnen ze die met een druk op de knop opschalen naar honderdduizenden voertuigen.” Elke Tesla kan dan direct meedraaien in een taxi-netwerk.

Voor Waymo - of Amazons Zoox - geldt dat niet. Die moeten elke auto volhangen met dure sensoren, wat naar schatting tienduizenden dollars per voertuig kost. Waymo mag dan veel ritten maken, het draait miljardenverliezen die moederbedrijf Alphabet veel geld kosten (afgelopen weekend bleek dat Alphabet in een nieuwe investeringsronde meer dan tien miljard dollar in Waymo pompt).

Veiligheid versus schaalbaarheid: de ogenschijnlijke voorkeur van Musk voor die laatste maakt het ritje door Austin best spannend, maar problemen blijven uit. De auto komt comfortabel tot stilstand bij elk stopbord. Brett praat dan misschien liever niet over zijn eigen rol, hij wijst wel graag op het schermje waar passagiers muziek kunnen uitkiezen.

Na een kwartier parkeert het voertuig netjes voor het station van Austin. Als de Tesla met Brett weer vertrekt, verschijnt in de Robotaxi-app de vraag om een fooi achter te laten. Daarmee instemmen blijkt niet mogelijk. „*Just kidding*”, verschijnt in beeld. Een Robotaxi hoeft geen fooi. Ook niet met chauffeur.

Advertentie

SO SIMPEL IS HET NIET

STELLINGA & SCHINKEL OVER ECONOMIE

HEEFT DE VVD DE ONDERHANDELINGEN GEWONNEN?

Maarten en Marika willen weten: is dit coalitie-akkoord goed voor de economie? Lost het de knelpunten op waardoor Nederland al zo lang op slot zit? En wie wordt er geraakt door de bezuinigingen?

Luister elke donderdag een nieuwe aflevering bij NRC en in alle podcast-apps

nrc/zosimpelshetniet

Fotografie Folkert Koelwijn

AAA-RATING

Kredietbeoordelaars nu z lf negatief beoordeeld

Door de lancering van een AI-tool die juridisch analysewerk kan doen, doken de aandelen van ratingbureau’s in de min.

Mark Beunderman

AMSTERDAM

Ze zijn gewend de financiële gezondheid van anderen te beoordelen, met hun scores als ‘AAA’ en ‘Baa3’: kredietbeoordelaars S&P Global, Moody’s en Fitch, Morningstar DBRS. Deze *rating agencies* kunnen bedrijven of regeringen maken of breken met hun rapporten. Scoor je als onderneming of overheid slecht op je kredietwaardigheid (B, C, nog lager), dan rennen investeerders en banken van je weg.

Dinsdag werden de kredietbeoordelaars eens zelf negatief beoordeeld, op de aandelenbeurzen. S&P Global dook ruim 11 procent in de min op Wall Street, Moody’s krap 9 procent, DBRS ruim 9 procent (Fitch is niet beursgenoteerd).

De reden? De opkomst van AI. Niet alleen de *rating agencies*, maar een hele reeks bedrijven die finan-

ci le analyses leveren (zoals financiële softwaremakers) eindigden op Wall Street in het rood, vanwege de lancering van een nieuwe applicatie die kredietwaardigheid (B, C, nog lager), dan rennen investeerders en banken van je weg. Dinsdag werden de kredietbeoordelaars eens zelf negatief beoordeeld, op de aandelenbeurzen. S&P Global dook ruim 11 procent in de min op Wall Street, Moody’s krap 9 procent, DBRS ruim 9 procent (Fitch is niet beursgenoteerd).

De reden? De opkomst van AI. Niet alleen de *rating agencies*, maar een hele reeks bedrijven die finan-

ci le analyses leveren (zoals financiële softwaremakers) eindigden op Wall Street in het rood, vanwege de lancering van een nieuwe applicatie die kredietwaardigheid (B, C, nog lager), dan rennen investeerders en banken van je weg. Dinsdag werden de kredietbeoordelaars eens zelf negatief beoordeeld, op de aandelenbeurzen. S&P Global dook ruim 11 procent in de min op Wall Street, Moody’s krap 9 procent, DBRS ruim 9 procent (Fitch is niet beursgenoteerd).

Gesloten deuren

Beleggers vrezen dat AI vreet aan de verdienmodellen van financiële analysebedrijven, waaronder kredietbeoordelaars. „Als AI juridi-

sche documenten kan coderen en tegen het licht kan houden, wat staat [AI] dan in de weg om te kijken in de boeken van een bedrijf?”, schrijft *The Wall Street Journal* in een commentaar.

Het roept de vraag op of AI niet ook gewoon die *ratings* kan doen. In zijn nieuwsbrief schrijft onderzoeker Daniel Cash, gespecialiseerd in de rol van kredietbeoordelaars in het financiële systeem, dat kredietscores in laatste instantie zijn gebaseerd op menselijke ‘beoordelingen’ van comités van experts achter gesloten deuren van, bijvoorbeeld, S&P. „Als die inschat-

tingen eenmaal programmeerbaar zijn, kan de basis gaan schuiven.”

Of AI - die ook door kredietbeoordelaars zelf toenemend wordt ingezet - het werk van deze bedrijven uiteindelijk helemaal zal vervangen, dat weet niemand. Zover is het nog lang niet, onder meer omdat wetgeving in Europa dat niet zomaar toestaat.

Maar de „controle over de definitie van kredietwaardigheid” begint de *rating agencies* wel te ontglippen, schrijft Cash. „Wat dat betekent voor het financiële systeem, en voor de maatschappij, zullen we in de praktijk gaan zien.”

Bouwactiviteit in de **Rotterdamse Rijnhaven**. In het coalitieakkoord gaat het veel over de zorgen over de woningmarkt van projectontwikkelaars en investeerders. FOTO WALTER HERFST / NRC

ANALYSE **BOUWPLANNEN**

Invloed VVD is duidelijk zichtbaar in woonparagraaf van coalitieakkoord

In de campagne wilden D66 en CDA van de hypotheekrenteaftrek af. Toen de VVD aanschoof, verdween dat van tafel.

Sjoerd Klumpenaar

AMSTERDAM

Bij de presentatie van het CDA-verkiezingsprogramma eind augustus zorgde Henri Bontenbal voor consternatie binnen zijn partij. Met de woorden „doen wat nodig is” maakte de CDA-lijsttrekker een opvallende draai op het partijstandpunt over de hypotheekrenteaftrek, die de huizenprijzen in zijn ogen onnodig opdrijft. De renteaftrek moest geleidelijk afgebouwd worden, over een periode van dertig jaar. Het was een politiek gevoelige boodschap. In de weken die volgden domineerden de renteaftrek (en daarmee het CDA) het verkiezingsnieuws. D66 was al veel langer overtuigd van de afschaffing van de hypotheekrenteaftrek.

In december leek het einde van de belastingvoordelen voor huizenbezitters nog een stap dichterbij. D66 en CDA schreven na de door hen gewonnen verkiezingen in een handreiking aan de andere partijen de hypotheekrenteaftrek te willen afbouwen, en ook andere regelingen te willen aanpassen. De gezamenlijke ‘positieve agenda’ was dan wel geen officieel document, maar gaf wel duidelijk aan waar Jetten en Bontenbal samen heen wilden met hun woningmarktplannen.

VVD-leider Yesilgöz had tijdens

de campagne van de hypotheekrenteaftrek juist een breekpunt gemaakt. Toen duidelijk werd dat alleen de VVD aanschoof ter voorbereiding van een minderheidscoalitie, werd het ineens spannend: hoe zou de hypotheekrenteaftrek uit de onderhandelingen komen?

Meerdere punten

Wie wil weten wat het onderhandelingsresultaat van de VVD is, hoeft enkel het coalitieakkoord naast de ‘positieve agenda’ uit december te leggen. Noch de afbouw van de hypotheekrenteaftrek, noch de ‘modernisering’ (lees: versobering) van de belastingvoordelen voor huizenbezitters komt terug in het coalitieakkoord.

Ook op andere punten in de woonparagraaf is de VVD-inbreng duidelijk. Het opduiken van de term „investeringsklimaat” in de plannen is veelzeggend. Veel meer dan in de ‘positieve agenda’ komen in het coalitieakkoord de zorgen van investeerders en projectontwikkelaars in de woningmarkt naar voren. Zij beweren dat het door een stapeling aan regels en belastingen steeds minder rendabel is om woningen te bouwen en te verhuren.

Een voorbeeld is de richtlijn voor betaalbaar bouwen. Om ontwikkelaars te dwingen ook sociale huur- en middeldure huur- en koopwoningen te bouwen, is in elk nieuw bouwproject een betaalbaarheids-

eisingesteld. Tweederde moet sociaal, middenhuur of goedkope koopwoningen zijn - en in ieder geval een derde sociaal. In sommige gemeenten, zoals Den Haag en Amsterdam, gelden nog strengere eisen: daar moet 80 procent betaalbaar zijn.

Waar D66 en CDA in december nog „strakke regie” wilden bij deze betaalbaarheidsdoelen, zijn die in het coalitieakkoord teruggebracht tot een „streven”. Sterker nog, verplichte betaalbaarheidsdoelen worden juist als een van de oorzaken genoemd waarom het bouwdoel van jaarlijks 100.000 woningen niet wordt gehaald.

De ‘strakke regie’ om nieuwe woningen betaalbaar te maken is nu een ‘streven’

Ook worden de zelfbewoningsplicht en de opkoopbescherming „fors ingeperkt”. Door deze laatste maatregel (in het akkoord waarschijnlijk per ongeluk ‘opkoopplicht’ genoemd) kunnen gemeenten beleggers verbieden om goedkope en middeldure woningen op te kopen, met als doel ze te verhuren. Met name in steden helpt de opkoopbescherming starters ten opzichte van beleggers op de markt

voor koopwoningen, tot onvrede van die laatste groep.

Tot slot biedt de minderheidscoalitie in het akkoord een opening rond de Wet betaalbare huur. Mede door het huurplafond in deze wet verkopen verhuurders al anderhalf jaar veel van hun huurwoningen omdat ze niet genoeg opbrengen. In de grote steden zijn bestuurders juist uitgesproken voorstander van de huurwet. Afzwakking van de Wet betaalbare huur is een vurige wens van particuliere beleggers. Het coalitieakkoord zegt nu toe dat nog vóór de geplande evaluatie in het najaar van 2027 wordt gekeken of de wet kan worden „geoptimaliseerd om het aanbod van huurwoningen op peil te houden”.

Toch ook overeenkomsten

Toch zijn er ook veel overeenkomsten tussen het agenda-document van D66 en CDA en het coalitieakkoord met de VVD erbij. Zo is de woonparagraaf grotendeels gewijd aan het verminderen van regeldruk in de bouw, het beter benutten van gebouwen die er nu al staan en het inzetten op fabrieksmatige woningbouw - wat de kosten van nieuwbouwwoningen flink kan drukken.

Ook gaat er in beide documenten geld naar de aanleg van infrastructuur, krijgen gemeenten woningbouwdoelen halen extra geld en wordt er ook voor woningcorporaties meer geld vrijgemaakt

zodat zij nieuwbouwwoningen kunnen plaatsen. Of het genoeg is, is sterk de vraag; corporaties en institutionele beleggers reageerden teleurgesteld op de 1 miljard extra vanaf 2029 - wat eigenlijk neerkomt op voortzetting van het huidige kabinetsbeleid.

Dat veel beleid wordt overgenomen en doorgezet is ook niet vreemd, zo zegt huizenmarktconoom Stefan Groot van Rabobank. Voor de verkiezingen bracht hij alle woonprogramma’s van de partijen in kaart. „De knelpunten van de woningbouw zijn na de verkiezingen niet ineens veranderd: te weinig bouwlocaties, te lage productiviteit in de bouw en te ingewikkelde voortrajecten bij het voorbereiden van een woningbouwlocatie.”

Al geeft Groot nog wel een belangrijke nuance die niet alleen voor de woningmarktparagraaf geldt, maar voor het hele coalitieakkoord: voor elke maatregel moet een meerderheid worden gevonden in zowel de Eerste als de Tweede Kamer. „Het is moeilijk te zeggen hoe dat gaat verlopen, of waar er akkoorden gevonden kunnen worden. Op links met Groen-Links-PvdA bijvoorbeeld, of op rechts met JA21, de PVV en de andere partijen.” De woonparagraaf mag dan relatief veel VVD-vinger-afdrukken hebben, het zal aan het politieke handwerk liggen wat daarvan overeenind blijft.

WINTERSPELEN
Ine Roox
ROME

Metershoog kunnen ze zweven in de lucht, terwijl ze onderweg de skilatten kruisen in een X en na ettelijke rotaties perfect landen in de sneeuw - achterwaarts. Het lijkt wel alsof freestyle skiërs Miro en Flora Tabanelli kunnen vliegen. De sympathieke broer en zus uit de buurt van Bologna zijn op deze Winterspelen de hoop van gastland Italië op een gouden medaille. Hun palmares ogen op hun jonge leeftijd al erg indrukwekkend. Zo won Flora tweemaal goud op de Olympische Jeugdwinterspelen in 2024 in het Zuid-Koreaanse Gangwon. Miro haalde vorig jaar goud op de X Games in Aspen, Colorado, het jaarlijkse toonaangevende toernooi voor actiesporten.

Het interview vindt noodgedwongen via videoverbinding plaats, enkele maanden voor het begin van de Spelen die vrijdagavond worden geopend, want Miro en zijn jongere zus verblijven op een andere plek. Miro traint in het Noord-Italiaanse skioord Livigno. Flora heeft moeilijke maanden achter de rug. Ze revalideerde in Turijn van een kruisbandblessure aan de rechterknie. Tot op het laatste nippertje was haar deelname aan Milaan-Cortina onzeker. Woensdag zei ze tegen de Italiaanse krant *La Stampa* klaar te zijn voor de Spelen in eigen land.

Omdat we apart deelnemen, is er geen onderlinge rivaliteit

Miro Tabanelli Freestyle skiër

Zaterdag vinden in Livigno zowel voor mannen als voor vrouwen de kwalificaties plaats voor de *slopestyle*, wat staat voor meerdere sprongen tegelijk. Hier tellen de uitvoering, stijl en creativiteit. De andere freestylediscipline op de Spelen is ‘*big air*’: één grote sprong, die wordt beoordeeld op moeilijkheidsgraad en uitvoering. Volgens Flora Tabanelli’s management kiest de sportster nu om mee te doen aan de big air en wacht ze voor de slopestyle-wedstrijd nog even af.

Waarom kiest iemand voor acrobatische skiën hoog in de lucht?

Miro: „We zijn op de skilatten geboren. Onze ouders, die ook heel sportief zijn, hebben ons altijd gestimuleerd om meerdere sporten uit te proberen, zoals artistieke gymnastiek en kunstschaatsen, een sport die qua puntensysteem en choreografie sterk lijkt op freestyle. Zowel mijn zus als ik heeft beide sporten gedaan, voor we gingen freestylen. We voelden ons altijd al aangetrokken tot extreme sporten.”

Flora: „Ik zag Miro springen op die ski’s en ik dacht: dat wil ik ook. In mijn geval speelde zeker ook het ‘grote broer doet dat ook’-effect.” Ze grinnikt.

Wat betekent het om het gastland zelf op de Spelen te vertegenwoordigen? Is er veel druk?

Miro: „We namen al deel aan de Olympische Jeugdspelen, maar dit zijn onze eerste echte Spelen ooit - geweldig! Bovendien skiën wij in Livigno, wat als onze thuisbasis voelt omdat we er vaak trainen. Wij hebben geen gewone piste maar een *snow park* nodig, met hindernissen en een structuur waarop we onze sprongen kunnen uitproberen.”

„Ik voel veel emotie rond deze Spelen. Ik heb er alles aan gedaan om zo

INTERVIEW MIRO EN FLORA TABANELLI FREESTYLE SKIËRS

Freestyle skiërs Miro (21) en Flora (18) reizen voor hun sport de wereld rond.

„We hopen voor freestyle op een Sinner-effect.”

Broer en zus zijn acrobaten op ski’s en de trots van Italië

Flora (boven) en Miro Tabanelli in actie tijdens wereldbekerwedstrijden in Beijing en St. Moritz. FOTO S/FABRICE COFFRINI/AFP EN EMMANUEL WONG/GETTY IMAGES.

goed mogelijk in vorm te zijn en straks alles te geven. Voor Flora was het lang afwachten, en stap voor stap revalideren en kijken wat mogelijk was.”

Flora: „Italië mogen vertegenwoordigen in Livigno, waar we de omgeving, lucht en sneeuw goed kennen, voelt als een voorrecht en een eer.”

Trainen jullie eigenlijk samen? En zijn jullie dan collega’s of concurrenten?

Miro: „Ja, we trainen samen in een gemengd groepje van vijf. Dat mijn zus daarbij is, heeft alleen maar voordelen. We voelen elkaar moeiteloos aan. Omdat we apart aan wedstrijden deelnemen, is er ook geen onderlinge rivaliteit.”

Flora: „Ik kan ook niks negatiefs bedenken. We trainen samen en reizen voor onze sport de wereld rond. En we gunnen elkaar het succes. Als hij een medaille haalt en ik niet, ben ik blij voor Miro, en dat geldt ook andersom.”

Wat hopen jullie met deze Spelen, behalve medailles, te bereiken?

Miro: „Dat we dankzij de Spelen freestyle bekend en populair kunnen maken in ons land, zoals Jannik Sinner voor het tennis in Italië deed. Natuurlijk is acrobatische ski niet voor iedereen weggelegd, maar de interesse neemt wel sterk toe.”

Waarom draait het precies tijdens een sprong? En wat voelen jullie zo hoog in de lucht?

Miro: „Het gevoel komt neer op een vorm van lichtheid, als vliegen. Het voelt alsof de skilatten en de stokken een verlengstuk zijn van je lichaam. Tijdens een sprong zoeken we zo snel mogelijk de controle op in de lucht. Zodra je die hebt, kun je je emoties beheersen - of het nu angst is of adrenaline. Op de training oefenen we die bewegingen zo vaak mogelijk om een automatisme te kweken, wat vertrouwen geeft tijdens de wedstrijd. En ja, we springen hoog én snel. Zo’n rotatie in de lucht is vergelijkbaar met een fietswiel dat draait tegen 40 kilometer per uur.”

Ik zag Miro springen op die ski’s en ik dacht: dat wil ik ook

Flora Tabanelli Freestyle skiër

„Door ons heel bewust te zijn van ons lichaam, begrijpen we ook hoe we moeten landen, en leren we zelfs een fout in de lucht te corrigeren. Het komt erop aan te leren hoe je moet vallen.”

Flora: „We trainen op techniek, werken aan onze spierkracht, en doen ook veel stretching voor onze elasticiteit. Leren vallen is inderdaad belangrijk, zodat je jezelf geen pijn doet en weer verder kunt. Skiën stelt mij het best in staat mezelf uit te drukken. En voor freestyle moet je ook een beetje gek zijn.” Ze moet nu lachen. „Ik heb al verschillende helmen gebroken.”

Jullie komen uit de streek rond Bologna, net als die andere Italiaanse kampioen Alberto Tomba. Er moet daar iets in het water zitten.

Miro: „Het is stom toeval dat we uit dezelfde streek komen en ook gingen wedstrijdskiën, maar we kennen Alberto wel goed. Onze ouders beheren een *refuge* (berghut, red.) in de Apenijnen, waar hij ons al geregeld kwam bezoeken. Hij grijpt elke kans aan om ons voor een wedstrijd met een berichtige geluk te wensen of achteraf te feliciteren. Voor ons blijft hij een groot idool.”

INTERVIEW **JOËL DROMMEL** DOELMAN SPARTA

Sparta-doelman Joël Drommel wil ‘meedogenloos’ zijn

Ooit stond Joël Drommel te boek als een groot keeperstalent, maar bij PSV lukte het maar niet in een basisplaats af te dwingen. Bij Sparta is hij dit seizoen opgebloeid tot een van de best presterende keepers in de Eredivisie. „Ik geloof niet dat ik beter ben geworden in naar links of rechts duiken.”

Door **Joost Pijpker** Fotografie **Andreas Terlaak**

ROTTERDAM

Als er al zoiets is als een ‘to-verdrank’, dan is het de pasta pesto met kip van zijn vriendin. Sparta-doelman Joël Drommel grinnikt als hij erover begint. Sinds dit seizoen heeft hij het gerecht toegevoegd aan zijn vaste wedstrijdvoorbereiding, hij eet het de avond voor elk duel. Het is voedzaam, hij vindt het lekker, en gezien zijn prestaties ziet hij voorlopig weinig reden er verandering in te brengen.

Drommel (29) zit in de serre van Nieuw Terbregge, het trainingscomplex van Sparta in Rotterdam-Noord. Hij heeft net geluncht met zijn teamgenoten, daarvoor getraind. Hij draagt nog zijn felgele keepers-tenu, de vlekken van het duiken op de mouw en heup. Voor de foto heeft hij een nieuw setje hagelwitte handschoenen meegenomen. Want „het moet er wel een beetje mooi uitzien.”

Hij is een man van gewoontes. „Rituelen”, zoals hij ze zelf noemt. Op de ochtend voor een wedstrijd spelen met zijn zoon(tje van anderhalf. „Even wandelen, ergens koffie halen.” In het stadion een lange warming-up met de reserves, gevolgd door de ademhalingsoefeningen die hij meekrijgt

van een privétrainer. Ze helpen hem rustig te worden, zijn aandacht op de wedstrijd te richten.

En dan, vlak voor hij zijn plek onder de lat opzoekt, herhaalt hij in zijn hoofd de woorden die elke doelman op zulke momenten waarschijnlijk tegen zichzelf zegt. Dat hij „ready” is. Dat hij de „baas van de zestien” gaat zijn, het strafschopgebied. „Dat is wat je als keeper wilt: meedogenloos zijn. Dat ze gewoon bang van je worden.”

Na bijna zeven maanden op huurbasis bij Sparta hebben tegenstanders daar alle reden toe. De doelman die bij PSV de laatste seizoenen wisselspeler was, is er opgebloeid tot een van de beste keepers in de Eredivisie. Welke statistiek je er ook bij pakt, Drommel scoort hoog: 95 reddingen in 21 wedstrijden bijvoorbeeld. Alleen de doelman van FC Volendam, Kayne van Oevelen, hield meer ballen tegen.

Na is dat ergens nog logisch. Na Volendam is Sparta ook de ploeg die dit seizoen de meeste kansen weggeeft - 128, volgens databureau Opta. Veel opvallender is daarom dat Drommel met ruime voorsprong ook de doelman is met de meeste wedstrijden zonder tegendoelpunten (*clean sheets*): negen keer, waarvan viermaal in de laatste vijf duels. Ook heeft hij het hoogste reddingspercentage van alle keepers in de Eredivisie.

Het maakt Drommel van grote waarde voor Sparta, een club die zijn wedstrijden de laatste maanden vaak met minimaal verschil wint. Op bezoek bij FC Utrecht scoorden de Rotterdammers twee weken geleden vroeg de 1-0, waarna Drommel die voorsprong bij zes doelpogingen moest verdedigen. Een paar weken eerder tegen NAC - ook 1-0 - kwam hij tot acht reddingen. Tegen FC Groningen voorkwam Drommel afgelopen zaterdag een openingstreffer, waarna Sparta met 2-0 won. Vijfde staat de club sindsdien, ongewoon hoog voor Sparta.

Tegenslagen

Dat Joël Drommel doelman werd, was uit nood. Tot zijn veertiende speelde de Noord-Hollander op het middenveld, dusdanig goed dat hij werd toegelaten tot de jeugdopleiding van Almere City FC. Maar als een van de twee keepers van zijn elftal vertrekt, besluit hij zich te laten omscholen. Hij blijft aanvankelijk ook veldspeler, maar doet op maandagen de keeperstraining erbij.

Het talent zit in de familie. Vader Piet-Jan Drommel was ook doelman, in de jaren tachtig kortstondig prof bij Telstar. Hij regelt een privé-keeperstrainer voor zijn zoon, schrijft hem op zijn zeventiende in voor een talentenjacht van sportmerk Nike. Zo komt hij in beeld bij FC Twente, waar hij met amper vier jaar ervaring als doelman debuteert in het eerste elftal, in een wedstrijd tegen Ajax (2-2). Drommel is dan achttien jaar oud.

Best een ongewone keuze, zo laat al in een jeugdopleiding

„Ik had in de vroege jeugd ook wel eens gekeept. En ik had het minder naar mijn zin als veldspeler, dus ik dacht: laten we het gesprek voeren. Ik heb altijd gehad dat ik meerdere dingen leuk vond. Op doel of in het veld, het maakte me nooit zo veel uit.”

De meeste jongetjes dromen van doelpunten maken

„Dat had ik vroeger ook, hoor. En nu als keeper nog steeds. Ik wacht nog altijd op dat ene moment, dat je achterstaat en in de laatste minuut naar voren moet. En dan gelijkmaakt.”

Kun je dat aanstormende talent van toen eens beschrijven?

„Hij was een doelman die durfde uit te komen. Sterk in zijn reflexen, die goed kon meevoetballen. En die hier en daar ook wel eens een penalty pakte.”

Wat moest hij nog leren?

„Leiderschap, denk ik. Vroeger was ik een rustige jongen. Nu durf ik de jongens hier aan te sturen, het elftal neer te zetten. Dat is ook een kwestie van ervaring. Als je jong bent probeer je dat ook wel, maar word misschien je wat minder serieus genomen dan op je 29ste.”

Je ontwikkelde je razendsnel, maar belandde na een half seizoen ook op de bank. Te veel fouten, oordeelde de trainer

Hij is even stil. „Je bent nog zo jong, en dan maak je een fout en opeens heeft iedereen een mening over je. Als jonge jongen ben je dan gewoon nog onzeker. Natuurlijk denk je: ik heb daar schijt aan. Maar diep van binnen doet dat echt wel iets met je.”

Je vader zei ooit: er is niks erger dan vader van een keeper zijn. Een fout en je zoon wordt afgebrand.

„Ja, ik denk wel dat dat zo is.”

Eenmaal terug in de basis, twee seizoenen later, degradeerde je met Twente.

„Dan hoor je even alleen maar negatieve dingen van de tribune. En dat is logisch, bij een grote club. Maar het volgende seizoen, in de Keuken Kampioen Divisie, kon ik ook weer belangrijk zijn. En dat wordt dan ook weer heel erg gewaardeerd. Dan zingen ze een lied over je, staan ze allemaal achter je. Dan sta je toch lekkerder in je goal dan wanneer je achter je alleen maar negativiteit hoort.”

Is het ook een voordeel, zo vroeg de diepste dalen meemaken?

„Natuurlijk heb je liever geen tegenslagen. Maar ze horen bij het leven. Je wordt er ook sterker van.”

Frustrerende avonden

De degradatie is ook het begin van een opleving. Met Drommel op doel promoveert Twente meteen weer, hij wordt uitgeroepen tot doelman van de eerste divisie. Vanaf dan is hij eerste keuze, en later ook aanvoerder. Hij wordt gezien als een groot talent, maakt medio 2021 de overstap naar PSV, voor de hoogste transfersom die tot dan toe in Nederland voor een doelman is betaald (naar verluidt 3,5 miljoen euro). Een paar maanden eerder is hij al opgeroepen als reserve voor Oranje.

Wat deed dat met je?

„Dat was uniek om mee te maken. Ik moest wel even een traantje laten.”

Je vader zei destijds op tv dat hij je wel bij de beste twintig keepers van de wereld zag komen.

„Dat had hij niet moeten zeggen. Je mag altijd trots over je zoon spreken, natuur-

lijk, maar dit was niet handig. Omdat mensen er ook weer wat van gaan vinden. En je hebt ook de andere kant van de medaille gezien. Het kan zomaar omslaan.”

Dat bleek al snel. Bij PSV begon je als eerste keuze, maar kwamen ze na een half seizoen tot hetzelfde oordeel als bij Twente: te wisselvallig.

„Bij PSV wordt er meteen heel veel van je verwacht. De druk is ook veel hoger. Je speelt twee wedstrijden per week, kunt er niet even bij stilstaan als je een goede pot hebt gekeept. Want drie dagen later moet je weer. En je bent nog steeds maar een jongen van 24, die net bij een topclub komt kijken.”

Je legt het af tegen Yvon Mvogo, daarna Walter Benitez. En als hij vertrekt, haalt PSV deze zomer twee nieuwe keepers. Voelt dat niet ook een beetje uitzichtloos?

„Nee, niet uitzichtloos. Want je zit bij een topclub, alles is goed geregeld. Je speelt Champions League, komt in hele mooie stadions. En ik mocht in de beker keepen, en die hebben we dat jaar ook gewonnen.”

Maar de meeste wedstrijden speel je niet. Een reservedoelman doet de warming-up, gaat op de bank zitten en weet: dit was het voor vandaag.

„Je weet dat je er alleen in komt als de eerste keeper rood pakt of geblesseerd raakt. En ik heb ook zeker frustrerende avonden gehad, hoor. Dat je na afloop meteen naar huis wilt. Ik was blij voor de andere jongens, en voor de club, maar dacht ook: ik hoeft niet per se naar het spelerhome. Ik pak mijn tas en ga morgen lekker weer trainen. Want uiteindelijk ben ik voetballer geworden om te spelen.”

Hoe anders is de situatie dan een halfjaar later. Zit hier een doelman in de vorm van zijn leven?

„Dat kun je wel zeggen. Natuurlijk heb ik altijd goede wedstrijden gespeeld, maar als je de statistieken bekijkt: het is nu gewoon constanter.”

Waar hoop je dat dit eindigt?

„Ik heb aan het begin van dit seizoen in mijn telefoon opgeschreven hoeveel clean sheets ik wilde. Ik ben goed op weg. Wat is eigenlijk het record van Sparta?” Hij kijkt naar de persvoorlichter. „Veertien? Zo, dat is wel veel hoor!”

Denk jij ergens ook: zé je nou wel?!

„Ja, maar het is niet aan mij. Ik heb altijd alles gegeven voor PSV: nooit een training gemist, altijd op tijd. Als jongens na de training nog langer wilden afwerken, ging ik op goal. Maar ik snap de club ook. Zij willen iemand die veel heeft gespeeld. Dus uiteindelijk is dit misschien ook het beste, voor PSV en voor mij.”

Hoe is deze doelman anders dan die van achttien?

„Ik geloof niet dat ik beter ben geworden in naar links of rechts duiken. Het zit eerder in leiderschap. In positie kiezen in je goal, situaties goed lezen. Brutaler zijn.”

En je gemakkelijker over tegenslagen heen zetten?

„Ook. Nu laat ik soms ook een bal door en denk ik: kom op, Joe, die had je moeten hebben. Dat is even vervelend, maar ik moet door. Met de jaren ben ik daar beter in geworden.”

Tegen het einde van het gesprek krijgt Drommel een melding op zijn telefoon. Hij heeft een filmpje toegestuurd gekregen, van zijn zoon(tje Luca in een speeltoestel. Misschien heeft zijn geboorte nog wel het meeste veranderd, zegt hij. „Die kleine geeft me echt innerlijke rust. Niet continu die gedachte van: ik moet. Want uiteindelijk is hij het allerbelangrijkste. Hoe slecht mijn dag ook was: als ik thuiskom en hij komt op me afrennen, ben ik alles alweer vergeten.”

Joël Drommel: „Ik heb aan het begin van dit seizoen in mijn telefoon opgeschreven hoeveel clean sheets ik wilde. Ik ben goed op weg.”

VU **VRIJE
UNIVERSITEIT
AMSTERDAM**

nrcadverteren.nl/familieberichten

Adviesprijs
van 399,-
299,-

QKARTZÖL

SJÖSTRAND

QKARTZÖL

Adviesprijs
van 399,-
299,-

In de kleuren:

Bestel nu > nrcwebwinkel.nl/espressomachine

Bezuinigen op de zorg? Het meeste valt te halen in de spreekkamer

ILLUSTRATIE: HAO

Bezuinigingen in de zorg nopen tot keuzes in het gesprek tussen patiënt en arts. Maar hoe gaat dat eigenlijk? We klampen ons vast aan kleine kansen, stelt internist *Yvo Smulders*.

Ze zijn eruit: de zorg moet bezuinigen. Dat betekent keuzes maken: in vergoedingen, eigen risico, voorzieningen, personele capaciteit, ga maar door...

Wat men makkelijk vergeet is dat het meest valt te halen bij keuzes in de spreekkamer, als patiënt en arts tegenover elkaar zitten. Wat zijn dat eigenlijk voor keuzes? Wat speelt er allemaal aan, maar vooral onder de oppervlakte? Het lijkt eenvoudig en aan dogma hoe het zou moeten gaan is geen gebrek. Maar de werkelijkheid is weerbarstig en, vooral, veelzijdig.

Laten we een eerste consult nemen. Een patiënt komt met een klacht en wil weten wat er loos is. De basis is luisteren en vragen. Daarna volgt lichamelijk onderzoek, alhoewel dit helaas ook vaak wordt overgeslagen.

Dan komen de eerste keuzes: welke aanvullende tests, zoals bloed- en beeldvormend onderzoek? De zorgkassa warmt op. Grofweg zijn er twee redenen om aanvullend onderzoek te doen. De eerste is je hypothese waarschijnlijk te maken. Daarvoor heb je vaak weinig testen nodig. De tweede reden is uitsluiten dat er toch iets ernstigs is en dan vliegt het aantal testen omhoog.

Olifant in de spreekkamer

De angst om iets te missen, vaak kanker, is een olifant in de spreekkamer. Zowel patiënt als arts voelen 'm, het beïnvloedt hun beide keuzes, maar vaak weten ze niet van elkaar (en niet eens van zichzelf) welke rol het speelt. Eerst de angstige patiënt. Vragen 'bent u ergens bang voor?' is weinig effectief.

Mensen geven dat moeilijk toe, ook omdat ze vrezen dat hun klacht dan niet serieus wordt genomen. Helaas hebben ze daar deels gelijk in. Bij 'angst voor X' wordt vaak angst als het probleem gezien en krijgt de 'kâns op X' weinig aandacht. En soms is angst te recht.

Een ervaren arts signaleert angsten meestal wel. Iemand die een CT-scan van het hele lichaam eist is vrijwel altijd bang voor kanker, al wordt het nog zo ontkend. Patiënten zijn vaak opgelucht als je hun angsten benoemt, zeker als je duidelijk maakt hoe zorgvuldig je zult blijven.

De bange dokter

De bange dokter is een groter probleem. Die angst kan een klacht of aansprakelijkheid betreffen maar meestal is het simpelweg de angst om je medemens tekort te doen. Het veroorzaakt grote hoeveelheden tests en onderzoek, 'om maar niets te missen'. Het platte gevolg is kosten zonder opbrengst, maar artsen hebben daar vaak weinig moeite mee. Zij voelen zich de belangenbeharter van die ene patiënt, voor wie je alles doet wat goed is.

Het grootste probleem van veel testen is niet financiële, maar gezondheidsschade. De meeste 'afwijkingen' die je vindt bij een kleine kans op ziekte zullen toevalsbevindingen zijn. Dit geldt voor eigenlijk al het diagnostisch onderzoek, of het nou gaat om bloedbepalingen, urine-testjes, röntgenfoto's of echografie. Er is gewoon veel variatie tussen onze lichamen en ook rondom de uitersten zijn de meeste mensen niet ziek. Toch blijven 'afwijkingen' moeilijk te negeren, al zijn het waarschijnlijk dwaalsporen.

Men voelt dat schade door handelen minder erg is dan schade door niet handelen

Voorbeeld: een man met een longontsteking vroeg om een CT-scan, omdat hij als ex-roker bang was voor longkanker. Al was het een heel gewone longontsteking, de arts was ook een beetje bang en beducht voor reperkusies mocht er later toch longkanker ontdekt worden. De CT-scan toonde een vlekje. Twee dure vervolgschans konden kanker niet uitsluiten, waarna een longbiops plaatsvond, dat resulteerde in een bloeding en een klaplong. Uitslag van het biops: niets aan de hand.

Veel collega's beseffen onvoldoende dat onderzoek doen bij lage ziektekansen onder aan de streep gezondheidsschade oplevert. Voorts heerst het gevoel dat schade door handelen minder erg is dan schade door niet handelen. Vaak testen we maar door, tegen beter weten in.

Het volgende gesprek is interessanter: welke behandeling kiezen we? Het universele dogma is: samen beslissen, na uitleg van de opties, uitkomsten en kansen. Klinkt mooi, maar er zijn vele angsts, vooral in de gedachtewisseling over kansen. We onderscheiden daarbij kansbegrip, kansperceptie en kansgevoel.

Kansperceptie

De hoogopgeleide lezer verbaast het misschien, maar veel patiënten vinden percentages en proporties ('een op de 10 versus 1 op de 20') moeilijk. Helemaal lastig wordt het als artsen zowel relatieve als absolute risicoveranderingen noemen: 'uw kans op een complicatie is 10 procent maar neemt bij deze behandeling met 25 procent toe.' Is dat van 10 procent naar 35 procent, of van 10 procent naar 12,5 procent...? Regelmatig hoor ik zorgverleners kansen uit-

leggen op een manier die ook ik nauwelijks begrijp.

Interessanter nog is kansperceptie. Verschillende manieren om kansen uit te leggen hebben geheel verschillende uitwerkingen. Neemen cholesterolverlager, waarmee het risico op een hartinfarct van 3 procent naar 2 procent daalt. Ik kan dat ook formuleren als 'uw risico wordt 30 procent lager' of als 'uw kans om gezond te blijven stijgt van 97 procent naar 98 procent.

Deze drie manieren hebben een totaal verschillende uitwerking. Dertig procent klinkt indrukwekkend en velen zullen de behandeling kiezen. Van 3 procent naar 2 procent voelt al minder groot en voor een grote kans gezond te blijven die met 1 procent stijgt, zal vrijwel niemand een pil slikken. Zo kan ik, zonder jokken, de keuze van een patiënt eenvoudig manipuleren.

Wellicht de belangrijkste misvatting over kansen is dat de patiënt net zo rationeel is als de arts. Maar als het over je gezondheid gaat, worden kansen niet gedacht maar gevoeld. Je kan een ernstig zieke vertellen dat een behandeling een minuscule succeskans heeft en nare bijwerkingen; het gros kiest er regelrecht voor. We klampen ons vast aan kleine kansen. Het is onze aard en een rode draad in de moderne geneeskunde.

Het geheim van goede zorg is grotendeels hetzelfde als dat van minder dure zorg. Alleen vereist dat van artsen meer dan pure vakkennis. We moeten angsten van patiënten en onszelf doorzien en de gevaren van te veel zorg begrijpen. We moeten snappen hoe gekleurd of zelfs verwrongen risicoperceptie vaak is. Alleen dan kunnen we in de spreekkamer goede keuzes maken.

COLUMN HUBERT SMEETS

Pak de belastingcrisis aan

Als het van pas komt om het brede pensioenakkoord na zes jaar open te breken om te kunnen besparen op de AOW, dan regeert het minderheidskabinet-Jetten graag over zijn graf heen. Maar als het gaat om de meervoudige belastingcrisis, die de legitimiteit van de overheid ondermijnt, dan deinst de centrumrechtse coalitie er juist voor terug om tijdens haar leven al in te grijpen.

Dat is een veeg teken. Het huidige fiscale systeem is namelijk uitgewoond, het stelsel is ondoordronkelijk. Nergens zijn zoveel hoogleraren fiscaal recht als in Nederland - het is onrechtvaardig. Burgers uit de middengroepen dragen gemiddeld 40 procent af, de allerrijksten slechts iets meer dan een kwart. En het is gedateerd. Met de regelmaat van de klok wordt de uitvoering de laatste jaren door de Hoge Raad gecorrigeerd.

Het model moet op de schop, vindt ook de OESO. De drie coalitiepartijen kiezen er niettemin voor door te modderen in de hoop op betere tijden. Het belastingstelsel is aan „herziening” toe, schrijven ze in hun coalitieakkoord. Maar ze gaan het systeem slechts „stapsgewijs” en „parallel bewandeld verbeteren” richting „stippen aan de horizon”.

Omdat het kabinet-Jetten hopelijk gevrijwaard is van *flat earthers* - op de ronde aarde komt de horizon nooit dichterbij - onthult deze beeldspraak vooral dat D66, VVD en CDA de fiscale stelselcrisis kennelijk willen blijven zien als een bestuurlijke techniek en niet als een fundamentele politieke kwestie.

Die geringe prioriteit blijkt ook uit het feit dat de coalitie haar fiscale „hervormingsagenda” laag in de hiërarchie wegstopt: bij een staatssecretaris op Financiën, bij dezelfde soort politieke functionaris die nu al anderhalf decennium niet in staat is om de chaos in toeslagen en vermogensbelasting te bezweren. Elf staatssecretarissen, van Frans Weekers (Rutte I) tot Eugène Heijnen (Schoof), zijn er sinds het laatste kabinet-Balkenende (2010) langgekomen. Geen van deze merendeels VVD-, D66- of (semi-)CDA-bewindslieden is er in geslaagd de rampen af te wenden. De kosten van de hersteloperaties, die zijn afgedwongen door

het parlement of de rechter, zijn intussen opgelopen tot ruim 20 miljard euro: 10 miljard in het toeslagenschandaal, een vergelijkbaar bedrag voor te veel geïnde belasting in box 3 plus bijna anderhalf miljard voor gerommel met boeterentes.

Denkt het coalitietrio heus dat een staatssecretaris, wiens stem in de ministerraad is verbonden aan de positie van vermoedelijk VVD-minister Heinen van Financiën, de herziening in goede banen kan leiden? Hopen de drie partijen, die voor rechts hebben gekozen - volgens een kwantitatieve analyse is D66 „de grote verliezer” van de onderhandelingen over het financiële akkoord - werkelijk dat een duurzame oplossing van de fiscale crisis zonder links kansrijk is? Ge-loven ze echt dat de „mijlpalen” voor een breed gelegitimeerd systeem zonder ruime meerderheden in het parlement geslagen kunnen worden?

Gaan D66, VVD en CDA putten uit de bekende kaartenbak?

Het antwoord zal verscholen liggen in het overige persoonsbeleid. Gaan D66, VVD en CDA putten uit de bekende kaartenbak of durft Jetten te eisen dat er wordt gezocht naar onbevreesde bewindslieden, die meer oog en oor hebben voor het parlement dan voor hun partij? Het niveau van de ministerraad onder Jetten zal ongetwijfeld groter zijn dan het allooi dat vorige keer bereid was toe te treden tot de (radicaal-)rechtse ploeg van premier Schoof. Maar simpel wordt het niet.

Dat het minderheidskabinet op voorhand bang is voor een structurelere benadering van de belastingcrisis is daarom een slecht voorteken. Die huiver getuigt van politieke angst voor een brede discussie over het fiscale stelsel. Dat is riskant. Als het vertrouwen in het belastingstelsel niet wordt hersteld, wordt immers ook het gezag van de staat ondermijnd.

Historicus en journalist **Hubert Smeets** schrijft een column over binnenlandse en buitenlandse politiek.

Commentaar

KABINETSFORMATIE

Kamerdebat geeft nog onvoldoende blijk van andere politieke cultuur

Het minderheidskabinet in wording van aanstaand premier Rob Jetten (D66) lonkte in het vrijdag gepresenteerde coalitieakkoord uitdrukkelijk naar de oppositie. D66, VVD en CDA willen een politiek „die laat zien dat mét elkaar meer oplevert dan tegen elkaar”. Bij de presentatie sprak Jetten de ambitie uit een „samenwerkingskabinet” te willen vormen dat werk zou maken van „politiek met een uitgestoken hand”. Die mooie woorden zijn niet voor niks: met maar 66 zetels in de Tweede Kamer heeft de nieuwe coalitie de oppositie keihard nodig.

Het Kamerdebat over het coalitieakkoord gaf dinsdag een voorproefje van de nieuwe verhoudingen. Als kandidaat-premier Jetten op een vriendelijk onthaal van de oppositie had gerekend, kwam hij bedrogen uit. Van links tot (radicaal-)rechts was de kritiek op het akkoord hard, vooral als het gaat om de voorgenomen miljardenbezuinigingen op de zorg en de sociale zekerheid. En iedere oppositiepartij had ook kritische noten als het om de eigen stokpaardjes gaat: het klimaat- en stikstofbeleid is nog te weinig ambitieus (GroenLinks-PvdA), of het asielbeleid juist niet streng genoeg (JA21, PVV).

De overwegend negatieve ontvangst van het akkoord toont direct de kwetsbaarheid van de minderheidsvariant die D66, VVD en CDA hebben gekozen. Er zijn vooraf geen afspraken gemaakt met de oppositie voor vaste goeddoogsteun, waardoor een situatie dreigt waarin over werkelijk alles continu zal moeten worden onderhandeld. Anderzijds is de felle kritiek van de oppositie ook strategie en profilering: om de eigen onderhandelingsruimte groot te houden is maximaal afstand houden nu logisch.

Toch mag van de oppositie ook een volwassen houding worden verwacht. Het is best gemakkelijk om van iedere individuele maatregel te zeggen dat die een slecht idee is omdat het ergens in de samenleving pijn doet. Die luxe heeft Nederland niet na een aantal jaren van stilstand op belangrijke onderwerpen.

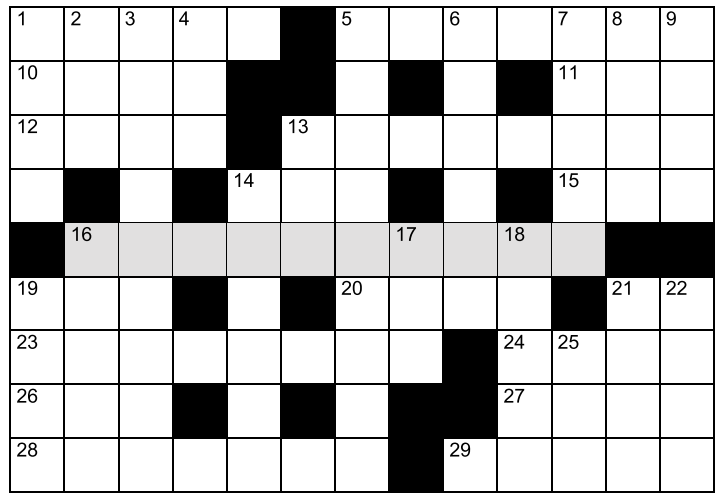
Een nieuwe politieke cultuur vraagt iets van de toekomstige coalitie, maar ook om een volwassen houding bij de oppositie

Een grote meerderheid in de Kamer, inclusief veel oppositiepartijen, heeft zich ook gecommiteerd aan de hogere NAVO-norm, die 19 miljard structureel extra voor defensie in de komende tien jaar betekent. Zo'n grote omhuizing kan niet zonder ingrijpende maatschappelijke gevolgen zijn, dat moet ook de oppositie snappen. 50Plus-leider Jan Struijs gaf in die zin het goede voorbeeld door in het Kamerdebat te zeggen dat zijn partij geschrokken is van bepaalde keuzes in het coalitieakkoord, maar toch constructief blijft. „We staan namelijk voor een enorme opgave voor Nederland.”

Een nieuwe politieke cultuur vraagt zeker ook iets van de toekomstige coalitie. Dat D66, VVD en CDA de AOW-leeftijd versneld willen verhogen en daarmee eenzijdig inbreuk maken op het breed gedragen pensioenakkoord uit 2019 is onverstandig. Het pensioenakkoord kwam na jaren van ingewikkelde onderhandelingen tot stand en is het meest recente schoolvoorbeeld van hoe coalitie, constructieve oppositie en de polder elkaar in Den Haag bij het tot stand brengen van een grote hervorming wisten te vinden.

En goede discussie over een toekomstbestendige AOW is zeker nodig en een verhoging van de AOW-leeftijd mag geen taboe zijn. Tegelijkertijd moet een „samenwerkingskabinet” bij zulke grote hervormingen tactisch opereren en eerst met de polder om tafel. Als het kabinet er straks staat, kunnen premier Jetten en de minister van Sociale Zaken daar snel werk van maken.

IN HET MIDDEN

Meer puzzels van Studio Steenhuis op steenhuispuzzels.nl

Vul in en ontdek wie of wat er midden in het nieuws staat

Horizontaal: 1. Ruimte voor debat 5. 'Zoon van dictator __ vermoord' 10. Billy, Jamai of Raffaëla 11. Duizendmaal 1 verticaal 12. De __ afsteken 13. Zijn veel noordelijke wegen 14. Heeft Vermeers melkmeisje mogelijk vast 15. Macdonald of Pieters 19. Uit te pakken computerbestand 20. Ouderwetse partner 21. Eerste halvefinalist KNVB-beker 23. Kan het coalitieakkoord door volgens Wilders 24. Uitgebreide seks 26. Bloedzuiger 27. Latin-dans 28. Afgewaterde delen 29. 'One Love / People Get __', Bob Marley

Verticaal: 1. Duizendmaal 2. Staat bovenaan de Eerste Divisie 3. Had Nelly Frijda in *Flodder* 4. Gevleugeld getal 5. Spijkers in je hoofd 6. Biedt zachte warmte 7. Hemelgewelfdrager in Noord-Afrika 8. Amsterdams fotomuseum 9. __ 500, Amerikaanse autorace 13. Bloederige horrorcyclus 14. FC __, prutsvoetbal 16. Mexicaanse surrealist 17. Normaal aantal slagen 18. Past na zoon of vlinder 19. Antwoord gewenst 21. Zoetermeerse geheimen 22. Eddy die *Take Me Out* presenteerde 25. Valk of Visser

Oplossing puzzel 4 februari. Horizontaal: 1. LUBACH 6. ABSURD 10. ENEN 11. OFTE 12. TAOIST 14. PLATTE 17. SI 18. MOER 20. ONRIJP 23. DATO 24. E-BIKES 27. MENTOR 29. ROE 30. SIRE 31. NE 32. TERLOU 33. SPACEX Verticaal: 1. LET-SCHERT 2. UNAI 3. BEO 4. ANIMO 5. HOTEL 6. ATP 7. BELOFTE 8. UITRIJ 9. DIEP 13. SOWIESO 15. ANTONIA 16. TIJDSZONE 19. RED 21. A-VIER 22. EAMES 25. BOE 26. SIU 28. REX In het midden: AOW-LEEFTIJD

© Studio Steenhuis steenhuispuzzels.nl

Lezers zijn de auteurs van deze rubriek. Een Ikje is een persoonlijke ervaring of anekdote in maximaal 120 woorden. Insturen via ik@nrc.nl

CONSULTATIEBUREAU

Onze zoon Sebas moest toen hij drieënhalve was naar het consultatiebureau voor zijn prikken. Hij zag er, zoals zoveel kinderen, erg tegenop. In de kamer vroeg de jeugdverpleegkundige vriendelijk: „In welke arm wil je de prik?” Sebas fleurde op, keek haar aan en antwoordde met een zucht van verlichting en heel beslist: „In die van jou.”

Katelijne Volmer

nrc > puzzels

Crux: kleine kruiswoordpuzzel voor grote denkers

Speel alle puzzels op nrc.nl/puzzels

COLUMN
MARCEL

Maximisten

De paleizen krijgen gratis onderhoud, ze mogen blijven jagen op jong vlees in de bossen rond Apeldoorn, de staatstelevisie stopt met kritiek op het koningshuis, ze mogen nog langer op vakanties en de daar gemaakt onkosten declareren en/of geen verplichtingen meer op Koningsdag. Er is ze iets in het vooruitzicht gesteld wat ze altijd al wilden hebben.

De koninklijke familie heeft een onwaarschijnlijke sponsordeal met defensie gesloten, maar daarvoor moeten ze wel tot het uiterste. De koning draagt weer regelmatig een van zijn uniformen - hij heeft hoge rangen bij marine, landmacht, luchtmacht en marechaussee - en na het dienjaar van Amalia kwam dinsdag naar buiten dat koningin Máxima, op het nippertje want het mag tot en met 55 jaar, is toegetreden tot de reservisten. De eerste foto's in uniform zijn er al. Eentje waarop ze zich met behulp van een zakspiegeltje knotsgroen schminkt en een andere waarop ze een enorme pothelm op het haar heeft waar in normale omstandigheden een diadeem in zit.

Reservisten als Máxima, laten we ze voor het gemak maar maximisten noemen, vormen de flexibele schil van de krijgsmacht. Het zijn mensen die je op het eerste gezicht geen wapen toevertrouwt. Conducteurs, peuterleidsters, horecapersoneel, eigenlijk al het restmateriaal wat bij het gewone leger niet door de keuring komt. In noodsituaties krijgen ze een telefoontje en nemen ze alle taken over die blijven liggen omdat het echte leger naar het front is. Het doet me een beetje denken aan de *Volkssturm* die Berlijn in 1945 moest verdedigen tegen het oprukkende Rode Leger.

Grofweg zou je kunnen zeggen dat de oorlog al verloren is op het moment dat de maximisten worden gebeld. Maar daar gaat het niet om: de koninklijke familie geeft het signaal af dat ze in de komende oorlog niet gaan voor een vaandelvlucht, maar hun steentje zullen bijdragen aan de verdediging van hun rijk. De hoop is dat vrouwen op leeftijd massaal zullen kiezen voor een parallelle carrière bij de reservisten, nadat prinses Amalia eerder dit jaar tot korporaal werd benoemd, ontstond onder jonge vrouwen tenslotte ook massale interesse in het dienjaar.

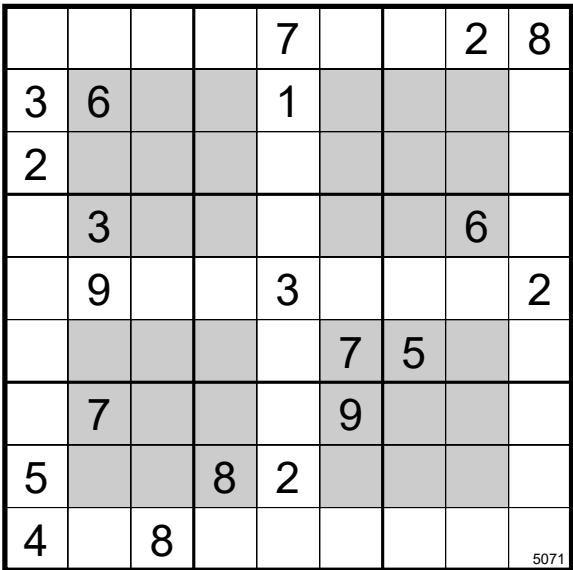
Reservisten als Máxima vormen de flexibele schil van de krijgsmacht

Benieuwd wat de koninklijke familie er binnenkort aan persberichten uitgooit, misschien de introductie van een moeder-dochter-jaar bij defensie met Laurentien en haar vlogdochter Eloise.

Ik las op de site van de NOS dat RTL *Nieuws* de aanmelding van Máxima „gratis positieve reclame voor de functie van reservist” noemt. Ik denk dat de NOS-medewerker het zinnetje met een zeker genoegen heeft getypt. Want het koningshuis krijg je er natuurlijk nooit gratis bij. Eigenlijk staat er: we hoeven RTL *Nieuws* niet meer serieus te nemen. Net als het koningshuis en, defensie want wat zullen onze vijanden - Rusland, China en de VS - weer gelachen hebben.

Marcel van Roosmalen schrijft elke maandag en donderdag een column.

SUDOKU

Meer puzzels en boeken van Peter Ritmeester op pzzl.com

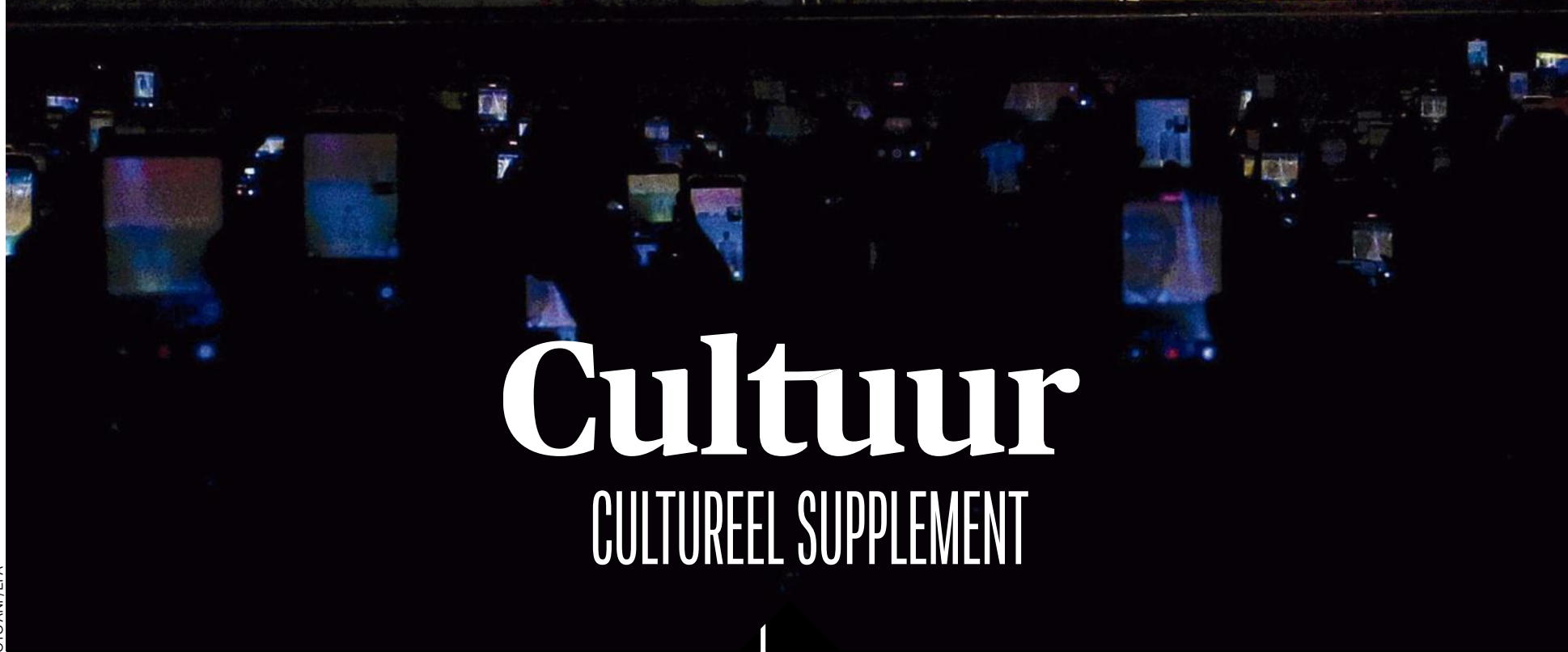
Plaats de cijfers 1 tot en met 9 zo in het diagram dat elk cijfer precies één keer voorkomt in elke rij, kolom, de negen vetomrande 3x3 vakken, én de vier grijze 3x3 vakken. © Peter Ritmeester PZZL.com Rechts: de oplossing van gisteren.

2	9	8	7	3	4	1	5	6
4	3	5	2	1	6	9	7	8
6	7	1	8	9	5	2	4	3
7	4	9	6	2	3	8	1	5
5	1	2	4	8	9	6	3	7
8	6	3	5	7	1	4	2	9
3	2	7	1	6	8	5	9	4
1	8	4	9	5	7	3	6	2
9	5	6	3	4	2	7	8	1

Bad Bunny is **bad**,
maar zijn wapen is **liefde**

PAGINA C4-5

Cultuur
CULTUREEL SUPPLEMENT

Bruidloft van Kim en Domi in 'Nederland van binnen'.
BEELD BNNVARA

'Ik ben van mening dat wij allemaal zaadjes zijn'

Domi zong dat hij een heel klein zaadje was. Het re-frein was heel eenvoudig, dat ging zo: „Zaadje, zaad-je, zaadje.” Hij stond achter een paarse microfoon gi-taar te spelen, bijgestaan door een opgetogen band. De muziek klonk over de groene lap grond in Heerlen die hij met Kim (zijn werk- én liefdespartner) in 2020 voor het eerst had betreden. Ze waren toen door een groe-zelig groene poort het terrein opgelopen, waar het onkruid ver boven hun hoofden uitsteeg.

Een paar jaar later was dat alweer ondenkbaar. Nu liepen buurtbewoners over de zorgvuldig onderhouden paden, plantten ze zaadjes en oogstten ze samen groenten en fruit. Kunst en muziek maakten ze ook. Zelfs als je alleen een kopje koffie wilde komen drinken kon je hier terecht. Pos-ters aan de poort heetten iedereen welkom, op witte ban-ners bij de kassen stond: '1 <3 De Buurttuin'. Buurttuin Vrie-heide was een plek van verbinding, bleek maandagavond in *Nederland van binnen*. De docureeks van BNNVARA stelt in elke aflevering een lokaal initiatief centraal dat de gemeen-schapszin binnen een buurt bevordert.

In het geval van de wijk Vrieheide-De Stack was het ooit de mijnbouw geweest die de bewoners verbond. Gezond of veilig werk was het niet, daar diep onder de grond in het stof van de mijnen, maar voor veel gebieden in Limburg was dit werk wel bepalend geweest voor de identiteit. Met het sluiten van de laatste mijn in 1974 bleef alleen de ge-deelde geschiedenis over - er kwam geen nieuw gezamen-lijk verhaal voor in de plaats. Vanuit de overheid gebeurde er weinig om die leegte op te vullen.

Burgerinitiatieven als die van Kim en Domi proberen dat nu op kleinschalig niveau zelf te doen. In de buurttuin zijn het niet alleen de planten die opbloeien: omwonenden groeien er ook dichter naar elkaar toe. „Ik ben van mening dat wij allemaal zaadjes zijn”, zei Domi, die in de laatste scène van de aflevering het ja-woord gaf aan Kim. Ze trouw-den onder een witte overkapping in de tuin, voor het oog van de hele buurt.

In *Winter vol liefde* (RTL4) onderzocht de zeventigjarige Thérèse intussen of er voor haar nog een liefdesverhaal in het verschiet lag. De gepensioneerde doktersassisten-te had eerder in haar leven al een romance geleefd, maar was nu weduwe. Even was er de hoop dat Hans (73), B&B-houder in Oslo, daar verandering in kon brengen, maar dinsdagavond kwam Thérèse toch tot een andere con-clusie. „Ik denk dat ik één grote liefde heb gehad”, zei ze. „En dat het daarbij blijft.”

Heel jammer, vond Hans, maar qua timing kwam het hem niet verkeerd uit: zojuist was Monique gearriveerd, en één blik in haar ogen was genoeg om te weten dat hier iets bijzonders stond te gebeuren. Heel toevallig was Monique ook een jaar of twintig jonger dan Hans, maar dat speelde vast geen rol. Ze was zelf bij de pensionado uitgekomen omdat ze niet al te ver bij hem vandaan woonde en wel weer eens behoefte had aan een Nederlandse man. Die heb je niet zo veel in Oslo, en schaarste maakt gewild (Hans had nog steeds een jongensachtige blik, vond ze). Thérèse zag het voor haar ogen gebeuren, vanaf het moment dat Moni-que de drempel overstapte. „Ik denk dat Hans voor Hans nu een nieuw boek begint”, zei Thérèse. Ze dacht dat het zo-maar eens een roman zou kunnen zijn.

Amber Wiznitzer

RECHTBANK OVER OORDEEL VIER GEZELSCHAPPEN

‘Afwijzing subsidie Fonds Podiumkunsten onterecht’

Suburbia, Holland Opera en Stichting Pynarello en Holland Baroque mogen hopen dat ze alsnog subsidie krijgen.

Ron Rijkhard

AMSTERDAM

Het Fonds Podiumkunsten moet een nieuw oordeel vellen over de subsidieaanvraag van vier gezelschappen in de podiumkunsten. De rechter heeft hun beroep tegen de afwijzing van de subsidie ge-rondt verklaard. Theatergroep Suburbia, jeugdoperahuis Holland Opera en de muziekensembles Stichting Pynarello en Holland Baroque wacht nu een nieuwe beoor-deling door het fonds.

Dat de rechter bepaalt dat de af-wijzing van subsidie onterecht was, betekent niet automatisch dat de groepen alsnog subsidie krijgen. Afgelopen najaar haalden de gezelschappen De Warme Winkel en

Sharp/ Arno Schuitemaker ook hun gelijk bij de rechter, om vervolgens alsnog, in een aangepast besluit, door het Fonds afgewezen te wor-den.

Het gelijk dat de vier groepen nu bij de rechter halen, komt na een lang traject. Het Fonds Podium-kunsten stelt de regels en de eisen voor subsidieaanvragen op. Een adviescommissie van het fonds be-oordeelt vervolgens de aanvragen. De zaak bij de rechter betreft subsi-dieaanvragen voor de periode 2025-2028 die dateren van begin 2024. De afwijzing door het fonds was in juli 2024. Na een bezwaar en een hoger beroep bij het fonds zelf volgde de gang naar de rech-ter.

Zoals Suburbia laat weten, was de Almeerse theatergroep al eerder op onderdelen in het gelijk gesteld door de bezwarenadviescommis-sie van het Fonds Podiumkunsten. Maar de door die commissie gesig-naleerde tekortkomingen waren volgens het fonds met een nieuw advies van de adviescommissie ge-repareerd. Nu stelt de rechter als-

nog dat ook dit advies geen grond voor afwijzing kan zijn.

Bij muziekensemble Pynarello oordeelt de rechtbank dat het ad-views dat aan de afwijzing ten grond-slag ligt op belangrijke punten on-voldoende zorgvuldig en onvol-doende inzichtelijk is, en dat het Fonds de beoordeling van geografi-sche spreiding niet voldoende vooraf kenbaar heeft gemaakt. De adviescommissie van het fonds had geoordeeld dat Pynarello „een beperkte bijdrage” zou leveren op het punt van de geografische sprei-ding, één van de vier thema's waarop aanvragers worden beoor-deeld. Het slechtst scoorde het en-semble op het thema 'Betekenis voor de Nederlandse podium-kunstpraktijk'.

Het te laat kenbaar maken van de regels rond geografische sprei-ding, en het besluit om Amsterdam daarin niet mee te tellen, was bij het beroep van De Warme Winkel en Sharp ook al reden voor de rech-ter om een herziening van het oor-deel op te leggen. De herziening van deze regels bleek niet in hun voordeel, maar wel in het voordeel van muziektheatergezelschap Or-kater. De subsidieaanvraag van Or-kater, dat nog in afwachting was tot hun beroep voor de rechter zou ko-men, werd in december alsnog ge-honoreerd.

Drie andere, eerder afgewezen organisaties die geen bezwaar had-den aangetekend, maar die wel ook gehonoreerd zouden moeten wor-den vanwege het meenemen van Amsterdam in de regeling, mogen ook nieuwe afspraken over subsi-die van het fonds verwachten. Dit betreft barokorkest PRJCT Amster-dam, theatergroep Mime Wave en theatercollectief 't Barre Land.

Bij de vier groepen die in het ge-lijk zijn gesteld draagt de rechter het fonds op binnen tien weken met een nieuw besluit te komen.

Muziekensemble Stichting Pynarello tijdens het jaarlijkse festival Into The Great Wide Open. FOTO EMIEL MUIJDERMAN / ANP

NA POLITIEK ROERIGE PERIODE

Disney benoemt nieuwe topman als opvolger van Bob Iger: Josh D'Amaro

AMSTERDAM

D isney benoemt Josh D'Amaro, het huidige hoofd van Disneys 'experience'-divisie, vanaf 18 maart tot opvolger van Bob Iger als algemeen directeur.

De divisie waar D'Amaro over presideerde breidde flink uit - in 2023 kondigde Disney een inves-tering aan van 60 miljard dollar gedurende tien jaar in attracties, resorts, cruiseschepen en een nieuw pretpark in Abu Dhabi.

Igers vorige opvolger Bob Cha-pek loste in 2020 de charismati-

sche Bob Iger af na vijftien zeer succesvolle jaren. Iger bleef even-wel tijdelijk aan als bestuursvoor-zitter aan wie Chapek verant-wording moest afleggen, een constructie die interne spanning-ge opleverde. Zeker toen de Co-vid-crisis Disney in zwaar weer bracht: pretparken, resorts, crui-ses en bioscopen sloten terwijl het concern miljarden moest steken in de lancering van de eigen strea-mingdienst Disney+.

De 'battle of the Bobs' die volg-de kreeg een pikant politiek ac-cent. Iger geldt als een machtige insider in de Democratische Partij,

Chapek belandde onwillekeurig in het vaarwater van Mar-a-Lago. Toen Chapek in 2022 - conform de wens van zijn bestuur - weigerde een pro-test te tekenen tegen een dreigend verbod in Florida op queer thema's op scholen kreeg hij zowel Iger als Disneys personeel over zich heen en tekende hij het protest alsnog.

In 2023 schoof de raad van be-stuur Bob Chapek alsnog opzij en keerde Iger terug. Nu vertrekt hij definitief, na een zeer goed jaar voor Disney. De winst steeg met 8 pro-cent tot 10 miljard dollar (bijna 8,5 miljard euro), ook streaming is nu zeer rendabel. (NRC)

Pierre Bokma als geschifte wrede nazi

THEATER *Voor het pensioen* toont hoe voormalige nazi's respectabele burgers werden in naoorlogs Duitsland, terwijl ze thuis droomden van de terugkeer van oude tijden. Het schetst een milieu waarin grootheidswaan en jodenhaat vrij spel hebben.

Pierre Bokma in *Voor het pensioen* van het Toneelhuis/Olympique Dramatique. FOTO MARIA SHULGA

Ron Rijkhard

ANTWERPEN

D e Oostenrijke auteur Thomas Bernhard (1931-1989) gold in de vorige eeuw als een be-langrijk schrijver en zijn to-neelstukken werden in de jaren tachtig en negentig dan ook volop in Neder-land gespeeld. Inmiddels zijn opvoe-ringen van zijn werken zeldzamer - een lot dat overigens al zijn tijdgeno-ten treft. De uitvoering van zijn *Voor het pensioen* (uit 1979) door het Vlaam-se Toneelhuis/Olympique Dramatique laat zien wat we daaraan missen, en wat we er niet aan missen.

Zoals bijna al Bernhards stukken is *Voor het pensioen* een tekstlawine. De personages ratelen erop los, onstop-baar, in betogen en redevoeringen die bol staan van de gitzwarte ideeën, ha-telijke gedachtes en giftige onderstro-men. Zijn nihilistische, misantropische lyriek is gouden materiaal voor begaaf-de acteurs, en *Voor het pensioen* heeft er twee van, acteurs voor wie je met-een naar het theater afreist: Katelijne Damen en Pierre Bokma. De Vlaamse Damen toont meteen haar klasse in het eerste half uur met een zalig staaltje tekstbeheersing, aan de hand van een weelderige woordenvloed waarin haar nauwelijks adempauzes gegund zijn.

Haar personage, Vera, tettert maar door, tegen haar jongere zus, die kampt met verlamde benen: over hun jeugd, het uitzicht, haar broer, hun ou-ders. De broer en twee zussen vormen een gezinnetje, en in hoe Vera hun sa-menleven beschrijft, ligt al de hele go-re stinkzool besloten die de kern van dit stuk vormt.

Haar broer Rudolf is voorzitter van de lokale rechtbank in een Duits stadje en een gerespecteerd lid van de maat-schappij, maar thuis is hij stiekem de volhardende nazi. Op de middag waar-op dit stuk zich afspeelt is het 7 okto-ber, de dag dat Rudolf jaarlijks de ver-jaardag viert van zijn held Heinrich Himmler, baas van de SS en een van de grootste misdadigers van de Tweede Wereldoorlog. Vera's levensopvatting is het Rudolf te dienen, tot aan seks met hem, vaste prik ter glorieuze af-ronding van dit huisfeest.

Haar personage, Vera, tettert maar door, tegen haar jongere zus, die kampt met verlamde benen: over hun jeugd, het uitzicht, haar broer, hun ou-ders. De broer en twee zussen vormen een gezinnetje, en in hoe Vera hun sa-menleven beschrijft, ligt al de hele go-re stinkzool besloten die de kern van dit stuk vormt.

Haar broer Rudolf is voorzitter van de lokale rechtbank in een Duits stadje en een gerespecteerd lid van de maat-schappij, maar thuis is hij stiekem de volhardende nazi. Op de middag waar-op dit stuk zich afspeelt is het 7 okto-ber, de dag dat Rudolf jaarlijks de ver-jaardag viert van zijn held Heinrich Himmler, baas van de SS en een van de grootste misdadigers van de Tweede Wereldoorlog. Vera's levensopvatting is het Rudolf te dienen, tot aan seks met hem, vaste prik ter glorieuze af-ronding van dit huisfeest.

Symbool van linkse onmacht

Net als haar broer is Vera een onverbe-terlijke nazi, met uitspraken als: „Wij haten allemaal de joden. Zelfs op het moment dat we het tegendeel bewe-ren. Zo is onze natuur.” Haar wrede va-dre hemelt ze op, terwijl ze haar de-pressieve moeder, die leed onder haar man, bekritiseert. Zoals ze ook haar zus affakkelt, omdat die haar belem-mert in haar kunstgenot. Dat is die tot cliché verworden tegenstrijdigheid bij nazi's: ze gaan over lijken, maar genie-ten nergens zoveel van als toneel, kunst en muziek.

Haar zus Clara, gebonden aan haar stoel, doet er grotendeels het zwijgen toe, immuun voor de routinueuze bele-digingen. Ze is een even gênant als ka-rikaturaal symbool van linkse on-

macht. De paar keer dat Clara reageert, schreeuwt ze hoezeer ze haar zus en broer haat, en hoe ze hun perversitei-ten en walgelijke gedrag haat. Waarop Vera weer antwoordt dat ze haar zus graag in haar rolstoel een berg zou op-duwen om haar daarna in een ravijn te gooien. Ook wil Vera dat haar zus, net als vorig jaar, een gestreept concentra-tiekampjasje aandoet en haar hoofd kaalscheert om een kampgevangene te spelen, want daar houdt hun broer Ru-dolf zo van op deze dag.

Als Rudolf thuiskomt, neemt hij het afsteken van eendeloze monologen van Vera over. Rudolf is, in de knappe vertolking van Bokma, al net zo'n overkolkend vat mensenhaat, burger-lijkheid, grootheidswaan en nostalgie, alleen openlijker en zelfbewuster. Bij-na vijftig jaar geleden moet dat een schok zijn geweest: een nazi zo royaal het woord te geven. De kans was toen bovendien groot dat er nog veel van deze types rondliepen.

Eendimensionaal

Dat nieuwe nazi's tegenwoordig weer volop ruimte innemen, is een reden om dit stuk op te voeren. Maar om die hernieuwde relevantie van extreem-rechts gedachtengoed te onderstrepen wekt de broeierige nostalgie en burger-truttigheid van deze personages te veel de geur van doodgekookte spruit-jes op. En daarvoor is de tekst van Bernhard op den duur ook te eentonig en te eendimensionaal, te veel één lang exposé. Dat is iets wat we niet missen aan zijn stukken.

Weliswaar werkt Bernhard in de ti-rades van Rudolf mooi de smerighe-den tot in expliciete details uit, maar verrassen doen de onthullingen niet meer. Wat ontbreekt is enige vorm van zelfreflectie of ontwikkeling bij deze personages. Broer en zus leven in het verleden, kennen schuld noch schaamte en zitten hun tijd uit in de hoop dat de nazitijden herleven.

In de regie van Tom Dewispelaere is de benauwdheid van dit verstikkende, naargeestige milieu goed getroffen: in de schemerige, zwak verlichte kamer, en in de muren van woorden die deze geschifte types opbouwen zonder wer-kelijk met elkaar te praten. De haat ligt tastbaar opgehoopt, net als de stank van verdorven ideeën.

Een 'Komedie van de Duitse ziel', zoals de ondertitel van het stuk luidt, wil deze uitvoering niet worden. Lie-ver dan de kolderieke kant van de per-sonages te benadrukken, neemt De-wispelaere ze serieus. Het maakt broer en zus griezels uit één stuk. Ze worden indrukwekkend gespeeld, maar voor een spannende theaterervaring is net wat meer gevraagd.

Recensie Theater

Voor het pensioen. Door Toneel-huis/Olympique Dramatique. Regie: Tom Dewispelaere. Tekst: Thomas Bernhard. Gezien: 31/1, Bourlaschouwburg, Antwer-pen. Nederlandse tournee vanaf 10/2, t/m 31/3. Info: toneelhuis.be ●●●○○○

JOYCE ROODNAT

De slang danste door het paradijs

En als je nou eens Adam, Eva en God wegdenkt van de slang? Aan dat idee wijdde Jacoba van Heemskerck in 1918 een stralend schilderij (nu te zien in het Haagse Kunstmuseum). De slang in haar eentje is een schrandere wezen dat danst door het paradijs. Haar partner is de boom die niet ‘der kennis’ is maar gewoon een mooie boom met swingende takken.

Het kwaad komt dus van dat bijbelse drielal, maar de slang zit ermee. En sinds de middeleeuwse heksenjacht ook de vrouw op wie vuilspuiters het hebben gemunt. Wat moet dat hatelijke: „Er zijn slangen die minder slissen” in een column die ik ergens las over Vanja Kaludjercic? Sinds zes jaar is ze de directrice van het IFFR, het filmfestival in Rotterdam en het grootste culturele evenement van Nederland. Dat is een fikse prestatie, en die levert ze met behoud van haar ongeposeerde, eigen stijl. Ze is niet moederlijk en niet one of the boys en lief doet ze niet. Ze is zakelijk in haar beslissingen. Ze is zichzelf, voor zover ik dat kan zien. Een bevlogen cinefiel, en een stevige ambassadeur van de film en haar festival.

Maar ja, in haar openingstoespraak viel ze de monkelende auteur van het minne stukje lastig met de misère in Gaza en Oekraïne, terwijl haar openingsfeest geen stoer drankgelag was zoals ‘vroeger’. En ze programmeerde voor die openingsavond een tegendraads alternatieve film, IFFR-oprichter Huub Bals deed niet anders en met satanisch genoeg, en hem is dat nooit kwalijk genomen, integendeel. Het gold als een geuzenactie. Over zijn gebrom ging het nooit, waar Kaludjercic’ woorden nu worden neergezet als ‘gewauwel’ (zie Eucalypta uit *Paulus de boskabouter*).

Ik stel waakzaamheid voor. Vanja Kaludjercic is een slimme, kundige vrouw, een dansante slang à la Van Heemskerck, en die mag niet onweersproken worden afgebrand door het Kwaad. Ze leidt het festival eigenzinnig – zoals dat hoort, ook als je een vrouw bent. Ik volg het IFFR al heel lang, ik ben er nu weer. Ik zie, als altijd, vreselijke films en mooie films. En experimentele films. En traditionele films. En soms een fantastische film die dat allemaal tegelijk is.

Ik zie *The Testament of Ann Lee*, een film over een 18de eeuwse religieuze sekte van de quakers. Het bukt van de christelijke propaganda, maar ze maakten er een musical van en ik val als een blok voor de, in dat genre ongebruikelijk serieuze, *song & dance*. Daarna beland ik bij een film die *Fackham Hall* heet. Het blijkt een dolgedraaide satire op *Downton Abbey* te zijn die geen grap, hoe flauw ook, laat liggen. Ik zie een hedendaagse oudere-mensenvariatie op de nouvelle-vagueklassieker *Jules et Jim*. Een fantasy-folie die vanuit 1910 de lof van het experiment zingt. Een krankzinnige gijzelingsthriller. Een Italiaans tennis-melodrama. Ik vind de films geweldig en slecht. En prachtig en achterlijk. En ik word hartstochtelijk tegengesproken. Dat is het geheim van een filmfestival: je zag hetzelfde en je maakte iets heel anders mee.

Amanda Seyfried in ‘The Testament of Ann Lee’. FOTO SEARCHLIGHT PICTURES

PROFIEL **BAD BUNNY** MUZIKANT

Hij is dan wel geen gringo, maar als geboren Puerto Ricaan toch echt een yank. Vertel dat maar tegen Trump, die het niet kan hebben dat Bad Bunny de halftime-show tijdens de Super Bowl speelt.

Door **Peter van der Ploeg**

Hij moest het aan, maar blij werd hij er niet van: een te groot wit koinienpak, inclusief mandje en slecht zittende diadeem met grote flaporen. Geen wonder dat de kleine Benito er fronsend bij stond, pissig, geërgerd, een beetje *bad* misschien.

Benito Antonio Martínez Ocasio werd Bad Bunny, nam die onder kinderen snel plakkende bijnaam als geuzennaam aan, en zou er niet veel later wereldberoemd mee worden. Zo’n beetje het wereldberoemdst, want hij is al jaren de enige serieuze rivaal voor de grootheide van Taylor Swift. Sterker, als het gaat om luistercijfers gaat hij haar voorbij: Bad Bunny werd het meest gestreamd op Spotify in 2020, 2021, 2022 en 2025. Swift, hoewel ze gemiddeld meer maandelijkske luisteraars heeft, moet genoeg nemen met de winst in 2023 en 2024. Met zes albums in zeven jaar won Bad Bunny drie Grammy’s, twaalf Latin Grammy’s, tien Billboard Awards, acht American Music Awards, twee MTV Video Music Awards. Afgelopen week verduubelde hij zijn aantal Grammy’s. Waaronder, als eerste volledig Spaanstalige plaat: Beste Album.

Dat komt door zijn muziek, natuurlijk als eerste, want die is buitencategorie leuk: catchy, modern, soms rauw, dansbaar, spelend met tradities en tegelijk net voor de troepen uit als het gaat om hietrends. Bad Bunny is een reggaeton-professor die verwijzingen naar belangrijke grondleggers maakt en pasant nieuw talent uit eigen land oppikt en op zijn enorme

podium hijst. Uit zijn glimmende cocktailshaker tovert hij pompemde trap met hitsige perreo en vurige reggaeton, gepeperd en gezouten met Caribische muziek: verleidelijke salsa, zwoele bossanova en het knetterende koper van Latin bigbands.

In de hele Latijns-Amerikaanse wereld – inclusief de Spaanstaligen in de Verenigde Staten – werd hij al sinds 2020 op handen gedragen. In dat jaar werd hij een *superestrella* met zijn tweede en derde albums *YHLQMDLG* (februari) en *El Último Tour Del Mundo* (november). Het eerste meer ‘echte’ reggaeton, met medewerking van artiesten als Daddy Yankee, Anuel AA, Kendo Kaponi en Arcángel. De tweede met invloeden ver buiten die wereld (veel rock) en een veelbesproken gastbijdrage van Rosalía. De Caribische invloeden zijn belangrijker geworden op zijn laatste platen, vooral op *Un Verano Sin Ti* en *Debí Tirar Más Fotos*, en dat bracht hem bij een nog veel groter publiek: dat Spaanstalige muziek nu wereldwijd zo groot is komt voor een groot deel door hem.

Grote doorbraak

Dit jaar stapt Ocasio op het grootste Amerikaanse podium, de rust van de Super Bowl. Het is een American-footballwedstrijd waarvan de meeste mensen buiten de VS nauwelijks zullen weten welke teams er spelen, laat staan dat ze de regels kennen, maar wél wie er in de rust optreedt. Dat was niet altijd zo, want jarenlang, in de jaren zestig, zeventig en tachtig, waren dat vooral universitaire marsbands en in 1989 stond er zelfs een Elvis-imitator. Beetje *tacky*. Maar in

de jaren negentig werden grote sterren uitgenodigd. Eerst New Kids on the Block, Gloria Estefan en Michael Jackson, later Aerosmith, U2, Paul McCartney, de Stones, Prince, Bruce Springsteen, Madonna en Beyoncé. En nu dus meneer Bunny.

Bad Bunny brak door in 2016. Eerst langzaam, met zijn Spaanstalige hip-hop op Soundcloud, daarna sneller met remix-track ‘Diles’, gemaakt met een groep Puerto Ricaanse generatiegenoten. Een jaar later werkte hij samen met de Colombiaanse zangeres Karol G – haar doorbraak – en nog eens een jaar later stond hij op het album van de toen al zeer populaire Cardi B, en maakte een track met Drake. Zijn debuut *X 100pre* volgde in 2018, inclusief een grote doorbraak naar een mainstream publiek. Vijf platen later is hij niet meer weg te denken: voor zijn twee concerten in de Gelredome in Arnhem in juni zijn alleen nog belachelijk dure ‘platinum’ (ofte wel: *dynamic pricing*) tickets te krijgen en zijn show volgende week tijdens de Super Bowl zal wereldwijd worden bekeken.

Anti-Trump en anti-ICE

Een deel van rechts Amerika is minder enthousiast. Sterker, ze zijn witheet over zijn komst naar de Super Bowl. De belangrijkste argumenten: hij is anti-Trump, anti-ICE en bovendien ook nog eens niet Amerikaans. Dat laatste is lastig vol te houden, want Puerto Rico hoort bij de Verenigde Staten. Als je, zoals BB in Vega Baja, Puerto Rico bent geboren ben je misschien geen gringo, maar wel een yank. Bovendien hoeft die halftime-artiest helemaal niet Amerikaans te zijn, zie eerdere shows van The Weeknd, Shaki-

Bad Bunny tijdens een optreden in Peru in januari dit jaar. FOTO SEBASTIÁN BLANCO/EPA

Bad Bunny speelt tijdens de Super Bowl – tot woede van trumpisten

ra, Paul McCartney, The Who of Coldplay.

Maar de situatie in de Verenigde Staten is op z’n zachtst gezegd gepolariseerd en het feit dat hij in het Spaans zingt, geen fan is van Trump en tijdens zijn wereldtour de VS overslaat vanwege de angst dat vreemdelingenpolitie ICE bij de ingang zijn fans zou oppakken (een angst die hij ook over de Super Bowl heeft geuit), is genoeg om hem niet te willen pruimen. En nu als opener ook nog de zeer anti-trumpiaanse punkband Green Day blijkt te zijn geboekt, is de middelvinger van de organisatie (de muziek wordt geregeld door Jay Z’s Roc Nation en Apple Music) aan MAGA-Amerika duidelijk zichtbaar. Ook voor Trump, die heeft aangekondigd liever thuis te blijven.

Klein puntje voor de boze trumpisten: Bad Bunny heeft er nooit een geheim van gemaakt dat hij wil dat Puerto Rico onafhankelijk wordt van de Verenigde Staten. De situatie is ook wel vreemd: Puerto Rico is Amerikaans, maar het is geen staat, en dus mogen de inwoners niet meestemmen in de presidentsverkiezingen en worden ze niet vertegenwoordigd in het Congres. Het Huis van Afgevaardigden heeft wel een zetel voor iemand uit Puerto Rico, maar die mag bij de belangrijke zaken niet stemmen.

En als het erop aankomt en Puerto Rico de vastelanders nodig heeft, laten die het afweten – zie de desastreuze situatie op het eiland nadat orkaan Maria in 2017 bijna drieduizend slachtoffers had gemaakt. Weet je nog: Trump die wel even kwam helpen door eerst te suggereren dat

het geen echte ramp was en er amper zeventien doden waren gevallen, om vervolgens pakken papieren handdoekjes naar een hongerige menigte te smijten. Later klaagde hij dat leger en hulpverleners wel erg lang op Puerto Rico bleven, waar was dat nou voor nodig? En, oh ja, de 20 miljard dollar hulpelden die niet waren losgekomen, daar bleek Trump persoonlijk een stokje voor gestoken te hebben.

Bad Bunny is het boegbeeld van een generatie die het helemaal met de Verenigde Staten heeft gehad, zeker nu er die extreemrechtse wind waait. „*ICE out*”, zei hij bij de uitreiking van de Grammy’s deze week. „Voordat ik God ga bedanken, wil ik eerst zeggen: ICE moet weg. We zijn geen barbaren, we zijn geen dieren, we zijn geen buitenaardse wezens, we zijn mensen en we zijn Amerikanen.”

Rokken, nagellak en drag

Hij won de belangrijkste Grammy, Album van het Jaar, voor zijn meest politieke album tot nu toe, *Debí Tirar Más Fotos*. In de video voor ‘Nuevayol’ hoor je een Trump-achtige stem die zich verontschuldigt voor zijn schandalige immigratiebeleid: „*I want to say, this country is nothing without immigrants*”. In een andere video neemt Bad Bunny de neokolonisatie van Puerto Rico op de korrel: Amerikanen die belastingvoordelen en lekker weer op het eiland zoeken, vervangen met hun lawaaiige aanwezigheid, hun barbecues, fast-foodketens, grote trucks en lelijke muziek de Puerto Ricaanse eigenheid. Word geen Hawaï, waarschuwt hij zijn ei-

gen eiland. Jongeren kunnen de huizen er niet meer betalen, veel woningen worden opgekocht door Amerikanen van het vaste land.

Eerder sprak Bad Bunny zich al uit tegen de corruptie van de eigen politici, tegen racisme, tegen de aanhoudende stroomstoringen en andere politieke kwesties in Puerto Rico. Maar ook, en dat is best bijzonder in de macho-genres waar hij bovenaan de pikorde wist te komen, nam hij het op voor vrouwen en sprak zich hard uit tegen geweld tegen trans mensen. Hij verscheen al eens in rokken, met nagellak en in drag, als steun voor lhbt-groepen. Een aantal jaar geleden zat hij bij Jimmy Fallon in een shirt met een verwijzing naar de dood van Alexa Negrón Luciano, een dakloze trans vrouw die werd doodgeschoten in Puerto Rico.

„Het enige dat krachtiger is dan haat is liefde, dus als je blijft, wij moeten anders zijn”, zei hij bij de Grammy’s deze week. „Als we vechten, moeten we dat doen met liefde. We haten ze niet, wij houden van elkaar. Wij hebben lief.” En in een korte video op sociale media nam hij een voorschot op zijn Super Bowl-show. Ook daarin kiest hij kalm de warme route: hij danst met vrouwen, mannen, jong, oud, van alle afkomsten, klassen en overtuigingen. Bad Bunny is *bad*, maar zijn wapen is liefde.

Bad Bunny treedt op tijdens de Super Bowl op 9 februari, de wedstrijd begint in de nacht van zondag op maandag om 00:30 en is te zien bij ESPN. Op 23 en 24 juni staat hij in de Gelredome in Arnhem. Zie: mojo.nl

INCLUSIEF DANSTHEATER Inclusie is opnieuw een speerpunt in de twintigste editie van het Holland Dance Festival. Jordy Dik, choreograaf bij Compagnie Tiuri, repeteert voor een nieuwe voorstelling met vier vrouwen: „Margriet is een podiumbeest.”

Francine van der Wiel Fotografie **John van Hamond**

‘Ik wil áf van die term inclusief. Noem het liever radicaal menselijk’

Het is koud in de repetitieruimte van Het Makershuis, een culturele broedplaats in Tilburg. Met een dik vest over twee truien en op zijn hoofd een leren, kleplope pet is choreograaf Jordy Dik (31) uitgegroeid tot twee keer zijn normale postuur. Hij zit aan de rand van het speelveld waar hij het mengpaneel voor de muziek bedient tijdens een doorloop van de nieuwe voorstelling van Compagnie Tiuri: *Please hold my hand*. Het is twee weken voor de première van de nieuwe creatie, de choreografie is zo goed als af.

„Sab, ben je aan het kijken of het wodka of water is?“, roept Dik. Sabine van Riel giechelt. In haar openingssolo giet zij een volle fles over haar hoofd leeg. Terwijl het geluid van een regenbui klinkt, strekt ze in haar kleddernat geworden jurkje haar armen uit naar de hemel, glijdt met haar handen over haar buik, haar gezicht. Telkens weer, alsof ze wordt beheerst door een groot verdriet. De zorgende handen van Annemieke Mooij, die haar afdroogt, en Margriet Jacobs, die haar natte haren borstelt, brengen troost. Andrea Beugger slaat een jas om haar schouders.

Compagnie Tiuri is de professioneel producerende theatertak van Tiuri. Deze Bredase werkplaats, opgericht in 2005, heeft een talentontwikkelingstraject ontworpen waarbinnen mensen met een (cognitieve) beperking stap voor stap werken aan hun theatrale potentieel. In het Tiuri-model kan ieder naar eigen kunnen aan de slag met theater en dans. Beginnend met speels snuffelen aan de magie van het theater (de Speelplaats) kunnen degenen die de smaak te pakken hebben doorstromen naar de Werkplaats, waar ze begeleiding krijgen van ervaren docenten en makers. Experiment en uitwisseling met het creatieve veld volgt in praktijklab de Vrijplaats, waarna spelers kunnen instromen in Compagnie Tiuri.

Het gezelschap voor inclusief dans-

theater werd in 2021 opgericht. Performers met en zonder beperking werken er samen in professionele, artistiek gedreven voorstellingen. *Free birds fly*, *You and me and all the others* zijn mooie recente voorbeelden. Dik werd al meermalen onderscheiden voor zijn werk.

‘Verbintenis met je hart’

„Ik wil eigenlijk áf van die term inclusief. Noem het liever radicaal menselijk“, zegt Dik. Voor hem is Jacobs, een vrouw met het syndroom van Down, een ware muze. „Margriet is een podiumbeest.“ Zij vertolkte al meermaals een hoofdrol, doorleefd, met een intensiteit en emotie die diep uit haar binnenste komt. „In je buik“, zegt ze er desgevraagd zelf over terwijl ze een gebaar maakt alsof ze door haar keel in haar binnenste reikt. „Dat is het vastpakt en naar boven trekt.“ Ook Sabine van Riel voelt het: „Het is verbintenis met je hart. Maar ook met de mensen in deze productie, de mensen in het theater, de wereld.“

Van Riel heeft net als Jacobs het syndroom van Down. Bij Tiuri heeft ze zich technisch ontwikkeld en in de repetitie pikt ze alle nieuwe passen snel op. Als ze niet in een voorstelling zit, danst ze drie of vier dagen in de werkplaats van Tiuri. Jacobs is daar, al vijftien jaar, vijf dagen per week actief. „Ze leven voor hun vak“, zegt Dik. Dat is het grote verschil met zijn community art-projecten in onder andere het azc van Ter Apel. „Bij die projecten moet ik de mensen *overhalen* om mee te doen. De methode daarvoor is co-creatie. Hier kan ik mijn eigen signatuur veel meer aanbrengen.“

Tijdens de repetitie is het flink aanpopen. „Ja, dat is weer even dansen hè“, grinnikt Dik als Jacobs tussendoor staat uit te hijgen. En als ze tijdens de warming-up een beetje slabakt, roept hij plagerig: „Mensen, de grote Margriet Jacobs wil geen buikspieroefeningen doen!“, roept hij plagerig

Dik is best streng, vindt Jacobs. „Maar niet altijd. En ik ben ook streng.“

Doorloop van de dansvoorstelling 'Please Hold My Hand' van inclusief dansgezelschap Compagnie Tiuri, onder leiding van choreograaf Jordy Dik.

Sabine van Riel en Andrea Beugger (rechts) in 'Please Hold My Hand'.

Van Riel vindt een beetje strengheid wel goed: „Hij wil op zijn manier een choreografie maken. Dat geeft mij meer trots.“

Zoals dat gaat bij een creatie wordt alles eindeloos herhaald. „En weer vanaf het begin liefstest“, klinkt het opgewekt vanachter het mengpaneel.

„We hebben veel nieuw materiaal, *Lieblings!*“ - Dik strooit voortdurend met

koosnaampjes en afkortingen.

Indrukwekkend, kermend huilen

Als de passen eenmaal zijn vastgelegd, begint het fijn slijpen. Alle vier moeten ze de choreografie in hun geheugen prenten, Van Riel en Jacobs net zo goed als de twee profs. Dik beschouwt ook de twee „Tiuri's“ als vakvrouwen en zou graag zien dat ze als zodanig wor-

Margriet Jacobs en Annemieke Mooij (rechts).

den beloond. Het huidige subsidiesysteem staat dat echter niet toe - Compagnie Tiuri valt buiten alle hokjes.

In verrassend weinig repetities is de nieuwe voorstelling opgebouwd tot een collage van scènes, losjes geïnspireerd op het werk van Pina Bausch. De caféstoelen achter op het toneel, de elegante avondjurken en de 'vloerdekking' van bloemblaadjes zijn sub-

tiele verwijzingen. Meezingend met een aria laat Jacobs haar heerlijk valse zang langzaam overgaan in een indrukwekkend, kermend huilen. De scène zou overgeheveld kunnen zijn uit een voorstelling van de Duitse keizerin van het Tanztheater.

„Over die scène hebben we wel getwijfeld“, licht Dik toe. „Kan dat wel? Ik heb Margriet gevraagd: 'Joh, het is

best vals, vind je dat erg?' Haar antwoord: 'Nee. Ik laat mijn stem horen.' Dat vond ik zo schoon. Daar gaat het ook over. De bevrijding van een stem. Een vrouw die haar stemrecht opeist.“

Een maand eerder was die focus op het onrecht dat vrouwen nog altijd ervaren nog niet zo uitgekristalliseerd. Met *Please hold my hand* wilde Dik een ode aan de vrouw brengen, aan vrouwelijke kracht en zachtheid. Ofwel: „hoe tof vrouwen zijn.“ Het materiaal was tijdens de repetitie een maand daarvoor in de Stokvishallen in Breda vooral lief, zacht en vreedzaam, met strelingen en omhelzingen. Maar na het zien van documentaires over geweld tegen vrouwen en het luisteren naar podcasts als *Zij is van mij* - „Onderweg naar het kerstdiner bij familie, haha“ - veranderde zijn idee. „Als je de cijfers erbij zoekt... Ik was zo geraakt.“

Ondanks die zware inhoud heerst tijdens de repetities een vrolijke, vriendschappelijke sfeer. Onderling vertrouwen is er ook: afwisselend storten Mooij en Jacobs zich in een duet zonder aarzeling voorover om door de ander te worden opgevangen. In een vechtsce ne gaan Beugger en Van Riel elkaar te lijf, wat eigenlijk helemaal niets is voor de laatste, aldus Beugger: „Sabine is een lieveheersbeestje, slechtheid bestaat niet voor haar. Maar ze doet het.“

Strompelen op hoge hakken

Met haar 58 jaar is de in Zwitserland geboren Beugger de nestrix van *Please hold my hand*. Ze brengt een karren-

vracht aan ervaring mee, bij diverse Nederlandse gezelschappen en, net als Dik en Mooij, bij community-artsprojecten.

Met Jacobs danste zij het bekroonde duet *You and me and all the others*. „We matchen gewoon goed. We vinden allebei de theatraleiteit belangrijker dan pasjes uitvoeren. Net als Margriet zit ik graag in mijn fantasiewereld.“

Uiteindelijk, zegt Dik, is de voorstelling behoorlijk *in your face* geworden, met niet mis te verstane teksten en een tragikomische sce ne voor Beugger die strompelend op hoge hakken uit alle macht alle ballen (ballonnen in dit geval) hoog probeert te houden. Mooij somt vanaf een verhoging allerlei beperkingen op waar vrouwen in de publieke ruimte op stuiten. Omdat ze vrouw zijn. Voor de microfoon haalt Van Riel hinderlijke mannenuitspraken aan: „Ben je soms ongesteld?“, „Mag ik vragen, heb je een vriend?“ en, ominus: „Jij begon hè. Je moet stil zijn. Stil. Stil.“

Aan het einde van de repetitiedag worden Van Riel en Jacobs opgehaald. Dik en de anderen ruimen op en verzamelen alle Tiuri-spullen, want hierna verkast het hele gezelschap naar Nijmegen voor het afmonteren van de voorstelling. Die is, ongezien, al door veel theaters in Nederland geboekt. Dik: „In 2021, toen de Compagnie werd opgericht, moesten we smeken of we alsjeblieft mochten optreden. En kijk ons nou: we staan in zeven voorstellingen tijdens het Holland Dance Festival en rennen van theater naar theater!“

Ook te zien Holland Dance Festival

Ook dit jaar is de **inclusiedans** goed vertegenwoordigd, onder meer in *Hub-Club 26* van Intro-dans. Compagnie Tiuri leverde een mannenchoreografie van Jordy Dik voor het gemengde programma.

In *Theatre of dreams* sleurt **Hofesh Shechter** de toeschouwer mee op een duizelingwekkende rit langs angst, hoop, chaos, emotie, fantasie en werkelijkheid. R&B-groothed **D'Angelo** begeleidt, in de ode die Kyle Abraham met A.I.M. brengt aan zwarte cultuur, familie en gemeenschap.

Holland Dance Festival. Den Haag, Tilburg, Utrecht, Rotterdam. 4 t/m 21/2 holland-dance.com

Advertentie

VEILINGEN IN KEULEN

Pablo Picasso Nus. 1972. Gouache en inkt op papier. 60 x 75,7 cm
Resultaat: € 352.800

LEMPERTZ

1845

UITNODIGING VOOR INBRENG VOOR VEILINGEN

EXPERTISEDAG IN AMSTERDAM: 6 februari

Oude Meesters, Juwelen en exclusive Horloges, Zilver Decoratieve Kunst, Moderne Kunst, Hedendaagse Kunst Fotografie, Aziatische Kunst

Op afspraak: T +49-221-92 57 29 0 info@lempertz.com

'Moeder van Europa', met Selin Akkulak (links) als Marie-Antoinette en Manoushka Zeegelaar Breeveld als haar moeder Maria Theresia. FOTO ISAAC OWUSU

Is hier 'kleurenblind gecast'?

THEATER In twee theaterproducties die deze maand in première gaan, kozen de makers ervoor witte personages te laten vertolken door acteurs van kleur. „Wanneer je als vrouw van kleur een personage als Marie-Antoinette vertolkt, dan claim je de Europese geschiedenis als de jouwe.“

Door **Shira Keller**

In twee theaterproducties die deze maand in première gaan, kozen de makers ervoor witte personages te laten vertolken door acteurs van kleur. In *Moeder van Europa* worden de vorstinnen Marie-Antoinette en haar moeder Maria Theresia gespeeld door respectievelijk Selin Akkulak en Manoushka Zeegelaar Breeveld. In *Hedda*, een heden-daagse bewerking van Henrik Ibsens klassieker *Hedda Gabler* (1890), wordt het titelpersonage vertolkt door Hajar Fargan, haar ex-geliefde Eilert door Nur Dabagh. Is hier 'kleurenblind gecast', zoals dat heet? Of speelt huidskleur een expliciete rol in deze producties?

„Het idee voor onze voorstelling ontstond tijdens een gesprek over inclusiviteit“, zegt Belle van Heerikhuizen, regisseur van *Moeder van Europa*. Actrice Manoushka Zeegelaar Breeveld: „Ik zei: 'Ik zou ook wel eens gewoon Marie-Antoinette willen kunnen spelen.' Dat was een meisjesdroom van me. Zo'n jurk dragen, zo'n pruik. Maar mensen die eruitzien zoals ik, krijgen geen rollen waarin je zo'n jurk aan mag. Wat nou als we dat wel doen?, dacht ik. Stel dat ik die jurk aantrek: wat zeg je daar dan mee?“

”

De geschiedschrijving is niet neutraal. Het zijn altijd de overwinnaars die bepalen hoe het verleden geboekstaafd wordt

Belle van Heerikhuizen
regisseur 'Moeder van Europa'

Van Heerikhuizen: „Toevallig had ik me ooit verdiept in Marie-Antoinette, voor een voorstelling die nooit het daglicht heeft gezien. Ze interesseerde me. In het collectieve geheugen is ze opgenomen als een karikatuur; spijziek, verwend, onnozel. Nare connotaties. Als je je in haar verdiept, blijkt ze heel andere kanten te hebben. Ze werd bewust zo negatief afgeschilderd, zodat ze na haar executie geen martelaar kon worden. Manoushka's idee bracht nieuwe inspiratie.“

Regisseur Abdel Daoudi koos ervoor om in zijn versie van *Hedda Gabler* het titelpersonage door een vrouw van kleur te laten spelen. Het stuk gaat over een jonge vrouw die getrouwd is met een wetenschapper die haar adoreert. Ze wonen in een prachtig huis, ze heeft een prima baan - en toch voelt ze zich als een kat in het nauw. Daoudi: „Het personage werd door de jaren heen nogal veroordeeld. Ze zou 'verveeld' zijn, 'verwend', 'opstandig', 'manipulatief'. Ik wilde haar niet reduceren tot zo'n oordeel. Er móest een verklaring zijn voor haar gedrag.“

De sleutel tot het stuk

Toen Daoudi zich voorstelde hoe het zou zijn als Hedda een vrouw van kleur

was, viel het kwartje. Daoudi: „Dat was voor mij de sleutel tot het stuk. Ik ben zelf zoon van Marokkaanse ouders. Ik herkende Hedda's geldingsdrang, haar grenzeloze ambitie. Het glazen plafond waar ze tegenaan loopt. Ik begreep haar op eens: Hedda snakt naar controle, naar zelfbeschikking.“

Daoudi vroeg schrijver en theatermaker Sarah Sluimer om Ibsens tekst te bewerken tot een stuk dat zich anno nu afspeelt. Subtiel verwerkte zij Hedda's afkomst in de manier waarop andere personages haar bejegenen. Daoudi: „Voortdurend wordt Hedda in het progressieve, witte milieu waarin ze zich begeeft klein gehouden en geëxotiseerd. Het is gekmakend dat je, zelfs als je je volledig bedient van alle ongeschreven regels die je in een witte wereld als persoon van kleur voorgescreven krijgt, altijd weer wordt teruggeworpen op je achtergrond. Je blijft de outsider.“

Manoushka Zeegelaar Breeveld: „Zwarte mensen zijn in Europa altijd als outsider weggezet. Wanneer je als vrouw van kleur een personage als Marie-Antoinette of Maria Theresia vertolkt, dan claim je de Europese geschiedenis als de jouwe. Wat terecht is. Ik doel: mensen van kleur waren er

'Hedda', met Hajar Fargan in de titelrol en Nur Dabagh als Eilert. FOTO SANNE PEPER

altijd al, ook in de hogere kringen. Alleen zijn de verhalen over hen niet doorverteld. Dat geldt ook voor de verhalen over vrouwen. Heel veel van die verhalen hebben de geschiedenisboeken niet gehaald. Dat willen wij rechtzetten.“

Van Heerikhuizen: „De geschiedschrijving is niet neutraal, daar gaat de voorstelling eigenlijk over. Het zijn altijd de overwinnaars die bepalen hoe het verleden geboekstaafd wordt. Wat er wordt weggelaten. *As we speak* regering in Amerika, door Trumps regering, in nationale parken gedenktens rondom het slavernijverleden gesloopt, omdat ze niet zouden 'bijdragen aan het positieve beeld van Amerika'. ICE is ondertussen bezig de mensen die ze hebben vermoord zwart te maken, om hun eigen misdaden te verdoezelen. Zo zetten machthebbers de geschiedenis naar hun hand.“

De zwarte Mozart

Naast Marie-Antoinette en Maria Theresia worden er in *Moeder van Europa* twee personages van kleur opgevoerd. Van Heerikhuizen: „Ook zij hebben echt bestaan, al hebben ze elkaar in werkelijkheid waarschijnlijk nooit ontmoet. De ene, Angelo Soliman, was geboren als prins in wat nu Nigeria is, maar werd als kind gevangengenomen en cadeau gedaan in Europa. Hij was onderwijzer, sprak zes talen, was vrijmetselaar en had aanzien aan het hof. De ander, componist en violist Joseph Bologne Chevalier de Saint-George, werd wel 'de zwarte Mozart' genoemd.“

Hoe met hun nagedachtenis is omgegaan is niet bepaald respectvol te noemen. „Soliman is na zijn dood opgezet en tentoongesteld, gekleed in

een verenrokje met kralen. Zo werd hij toch nog in de mal geperst waarin men hem het liefste zag: die van 'nobile wilde'. De meeste composities van Chevalier de Saint-George zijn na zijn dood vernietigd. Door deze mannen in *Moeder van Europa* een podium te geven, willen we hun verhaal in ere herstellen. We herconstrueren het verleden. Desnoods door het te verzinne.“

Zeegelaar Breeveld: „Dat is afrofuturisme pur sang: een geschiedenis bedenken, om zo een toekomst mogelijk te maken. Heel simpel: als algemeen bekend zou zijn dat er in de achttiende eeuw een meesterlijke violist bestond die 'de zwarte Mozart' werd genoemd, dan zou dat een zwart, vioolspelend jongetje van nu de bevestiging kunnen geven: er is ook plek voor mij.“

Er wordt vaker theater gemaakt over racisme en uitsluiting, zegt Abdel Daoudi, maar die stukken spelen zich meestal niet af in een progressief milieu. „Dat trok me ook aan in dit stuk.

Mensen denken: als je Groenlinks/PvdA stemt, dan ben je niet iemand die discrimineert. Dat is een misvatting. Ook in een links milieu word je als persoon van kleur geacht een deel van jezelf bij de poort achter te laten, als je iets wilt bereiken. Dat geldt ook voor Hedda.“

'Ik kende The Beatles niet'

Zo is er een scène waarin Hedda met haar leidinggevende praat over een artikel dat ze wil schrijven voor de krant waar ze als eindredacteur werkt. 'Ik vind het zo'n wit grachtengordel dingetje,' zegt hij over haar idee. 'Jij hebt toch zoveel meer te vertellen.' Daoudi: „Wat hij bedoelt: schrijf over je afkomst. Dat is jouw onderwerp. Ze mag wel een Lale Gül zijn, maar niet een

Roxane van Iperen. Anderen bepalen voor haar welke verhalen zij wel en niet mag vertellen.“

Tijdens zijn opleiding aan de Toneelacademie in Maastricht werd Daoudi er vaker dan hem lief was op gewezen hoezeer ook hij binnen zijn klas een buitenstaander bleef. „We moesten op een dag een nummer van The Beatles zingen, tijdens zangles. Ik ben niet opgegroeid met westerse cultuur, dus ik kende The Beatles niet. 'Wat, ken jij The Beatles niet?! Wat een culturele armoede!' riep iedereen, inclusief de zangdocent. Die hele nacht heb ik naar nummers van The Beatles geluisterd, om mezelf bij te spijkeren. Ik had natuurlijk moeten zeggen: 'Nee, ik ken The Beatles niet, maar wel het hele oeuvre van Oum Kalthoum en Nancy Ajram.' Maar ik had niet die tegenwoordigheid van geest. Keer op keer gaven dit soort ervaringen me te kennen dat deze wereld niet voor mij bestemd was.“

„Het meest tragische aan die vorm van uitsluiting, is dat je er als persoon van kleur een 'kapotte spiegel' aan overhoudt. Dat hoop ik in de voorstelling te laten zien. Hoe de wereld je ziet rijmt niet met hoe je jezelf ziet. Je kunt je waardevol voelen, maar je wordt continu benaderd met heel veel micro-agressies die op het tegendeel wijzen. Daardoor raakt je kompas ontregeld. Je gaat aan jezelf twijfelen. Als het idee dat je niet goed genoeg bent vaak genoeg op je geprojecteerd wordt, moet je extreem sterk in je schoenen staan om in jezelf te blijven geloven.“

In *Hedda* is te zien hoe twee verschillende personages uiteindelijk aan dat mechanisme ten onder gaan. Daoudi: „Ik hoop dat de gesprekken in de foyer, na afloop van de voorstelling,

gaan over hoe onbegrijpelijk het is dat de personages om Hedda heen dit slot niet aan zagen komen. Hoe blind ze al die tijd voor haar waren geweest.“

Een beetje huilen

Van Heerikhuizen: „Iets waar we veel over gesproken hebben, is wat we wel en niet willen tonen. Maria Theresia was bijvoorbeeld behoorlijk racistisch. Wat betekent het als Manoushka, in die rol, racistische zinnen uitspreekt? Willen we dat wel herhalen?“ Zeegelaar Breeveld: „Alleen al mijn openingszin: 'Alles begint in Europa.' Die wordt door andere personages meteen gepareerd, maar toch. Alles begint in Europa? Wat flik je me nou!“

Van Heerikhuizen: „In het stuk zit een scène waarin Maria Theresia haar excuses aanbiedt aan Soliman, voor het feit dat ze hem nooit als volwaardig mens heeft behandeld. Ze zijn dan allebei al dood. Ik moest een beetje huilen toen ik die scène zag. Want wat je op de vloer ziet gebeuren, is dat Manoushka, een zwarte vrouw, haar excuses aanbiedt voor de witte schuld. Zo wrang. Dat zij het is die die woorden uit moet spreken.“

Zeegelaar Breeveld: „Maar ik heb een ingang gevonden voor die zin. Ik denk, terwijl ik hem speel: Kijk maar goed, jongens. Zo doe je dat.“

Hedda door Toneelschuur Producties. Naar: Henrik Ibsen. Regie: Abdel Daoudi. Bewerking: Sarah Sluimer. Première: 5 februari in de Schuur, Haarlem. Op tour t/m 29 maart. Info: toneelschuurproducties.nl
Moeder van Europa door Orkater. Regie: Belle van Heerikhuizen. Tekst: Jibbe Willem en Manoushka Zeegelaar Breeveld. Première: 14 februari in ITA, Amsterdam. Op tour t/m 11 april. Info: orkater.nl

nrc art

ART ON PAPER
AMSTERDAM
12 - 15 FEB 2026
KROMHOUTHAL
WWW.ARTONPAPERAMSTERDAM.NL

BEELDTAAL

Zonsondergangen kunnen álles betekenen - zelfs dat je biseksueel bent

ZONSONDERGANG In deze rubriek kijken we naar opvallende beelden in de hedendaagse cultuur, en wat ze te zeggen hebben. Deze week: welke boodschap heeft een zonsondergangsfoto?

Door **Sandra Smets**

Zonsondergang. FOTO GETTY IMAGES

Lesbische vlag, met zeven kleuren die allerlei queer identiteiten uitdrukken. FOTO GETTY

Het was toen hij rondkeek op Grindr, de bekende lhbqtia+-datingapp, dat kunstenaar Czar Kristoff iets opviel: veel Filippijnse mannen hebben geen portretfoto maar een zonsondergang als profielfoto. Waarom, vroeg hij zich af, dan zie je toch helemaal niet hoe iemand eruitziet? Hij besloot tot een onderzoekje, ging de foto's verzamelen en vroeg de mannen naar de reden. Het antwoord: anonimiteit, en de enorme druk op uiterlijk op Grindr. Wil je daar niet aan meedoen, dan laat je je uiterlijk liever buiten beeld.

Maar dat zijn niet de enige redenen. In de Filippijnse taal Tagalog betekent 'Gintong Silahis' gouden stralen, zoals zonnestralen die door wolken heen breken, terwijl silahis ook *slang* voor biseksualiteit is. Dat betekent niet meteen dat de zonsondergang biseksueel zou zijn, wel dat je er juist van alles in kunt zien. Hoop bijvoorbeeld, antwoordden de mannen aan Kristoff.

Niets is zo mooi, probleemloos en verbindend als een zonsondergang: samen de zon zien zakken is vanzelf een betekenisvol moment. De zonsondergang is alom geliefd, bedrijven zorgen dat je je er op elk tijdstip van de dag mee kunt omringen. Gordijnen met een geel-rood-oranje kleurverloop bootsen van plint tot plafond een zonsondergang na en worden verkocht met de belofte van een kalmerend effect. Er zijn *sunset lamps*, met wandvullende projecties, en overal zijn fotoposters te koop. Sommige plekken ter wereld worden zo vaak gekiekt met ondergaande zon, zee en palmbomen, dat ze worden gereduceerd tot tropisch cliché. Kristoff zag in de Manila Public Library hoeveel van dit soort foto's er gemaakt werden door Amerikanen toen de Filipijnen nog een Amerikaanse kolonie waren. De Filipijnen als een paradijselijk eilandennrijk - zee, vissers in een bootje, palmboom. De ondergaande zon maakt het tropische plaatje af - met een koloniale ondertoon.

Queer liefde

Tegelijk biedt dat ook kansen, aldus curator Rawad Baaklini, die al drie jaar onderzoek doet naar zonsondergangen en er een tentoonstelling over maakte bij TENT in Rotterdam. Want als je zo'n cliché als profielfoto gebruikt, eigen je je dat toe voor je eigen identiteit, om het van zijn koloniale en toeristische bijmaak te ontdoen.

Dus ook Filippijnse mannen in Grindr kunnen de zonsondergang inzetten als emancipatiemiddel om de schoonheid van queer liefde mee uit te drukken, zonder expliciet te hoeven worden. De zonsondergang is immers zo'n bekend beeld, dat het werkelijk

van alles kan betekenen, of juist niets.

Misschien zit u dit alles te lezen met stijgende zelftwijfel. Want misschien hebt u zelf een profielfoto met zonsondergang zonder dat u een Filippijns Grindr-account of postkoloniale associaties hebt. Dat kan. Op allerlei sociale media dienen ondergaande zonnen als profiel- of achtergrondfoto en om allerlei redenen. Voor wie dit fenomeen nooit zelf fotografeert - een wat hypothetische situatie - bestaan databanken met miljoenen downloadbare zonsondergangsfoto's. Ook worden bijpassende tekstuele suggesties gedaan voor een persoonlijke boodschap: 'Still finding magic' of 'Cloudy skies, golden hearts'.

Wie behalve gevoelig ook belezen wil overkomen, citeert de 19de-eeuwse schrijver Ralph Waldo Emerson: 'Every sunset brings the promise of a new dawn'. Origineler is het citaat van dichter T.S. Eliot. Hij zag de invallende avond als tijdstip van vertraging, en beschreef dat als een patiënt onder narcose (a 'patient etherised upon a table').

Slechts een enkele keer is de zonsondergang wel eenduidig, namelijk wanneer die gestileerd is tot strakke horizontale banen. Dan is het een vlag met,

net als de regenboogvlag, lhbqtia+-betekenissen. De lesbische zonsondergangsvlag heeft zeven banen, van roze tot oranje, voor zeven queer identiteiten, zoals trans en non-binair lesbisch. Zijn het vijf banen - oranje, geel, wit, lichtblauw, donkerblauw - dan is het de araoce-vlag, voor mensen die aromantisch en asexueel zijn. De oranje baan symboliseert het gemeenschapsgevoel, donkerblauw de diepte en complexiteit van een araocebestaan. Kiest u dit als profielfoto met een slogan over 'cloudy skies', dan hebt u het verkeerd begrepen.

Zonsondergangen zijn ouderwets

Zo is de zonsondergang net zo veelzijdig als hij veelkleurig is. Zo fenomenaal mooi dat de liefde ervoor universeel is en foto's ervan bijna altijd lukken, elk exemplaar kan wel boven de bank. En als je iets negatiefs over de esthetiek wilt zeggen, als je dat nou per se nodig vindt, is dat het een cliché is. Oscar Wilde noemde zonsondergangen ouderwets, het bewonderen ervan een teken van provincialisme. En dat was nog ver voor *The Lion King*, waarin stemmingsvolle scènes van vader leeuw en zoon worden onderstreept door een verkleurende hemel - momenten voor contemplatie, vindt blijkbaar ook Disney. Daar hadden trouwens ook best chimpansees bij gepast - gedragsbioloog Adriaan Kortlandt ontdekte dat die soms net als wij vol interesse kijken naar hoe de zon zakt.

De kunstgeschiedenis staat meer aan de kant van de chimpansees dan die van Wilde. Caspar David Friedrich schilderde de zonsondergang vol romantiek, William Turner ook, Edvard Munch minder romantisch want met schreeuw. Het kent culturele betekenissen rond het einde der tijden, meditatie in het hindoeïsme. Zonsondergangen komen voor op ansichtkaarten, posters, grafstenen, rouwkaarten, badlakens, als cocktails - met grenadine dat traag als de zon door sinaasappelsap met wodka heen zakt - en op internet. Daardoor zitten al die grijze horizonvervuilende datacenters vol foto's van veel mooiere, kleurige horizons.

Bij heldere lucht en de juiste luchtvochtigheid kan twee of drie seconden net boven de wegzakkende zon een felgroene streep oplichten (bestaat ook als cocktail: *Green Flash*). De Franse film *Le rayon vert*, naar Jules Verne, verscheen in 1986. Als de twee hoofdpersonen op vakantie de zonsondergang én een groene flits zien, is verliefdheid natuurlijk onvermijdelijk.

Nóg zeldzamer (met zelfs geen eigen cocktail) is de blauwe flits. Die volgt, héél soms, een seconde, op de groene. De heilige graal van atmosferische fenomenen. Vang dat maar eens voor je profielfoto.

Simba, Timon en Pumbaa in 'The Lion King' (VS, 1994) FOTO ANP

Sommige plekken worden zo vaak gekiekt dat ze nu een tropisch cliché zijn

CULTUURDAGBOEK DAN GEESIN

DONDERDAG 29 JANUARI Het Groningse platteland

Medeproducent Esther Rots en ik vertrekken over een paar dagen naar het International Film Festival Rotterdam voor de wereldpremière van mijn speelfilm *Een mislukt eerbetoon aan moederliefde*, die meedingt naar de Tiger Award. Ons atelier in noordoost-Groningen heeft nu alleen een houtkachel als verwarming omdat de Nationaal Coördinator Groningen en het Instituut Mijnbouwschade Groningen al zes jaar hun beloftes niet nakomen, terwijl de aardbevingsschade toeneemt - een filmplan over deze puinhoop ligt al klaar. Langzaam laat ik het badwater weglopen, in de hoop dat iets van de warmte bij de waterleidingen blijft hangen terwijl het hier flink vriest.

De meest interessante dingen die ik om me heen zie, hier op het Groningse platteland, zijn verwerkt in mijn film. Het is een absurdistisch verhaal over een pianostemmer in een klein dorp met een kinderwens, maar zijn vrouw is letterlijk ontploft van de stress daarover. Gewelddadig is het niet. In mijn filmwereld ontploffen personages tot een soort smakelijke smurrie, ik hou van de speelsheid die mogelijk wordt gemaakt door cinema; suggereren in plaats van vertellen.

Ik kijk uit naar de reacties van het publiek. Hoe bevalt mijn humor? Heb ik mijn bedoelingen helder genoeg gecommuniceerd? Ik woon al meer dan dertig jaar in Nederland en snap de meeste grappen wel, maar niet altijd, maar dat leidt dan weer tot misverstanden waar voor mij weer humor in zit. Helder formuleren is óók een kunst, in elke taal. Maar dat kost me, als oorspronkelijke Brit met ADD en dyslexie, soms moeite.

VRIJDAG 30 JANUARI Vijfhonderd kleine cadeautjes

Voor de premièregasten van het IF-FR in Rotterdam en Groningen hebben we vijfhonderd cadeautjes, kleine potjes jam, gemaakt. Esther en ik produceren deze film samen, de cadeautjes, de grote financiële beslissingen en alles wat daartussen zit. Een film maken is heel veel werk wanneer je streeft naar een *Gesamtkunstwerk* waarin alles belangrijk is en met elkaar verbonden. We gingen bijna failliet in het begin, dat hebben we ook samen opgelost. Gelukkig is onze laatste aanvraag bij het Filmfonds gehonoreerd, wat ertoe leidde dat we zes cruciale extra dagen konden draaien.

Een mislukt eerbetoon aan moederliefde is een film die bestaat uit fantasie, autobiografie en research. Het eerste idee ontstond in 2008

Filmmaker **Dan Geesin** met een attribuut uit zijn film op weg naar de première.

Dan Geesin doet een snelle soundcheck vlak voor de première van zijn film . FOTO'S ANDREAS TERLAAK

'Personages ontploffen tot smakelijke smurrie'

Regisseur *Dan Geesin* is op het Internationaal Film Festival Rotterdam voor de première van zijn nieuwe film. „Alles wat ik maak heeft altijd een deuk, iets verkeerts, iets kroms - en dat heb ik heel lang omarmd.”

nadat ik in 2006 tot stilstand kwam - als een bibberend, huilend grediënt verspreid over de vloer. Na zes jaar medicatie en therapie kwam ik erachter dat het probleem was dat ik het stichten van een eigen gezin altijd heel vanzelfsprekend had gevonden, maar niet wist hoe dit te bespreken met mijn feministisch partner. Hoe kon ik voor mezelf opkomen zonder als 'male chauvinist' beschouwd te worden? Ik probeerde speeddates, maar een moderne timeshare-familie stichten met lesbische vrouwen of een kind krijgen met een hele zelfstandige zakenvrouw - dat kon ik niet aan. Mijn kinderwens is dus niet uitgekomen. Vol ongeloof kijk ik nu om me heen en probeer in mijn films nieuwe werelden te creëren, maar met humor. Alles wat ik maak heeft altijd een deuk, iets verkeerts, iets kroms of mislukts, en dat heb ik heel lang omarmd. Er zit pijn en plezier in humor in. Als ik die creatieve speeltuin niet zou hebben, zou ik niks voor niemand kunnen zijn.

milie stichten met lesbische vrouwen of een kind krijgen met een hele zelfstandige zakenvrouw - dat kon ik niet aan. Mijn kinderwens is dus niet uitgekomen. Vol ongeloof kijk ik nu om me heen en probeer in mijn films nieuwe werelden te creëren, maar met humor. Alles wat ik maak heeft altijd een deuk, iets verkeerts, iets kroms of mislukts, en dat heb ik heel lang omarmd. Er zit pijn en plezier in humor in. Als ik die creatieve speeltuin niet zou hebben, zou ik niks voor niemand kunnen zijn.

ZATERDAG 31 JANUARI Omarmen van oude vrienden

Aangekomen in Rotterdam. In mijn warme (!) hotelkamer ruikt het zoet, naar nieuw drukwerk; de rollen van filmfiches en andere spullen staan tegen de wand. Ik haal mijn IF-FR-accreditatie op, schud handen, omarm oude vrienden en loop terug naar de auto omdat

ik mijn flyers ben vergeten.

Het is fijn hier te zijn. Het is zeldzaam dat ik collega's ontmoet en fantastisch om weer te praten over projecten, processen, financiering en meer. Ik werk ook aan een nieuw project, *Tree Shaggers*, waarvoor ik op zondag een script-consulatiemeeting hebt. Het wordt weer een film over een Nederlands dorp; twee broers denken een wereldwijde boomziekte te kunnen genezen met hun eigen sperma. Maar dat is een ander hoofdstuk.

ZONDAG 1 FEBRUARI Stromende rivier

Vandaag was ik om 4 uur wakker om e-mails te beantwoorden. Mijn script-meeting ging verrassend goed, nu heb ik veel om over na te denken, dat is fijn. Een script is zelden af totdat het gefilmd is, en wordt dan gevolgd door nog meer verhaal-editing in alle processen erna. Het filmproces voelt voor mij als een rivier die constant om grote stenen heen moet stromen om door te gaan. Wat dat betreft: *Een mislukt eerbetoon aan moederliefde* is bijna bij de zee - de release. Nu hopen dat deze film een klein onderdeel wordt van ons gemeenschappelijke gesprek van nu.

Ik heb met plezier geluisterd naar Mike van Diem, die sprak over zijn film *Voor de Meisjes*, en gesproken met twee oude vrienden, acteurs in mijn debuut *Sputum*. Ik ga even kort naar een Duitse borrel en spreek erna met Frieda Pittoors over de persmap. Nu heel moe. Slapen.

MAANDAG 2 FEBRUARI De première

Vandaag was erg druk, met leuke gesprekken over de film tot in de middag, fotoshoots en interviews. De première was in een elegant grote zaal. Jasmine Sendar, Yang Ge en Frieda Pittoors zagen er prachtig uit en het was super om de volle zaal te horen lachen. Alle cast en crew stonden op voor hun applaus en ik was erg trots op hen. Bij afloop waren Frieda en Yang Ge heel leuk bij de Q&A. Op 30 april is de Nederlandse filmrelease, dan gaan we vaker Q&A's doen. Ook heel leuk dat Bram Bakker er was, hij is voor mij een soort van Theo Van Gogh; hij durft dingen te zeggen die oncomfortabel voelen en mensen aan het denken zetten. Dat waardeer ik. Elk gesprek gaat over andere aspecten van de film; de zorgzaamheid van de moeder, de gekke ontploffingen van gestreste mensen, het rouwen om ongewild kinderloos zijn en de humor van miscommunicatie. Moe maar voldaan lopen we door de Nederlandse waterkou naar ons hotel.

Het voelt dezer dagen even alsof de vorig jaar gestorven Pierre Audi terugkeert in Amsterdam. Acht jaar na de première staat 'zijn' *Tristan und Isolde* weer op het toneel bij De Nationale Opera. In Richard Wagners opera komen twee van Audi's fascinaties samen: liefde en dood. De passie tussen Tristan en Isolde is geïdoemd: overdag en bij leven zullen hun hartstochten niet in vervulling gaan. Alleen bij nacht en in de dood kunnen ze echt samen zijn.

Die „anatomie van het verlies” loopt als een rode draad door veel opera's die hij regisseerde, schreef de Frans-Libaneese operavernieuwer begin deze eeuw in het 'Hollands Dagboek' van *NRC*. „Over verlies praten is moeilijker dan de effecten ervan filteren in de vorm van een muzikale mythe en die vervolgens naar het toneel vertalen.”

De uitspraak kenmerkte de aard van Audi, die de deur tot zijn gevoelsleven – ook in Roland de Beers biografie *Man en Mythe* – veelal gesloten hield. Zijn *Tristan und Isolde* zou je hiervan mis-schienen een afspiegeling kunnen noe-

INTERVIEW **LISENKA HEIJBOER CASTAÑÓN EN FRANS WILLEM DE HAAS**

'Pierre Audi koos nooit één uitgesproken perspectief'

Met Wagners "Tristan und Isolde" waart de geest van de overleden regisseur Pierre Audi deze maand door Amsterdam. Zijn 'leerlingen' Lisenka Heijboer Castañón en Frans Willem de Haas hernemen de opera. „In onze onttoverde samenleving brak Pierre een lans voor het mysterie.”

Door **Joost Galema** Fotografie **Jagoda Lasota**

men, want de band tussen beide geliefden gaf hij eerder een kosmisch dan een innig karakter. Wanneer het tweetal in het eerste bedrijf drinkt van het liefdeselixer dat hen aan elkaar klinkt, schrijft Wagner dat Isolde Tristan „aan de borst valt” en hij haar „met gloed omarmt”. Bij Audi daarentegen staan ze beiden aan de andere kant van het podium, gescheiden door een schemerig gat van enkele tientallen meters. „En toch, ondanks die afstand, voel je dat ze steeds dichterbij elkaar komen”, vindt regisseur Lisenka Heijboer Castañón (34). „Wagners aanwijzingen kunnen vandaag de dag een vorm van kitsch opleveren. In dat geval belanden we al snel bij een inlossing van de hartstocht in plaats van een verlangen dat eindeloosheid in zich draagt.”

Acht jaar geleden begon haar samenwerking met Audi, als assistent bij deze *Tristan und Isolde*, in ditzelfde theater. En met Frans Willem de Haas (58) – een van zijn andere 'leerlingen' – regisseert ze nu de herneming. Vandaag is de eerste repetitie op het toneel en concentreert Heijboer Castañón zich meer op het totaalbeeld en kijkt De Haas hoe de zangers hun weg vin-

| MUZIEK | THEATER | KLEINKUNST | CABARET | BALLET | OPERA | DANS |

PODIUMKUNSTEN

A.I.M by Kyle Abraham *An Untitled Love*

“*An Untitled Love* beautifully presents dance as interpersonal communication. It’s a theatrical love letter to social dance.”
— *The New York Times*

vr 20 & za 21 februari 2026, Amare Den Haag

Na zijn Nederlandse debuut in 2016 keert de internationaal gelauwerde choreograaf Kyle Abraham terug naar Holland Dance Festival – dit keer met zijn veelgeprezen voorstelling *An Untitled Love*. Met de muziek van Grammy-winnaar en R&B-legende D’Angelo als kloppend hart, creëert Abraham een bruisende mix van dans, poëzie en alledaagse bewegingen. Het resultaat is een zinderende ode aan Black culture, familie en gemeenschap – een voorstelling die tegelijk voelt als een intieme liefdesverklaring en een swingend mixtape.

DANS ALS LEVENSVERRHAAL
In *An Untitled Love* verweeft Abraham persoonlijke verhalen met bredere maatschappelijke thema’s. Zijn choreografie schakelt moeiteloos tussen hedendaagse dans, hiphop en jazz, van kleine, haast onopvallende gebaren tot explosieve sequenties die het podium vullen met energie en emotie. De dansers van A.I.M by Kyle Abraham – door *The New York Times* geprezen als “een van de meest consistent uitstekende gezelschappen van dit moment” – vertalen D’Angelo’s soulvolle klanken naar een adembenemende visuele ervaring.

Frans Willem de Haas.

den in de mise-en-scène. Tenor Michael Weinius, de titelheld, draagt kniebeschermers over zijn spijkerbroek. „In welke regie ook”, grijnst Heijboer Castañón, „Tristan ontkomt er niet aan om veel te knielen.”

Magisch-realisme
De horizontale kleuren van het lichtplan, van de Franse lichtontwerper Jean Kalman, op de achterwand van het podium wekken de waan dat het ene Rotkho-kunstwerk in het andere verglijdt. „Pierre Audi was een visueel mens en zocht hierin geestverwanten”, vertelt De Haas. „Tot hen behoort Kalman, die kan schilderen met licht, en met mooie lange spanningsbogen.”

„De kleuren veranderen zo langzaam”, zegt Heijboer Castañón, „dat je ogen en hersenen het nauwelijks merken – totdat je plotseling in een andere wereld bent.”

„Het schept een metafysische atmosfeer”, vindt De Haas. „Pierre maakte deze inscenering in de periode dat hij inspiratie putte uit de werken van de Duitse filosoof Arthur Schopenhauer, die geloofde dat wij mensen in de liefde altijd naar meer blijven verlangen, en hierin dus nooit bevrediging of geluk kunnen vinden. Je ziet ook bijna geen hartstocht op het toneel, want dat stadium zijn beiden al voorbij. Ze vestigen hun hoop op de dood – misschien dat die een poort opent naar een dimensie waarin ze kunnen versmelten.”

De Haas werkte zo’n zeventien jaar met Audi en leerde hem kennen als een rusteloos genie. „Hij zag veel, wist veel, was altijd onderweg. Ik denk hem ervan dat hij maar een uur of drie per nacht sliep. De man leidde drie levens in één bestaan. En wat hij ook deed, de focus bleef steeds scherp. Het leek soms aan waanzin te grenzen.”

Veel opera’s van de rusteloze Audi, waaronder *Tristan und Isolde*, lijken op mythische stillevens, met een choreografie die neigt naar het religieuze ritueel. Deze verbinding met eeuwenoude tradities – en het gebruik van de vier elementen aarde, water, lucht en vuur – gaven zijn stijl een tijdloos karakter. En dat is precies wat Heijboer Castañón hierin aantrekt.

„Ik hou van magisch-realisme, van onverklaarbare gebeurtenissen die voor je gevoel toch volstrekt vanzelfsprekend zijn. Zo’n *Tristan und Isolde*, verdoemd in tijd en ruimte, past bij me. Ik benader iedere opera als een scheppingsverhaal. Eerst bouw je een ‘wereld’. Wanneer de omtrekken daarvan helder zijn, krijgt het verhaal dat zich hierin afspeelt een innerlijke logica.”

Heijboer Castañón wijst naar de werklieden op het toneel. Ze schroeven rechtopstaande walvisbotten in de vloer voor de repetitie van het tweede bedrijf. Dat zal het decor vormen van een drie kwartier durend liefdesduet: een hunkering naar de nacht en de dood, de enige plekken waar Tristan en Isolde geloven elkaar te kunnen beminnen. „O, zink terneder, nacht van liefde, laat mij vergeten dat ik leef; neem mij op in uw schoot, maak mij van de wereld los!”, zullen tenor Michael Weinius en sopraan Malin Byström zingen.

„De drie decors zijn allemaal oorden tussen leven en dood”, zegt Heijboer Castañón. „In het eerste bedrijf brengt Tristan Isolde op een soort spookschip

„Je zou kunnen zeggen dat die twee roepingen van Audi, priester en regisseur, in het muziektheater samenkwamen

Frans Willem de Haas
Theaterregisseur

Lisenka Heijboer Castañón.

„Ik hou van magisch-realisme, van onverklaarbare gebeurtenissen die voor je gevoel toch volstrekt vanzelfsprekend zijn

Lisenka Heijboer Castañón
Operaregisseur

naar Cornwall, naar zijn koning Marke met wie zij moet trouwen. En eenmaal daar bevat de tuin van hun heimelijke ontmoetingen geen bomen en planten, maar botten van een ontzielde walvis. De ontknoping speelt zich af rondom Tristans burcht, in een verweesd maanlandschap met kriskras rotsblokken, met veraf een lichaam op een verhoogde baar. En het verfrissen de aan die beeldtaal vind ik dat Pierre nooit één uitgesproken perspectief koos. Zijn verhaallijnen zijn altijd voor meerdere uitleg vatbaar; onze verbeelding mag vrijuit dwalen. In een onttoverde samenleving brak hij een lans voor het mysterie. Zijn universum bestaat niet uit antwoorden, maar uit vragen.”

Innerlijke conflicten
Het fundament voor Audi’s mystieke werelden ligt in zijn kinderjaren. Hij groeide op in een bankiersgezin in het Libanese Beiroet, een havenstad waar veel religies en culturen onderdak vonden, voordat de burgeroorlog het land vanaf 1975 verscheurde. Zijn roeping zou priester of regisseur zijn, gaf hij al vroeg aan zijn ouders te kennen. „Dat waren de terreinen die hem boeiden”, vertelt De Haas. „Je zou kunnen zeggen dat die twee roepingen in het muziektheater samenkwamen. Zijn manier van kijken kwam ook voort uit het kunstzinnige gezin waarin hij opgroeide. Zijn ouders namen hem op zijn elfde mee naar *Tristan und Isolde* in München. Al in die jaren bezat Pierre de hartstocht en drang om te creëren. En hij nam uit Beiroet – waar Oost en West en allerlei mythen en religies botsten of versmolten – een gevoel voor dualisme mee. Innerlijke conflic-

ten fascineerden hem. Hij trapte nooit in de valkuil van eenduidigheid. Bij Pierre bleef er altijd stof tot nadenken.”

„Niets is boeiender op het toneel”, vult Heijboer Castañón aan, „dan een denkend mens.”

„Audi liet in zijn stiltes en soberheid veel gebeuren”, gaat De Haas verder. „Neem bijvoorbeeld Händels opera *Alcina*, één stoel op een verder leeg toneel. Maar je zag daar voortdurend de personages naar elkaar kijken. En die lijnen – meer voelbaar dan zichtbaar – maakten die voorstelling spannend. Zangers die zijn vorm begrijpen kunnen daarbinnen tot bloei komen. Vanuit die verstilling ontstaat een enorme intensiteit, een concentratie die de zaal omspant. Het was niet zo, trouwens, dat Pierre overal een mystieke saus overheen goot. Die atmosfeer kwam altijd voort uit de muziek. Hij vond zichzelf ook meerdere keren opnieuw uit. Net als de schilder Picasso kende Pierre periodes, bij de *Tristan und Isolde* zat hij in zijn Schopenhauer-fase, een andere keer fascineerden de denkbeelden van de Perzische profeet Zarathustra hem. De laatste jaren werd hij steeds losser.”

De repetities gaan weer beginnen. Heijboer Castañón zit nog even in alle rust haar aantekeningen door te nemen wanneer bij mij een laatste vraag opwelt. Wat voor een figuur zou Pierre Audi zijn als ze hem op het toneel zou moeten zetten? „Geen personage”, glimlacht ze, „eerder een installatie die doet denken aan een uitdijend universum.”

Wagners *Tristan und Isolde* is zes keer te zien, van 8 tot en met 23 februari, in Nationale Opera & Ballet in Amsterdam. www.operaballet.nl

'Niet-weten is inherent aan de queer-ervaring'

INTERVIEW **JUSTIN TORRES** SCHRIJVER

Onderzoek doen naar queergeschiedenis kan een frustrerende ervaring zijn, weet Justin Torres, die het bekroonde *Blackouts* schreef. Maar, zegt hij: „Frustratie kan een vorm van plezier zijn.”

Door **Menno Sedee** Foto **Merlijn Doomernik**

Kort voor het verschijnen van zijn debuutroman *We the Animals* in 2011, werkte Justin Torres bij een tweedehandsboekhandel in San Francisco. Op een dag werd daar een doos vol queerliteratuur binnengebracht, zoals de lesbische klassieker *The Well of Loneliness* (1928) en boeken van de Franse schrijver Jean Genet (1910-1986). Maar wat de meeste aandacht trok, was een tweedelige medische studie uit 1941, getiteld *Sex Variants. A Study of Homosexual Patterns*. Het bleek het verslag van een onderzoek naar homoseksualiteit, inclusief interviews met tientallen homoseksuele mannen en vrouwen.

Torres was direct gefascineerd door al die gedetailleerde getuigenissen van het homoseksuele leven in de jaren dertig, en nam de studie mee naar huis. „Jarenlang wist ik niet wat ik ermee moest”, vertelt Torres (45) bij een cappuccino in cultuurcomplex Amare in Den Haag, waar hij optreedt.

Maar in 2023 verscheen eindelijk de roman *Blackouts*, die voortkwam uit die vondst in de boekhandel. Het boek won dat jaar zelfs de National Book Award, een prijs voor Amerikaanse schrijvers, in de categorie fictie. Nu is de Nederlandse vertaling er van de hand van Gerbrand Bakker, die erop stuitte als jurylid van de Dublin Literary Award 2025, waarvoor Torres’ boek genomineerd was. „Het trof me bij eerste lezing omdat het de essentie van queerness belichaamde”, mailt Bakker, „dat zit ’m wellicht veel meer in een

gevoel dan in wat je er ook feitelijk over op papier kunt zetten.”

Eerst de feiten: *Blackouts* vertelt het verhaal over een naamloze 27-jarige man, die op bezoek gaat bij de oude Juan op zijn sterfbed. Ze hebben elkaar tien jaar eerder ontmoet toen ze beiden waren opgenomen in een psychiatrische instelling. Nu verblijft Juan in een kamer in een vervallen gebouw dat Het Paleis wordt genoemd, waar ook andere eenzame figuren rondwalen, in een klein stadje midden in een woestijn.

Juan wil de jonge man een project overdragen dat te maken heeft met de *Sex Variants*-studie. Hij vertelt over Jan Gay, de lesbische vrouw die de interviews met de vrouwelijke respondenten had afgenomen, maar die alleen in een zinnetje in de introductie van het onderzoek wordt genoemd. Jan Gay had zich ook gedistantieerd van de studie toen ze ontdekte dat haar interviews waren gebruikt in een onderzoek waarin homoseksualiteit als een psychiatrische ziekte werd behandeld.

Dan het gevoel. Door de vreemde, onbestemde locatie krijgt *Blackouts* iets magisch-realistisch, als een koortsdroom. Ook het verhaal is niet zo rechtlijnig als het hierboven klinkt: welk project Juan precies wil overdragen blijft vaag. Ondertussen vertellen de mannen tijdens warme nachten in Het Paleis elkaar niet altijd consistente verhalen over hun leven, deels in de vorm van een filmscript.

Het fragmentarische wordt versterkt doordat de tekst afgewisseld wordt met afbeeldingen: archiefbeelden, foto’s van kunst, en vooral veel

Justin Torres bij Crossing Border in Den Haag.

pagina’s uit *Sex Variants*, waarop veel zinnen zorgvuldig zijn zwartgelakt (*blacked out*). De overgebleven woorden vormen weer nieuwe zinnen.

Zo is *Blackouts* een verhaal over het uitwissen van queergeschiedenis op meerdere niveaus: de weggemoffelde rol van een lesbische onderzoeker, de gaten in de herinnering van de mannen, de weggelakte tekst. Torres blijft bovendien opzettelijk vaag wat in het verhaal waargebeurd is.

Je boek gaat over het belang van feiten, van queerarchieven, zodat je bij wijze van spreken naar de bibliotheek kan om een boek over Jan Gay te lezen, wat nu niet kan. Tegelijkertijd trek je opzettelijk een mist op over de feiten. In de voetnoten schep je bijvoorbeeld verwarring over of ‘Juan’ echt heeft bestaan.

„Het is belangrijk om zoveel mogelijk over de wereld en het verleden te weten te komen en om te beseffen dat we nooit zeker kunnen weten hoe iets zit. Ik ben geïnteresseerd in feiten, maar ook in het niet-weten, in spel en ambiguïteit. Dat is inherent aan de queer-ervaring.

„In de queergeschiedenis stuit je op veel zwarte gaten. Er zijn geen rijke archieven, zeker als je verder teruggaat in de tijd. Dus het is altijd een soort fictie.”

Draag je niet zelf bij aan het omnevelen van queergeschiedenis door feit en fictie te verweven?

„De frustratie die je ervaart bij het onderzoek doen naar queergeschiedenis kan ook kunst zijn. Frustratie kan een vorm van plezier zijn. Veel kinks gaan over steeds nét niet de climax bereiken, over het precies op dat punt blijven van meer-willen. Want met zekerheid is het spel klaar. Dus een deel van dit boek is...”

Kinky...

„Ja. Kun je je in een toestand van ambiguïteit en onzekerheid bevinden, en er tegelijk van genieten?”

En die frustratie wil je de lezer laten ervaren?

„Het boek nodigt je uit om het af en toe weg te leggen en iets op te zoeken. Het is een puzzel, dat een actieve rol vraagt van de lezer. Als een uitnodiging om verder onderzoek te doen. Of te gaan dagdromen.”

Torres’ blik blijft hangen bij een kunstwerk dat aan het plafond hangt van Amare. Het is *Poppy* van Zoro Feigl, een ronddraaiend gordijn van rood zeildoek. Hoe sneller het doek draait, hoe breder het uitwaaiert. „Zo spookachtig.”

Het heeft twaalf jaar geduurd voor je nieuwe boek uitkwam.

„Eerst onderzocht ik, naar aanleiding van *Sex Variants*, de ondergrondse queerscene van New York in de jaren dertig. Ik probeerde biografische verhalen te schrijven op basis van de interviews in *Sex Variants*, als een soort historische fictie. Maar ik bleek erg slecht in het schrijven van historische fictie.”

Ook verloor hij een groot deel van zijn schrijfsels toen hij zijn laptop liet liggen in de trein. Hij had alleen nog wat stukjes die hij zichzelf had gemaild. „Dat dwong me om opnieuw naar het materiaal te kijken. Ook raakte ik geïnteresseerd in Jan Gay, maar ik kon bijna niets over haar vinden. Tot in 2022 in de *Harper’s Bazaar* ineens een artikel van Michael Waters over haar verscheen. Ik mailde de schrijver hoe ongelooflijk dat was. Zeventig jaar lang had niemand het over haar gehad. Ik vroeg of hij zijn bronnen met mij wilde delen, en dat deed hij.

„Waters was in de archieven gedoken van de partner van Jan Gay, Franziska Boas. Zij was de dochter van een beroemde antropoloog, Franz Boas, dus er was redelijk wat over haar te vinden. In Franziska’s archief zaten weer brieven van Jan. Ze hadden ook een huisgenoot, Andrew Warhola, voordat die zijn naam veranderde in Andy Warhol. De vader van Jan Gay was bovendien een beroemde Amerikaanse anarchist. Gay had dus eigenlijk

een ongelooflijk netwerk.

„Maar hoe moest ik dat materiaal in het boek verwerken? Toen herinnerde ik me een van mijn favoriete boeken, *Kiss of the Spider Woman* (1976), van Manuel Puig. Daar is een verschrikkelijke film van gemaakt met Jennifer Lopez, maar het boek uit de jaren zeventig is fantastisch. Het gaat over twee mannen in een cel van wie een er gevangenzit voor ‘onzedelijkheid – hij is queer – en de ander omdat hij een marxistische revolutionair is. Toen heb ik, als een soort hommage aan dat boek, de oudere man Jan Gays levensverhaal laten vertellen. Ik ben erg geïnteresseerd in die intergenerationele uitwisseling.”

Omdat het een belangrijk aspect is van queerlevens?

„Toen ik mijn seksualiteit begon te ontdekken zat de aids crisis in zijn ergste fase. Toen ik halverwege de jaren negentig seks begon te hebben kwamen er net medicijnen op de markt. Alles wat ik tot dan toe had gehoord over homoseksuele mannen ging over ziekte en dood. Maar de oudere mannen, met wie ik toen veel seks had, wilden er niet over praten. Ze waren getraumatiseerd, alsof ze net een oorlog hadden meegemaakt. Daarom ging ik op zoek naar mentoren die me wél wilden vertellen over queergeschiedenis.”

Wie waren jouw mentoren?

„Hoogleraar filosofie Morris Kaplan. Hij maakte zich zorgen om me. Ik was negentien, net gestopt met m’n studie, omdat ik een wrak was. Ik had nog veel familieproblemen te verwerken. Ik gebruikte veel drugs.”

We the Animals en *Blackouts* zijn geen autobiografische boeken, maar vertonen wel grote gelijkenissen met het leven van Torres. *We the Animals* gaat over een arme familie in landelijk New York, bestaande uit drie broers met een Amerikaanse moeder en Puerto Ricaanse vader. De ouders ontdekken een dagboek van de jongste broer waaruit blijkt dat hij homoseksueel is, waarna ze hem naar een psychiatrische instelling sturen. Dat is ook allemaal echt gebeurd, Torres is de jongste broer.

„Morris Kaplan nodigde me uit om bij zijn colleges te komen zitten over Plato’s *Symposium*, echt een queer tekst. Buiten de lessen om praatten we over queertheorie en de homorechtenbeweging, waarbij hij betrokken was geweest. Hij spoorde me aan om te lezen over mensen die extremere dingen hebben meegemaakt dan ik. Dat zou me uit mezelf halen. En dat gebeurde steeds opnieuw met verschillende mensen. Mensen met wie ik seks had of op andere manieren had ontmoet. Ook vrouwen, bijvoorbeeld de lesbische schrijfster Dorothy Allison, die een enorme invloed heeft gehad op mijn schrijven. Zij leerde mij hoe je omgaat met pijn en hoe je dat omvormt tot kunst. Dat ik diep moest gaan als ik schrijver wilde worden, eerlijk moest zijn, maar ook mezelf moest beschermen.”

Blackouts heb je eens omschreven als een liefdesbrief aan de mensen die de tijd nemen om een volgende generatie queers te onderwijzen.

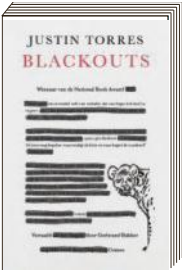
„In de psychiatrische kliniek waarin ik terechtkwam verbleef ook een man. We spraken nooit over seksualiteit, ik schaamde me daar nog te veel voor, maar hij was homo, zwaar depressief en heel aardig. Het was duidelijk dat hij me in bescherming nam.”

Hij was jouw Juan?

„Juan is een samensmelting van al die mensen: van hem, Dorothy, Morris.”

Hoe kijk je nu naar de ontwikkelingen in de Verenigde Staten? Op de overheidswaarschuwing over de Stonewall-opstand, waaruit de Pride is voortgekomen, is op last van de regering-Trump het woord ‘transgender’ niet meer te lezen.

„Mijn land beleeft een verschrikkelijke tijd. Kijk naar de gewelddadige ontmen-selijking door [vreemdelingenpolitie] ICE van Latino-bevolking, of hoe politici over trans mensen praten. Het zijn groepen die de laatste decennia zichtbaarder zijn geworden, en daar nu voor worden gestraft. Als reactie daarop gaan die groepen juist hun identiteit meer vieren. Dat is een dialectisch proces. Marginalisering en stigmatisering lokken artistieke en politieke reacties uit, wat weer leidt tot identiteitsbesef. Dat gold voor mij ook op persoonlijk niveau: ik werd in een psychiatrische inrichting gestopt, maakte mezelf er bijna van kant, maar het maakte me juist meer geïnteresseerd in queergeschiedenis. Ik ben nu een professionele homoseksueel.”

Justin Torres: *Blackouts*. (Blackouts) Vert. Gerbrand Bakker. Cossee, 320 blz. € 27,99

COLOFON

Mediahuis NRC BV

Hoofdredacteur:
Patricia Veldhuis
Algemeen directeur:
Dominic Stas

Redactie

Vragen, opmerkingen of suggesties?
Mail naar redactie@nrc.nl of ga naar nrc.nl/contact.
Postadres: Postbus 20673, 1001 NR Amsterdam, t.a.v rubriek, redactie of persoon.
T: **020 - 755 3000** (algemene nummer)

Ingezonden brieven

Reageren op artikelen? Stuur maximaal 250 woorden naar opinie@nrc.nl. Vermeld naam, adres en tel. nummer.

Advertenties

T: **020 - 755 3049**,
E: sales@nrc.nl,
W: adverteren.nrc.nl

Familieberichten

T: **020 - 755 3052**
E: familieberichten@nrc.nl

NRC Webwinkel

E: klantenservice@nrcwebwinkel.nl

Bezorging en abonnementen

Wij streven ernaar *NRC* te bezorgen voor 7.00 uur, op zaterdag voor 9.00 uur.

W: nrc.nl/service,
T: **088-572 3052** (ma-vr 8.00-17.00, za 9.00-13.00)

Omgang

persoonsgegevens

Mediahuis NRC BV legt van abonnees en gebruikers van online dienstverlening gegevens vast voor de uitvoering van een (abonnee)overeenkomst en/of het verlenen van diensten. Deze gegevens kunnen worden gebruikt om u te informeren over relevante producten en diensten van Mediahuis NRC BV (zie ook nrc.nl/privacyverklaring). Afmelden kan via privacy@nrc.nl.

Auteursrecht

© NRC, 2026.

Alle auteursrechten en databankrechten ten aanzien van (de inhoud van) deze uitgave worden uitdrukkelijk voorbehouden. Deze rechten berusten bij Mediahuis NRC BV c.q. de betreffende auteur. Zie voor de volledige tekst: nrc.nl

Zo leest u de NRC waardering

●●●●● buitengewoon
●●●●○ zeer goed
●●●○○ goed
●●○○○ matig
●○○○○ zwak

Advertentie

Warum will man Rudolf Steiner nicht verstehen?

Door middel van negen voordrachten in verschillende steden in Nederland in februari 2026 zal Johannes Catalan proberen uit te leggen, hoe het huidige verval van de mensheid door de geesteswetenschap van Rudolf Steiner tot stilstand gebracht en omgekeerd kan worden.

Alle voordrachten zullen in het Duits worden gehouden.

Uitvoerige informatie: www.dehoopschittert.nl

nrcwebwinkel

De mooiste klassieke muziek in Muziekgebouw aan 't IJ

20%
korting

Vanaf
49,-
39,-

- › Losse concerten op 20 maart, 12 april, 24 april of 30 mei 2026
- › Meesterwerken van Bach, Schubert en Brahms door de internationale top
- › Iconische concertzaal aan 't IJ met prachtige akoestiek

Beleef dit voorjaar de mooiste meesterwerken van de klassieke muziek in Muziekgebouw aan 't IJ, uitgevoerd door wereldklasse-musici zoals het Borodin Quartet, basbariton Florian Boesch en pianisten Fazil Say en Imogen Cooper. Geniet van een exclusieve korting en laat je onderdompelen in de grandeur van de klassieke muziek, in een internationaal geroemde zaal die elke noot laat schitteren. Het Muziekgebouw ligt prachtig aan het water, op slechts 10 minuten lopen of één tramhalte van Amsterdam Centraal. Wereldklasse, vlakbij!

Borodin Quartet

80-jarig jubileum
met Brahms en Borodin

Het legendarische ensemble is voor kamermuziek wat Richter voor de piano is, Oistrach voor de viool en Rostropovitsj voor de cello. De grote, stevige klank van het strijkkwartet is een ervaring die je niet mag missen.

Genre klassiek / romantiek

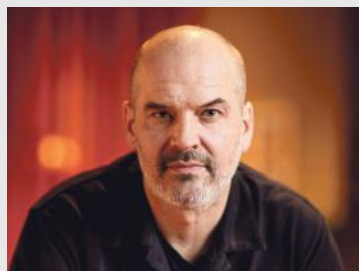
Vrijdag 20 maart / 20:15 uur
› Van 49,- voor 39,-

Florian Boesch + Malcom Martineau

Liederen en ballades
van Schubert

Als Florian Boesch Schubert zingt, hebben liedliefhebbers geen verdere aansporing nodig. De diepe bariton die van elk lied een pakkend verhaal maakt, is niet voor niets vaak vergeleken met grootheden als Fischer-Dieskau.

Genre klassiek / romantiek

Zondag 12 april / 20:15 uur
› Van 55,- voor 44,-

Fazil Say

Bachs *Goldbergvariaties*
als nieuw

De combinatie van een perfecte beheersing en de spontaniteit van een improvisator is zeldzaam, maar Say heeft beide kwaliteiten op het hoogste niveau. Zelfs Bachs meesterwerk de *Goldbergvariaties* klinkt als nieuw in zijn handen.

Genre barok / hedendaags

Vrijdag 24 april / 20:15 uur
› Van 49,- voor 39,-

Imogen Cooper

Impromptus
van Schubert

Pianolegende geeft een zeldzaam concert in Nederland. Dit is een unieke kans om haar wereldklasse van dichtbij te ervaren. "Schubert had voor haar geschreven kunnen zijn", aldus Sir Simon Rattle.

Genre klassiek / romantiek

Zaterdag 30 mei / 20:15 uur
› Van 49,- voor 39,-

Bestel nu > nrcwebwinkel.nl/muziekgebouw

Advertentie

COMMERCIEËLE BIJLAGE

DE INHOUD VAN DEZE BIJLAGE VALT NIET ONDER DE VERANTWOORDELIJKHEID VAN DE REDACTIE VAN NRC

VOORLINDEN

Grensverleggend en virtuoos **CLAIRE TABOURET**

Collectietentoonstelling
STILTE IN DE STORM
kom rijstkorrels tellen

Primeur in Nederland
SHILPA GUPTA
100 verboden dichters

Voor literatuurliefhebbers
VOORLINDEN LEEST
met Das Mag

Voorlinden – museum & gardens – dagelijks geopend – Buurtweg 90, Wassenaar – voorlinden.nl

Spiegelbeelden

Wat als je elke dag een uur naar jezelf zou kijken, jezelf zou vastleggen: wat zie je dan? Dat is wat Claire Tabouret al sinds haar veertiende doet. Een zelfportret maken is voor haar een manier om de dag te starten, in contact met zichzelf te komen en haar ogen te openen voor het doek. Zet je haar zelfportretten naast elkaar, dan ontvouwt zich geen vaststaand beeld, maar een reeks momentopnamen. Geen dag voelt immers hetzelfde; soms sta je strijdbaar in het leven, soms kwetsbaar, dan weer uitgeput of juist energiek. In de zelfportretten die Claire bij Voorlinden toont, verschijnt ze in talloze gedaanten. Als een bloeddorstige vampier, hongerig zoekend naar een volgende prooi om te vangen in verf. Dan verschuilt ze zich onzeker in een capuchon, ligt ze uitgeput op de bank midden in de nacht of is ze volledig opgeslokt door haar werk, terwijl ze tegelijk haar kind borstvoeding geeft. Wat haar zelfportretten zo intrigerend maakt, is dat elke dag een ander beeld lijkt te resoneren, afhankelijk van hoe ik in mijn vel zit. Datzelfde geldt voor haar groepsportretten van kinderen. Juist doordat daarin niemand de hoofdrol opeist, ieder kind zijn eigen aanwezigheid en karakter draagt, springt er elke dag een ander voor mij uit. Zo dringt, kijkend naar Claire's werk, onvermijdelijk de vraag op: hoe zie jij er vandaag uit?

Suzanne Swarts
directeur museum Voorlinden

Aan het water, op een warme dag: het vastleggen van die sensatie is één van Claire Tabourets obsessies.

Het vluchtige vastgelegd Claire Tabouret

Een vibrerend kleurenpalet, uitgesproken signatuur en voortdurend op zoek naar een nieuwe uitdaging, maar altijd binnen de schilderkunst; dat tekent Claire Tabouret. Zodra het comfortabel wordt, zoekt de figuratief schilder een nieuw obstakel; in begrenzing schuilt immers ook vrijheid. Voorlinden brengt met *Weaving Waters*, *Weaving Gestures* de eerste grote overzichtstentoonstelling van deze grensverleggende schilder, wiens glas-in-loodramen voor de Notre-Dame kathedraal in Parijs eind dit jaar worden geïnstalleerd.

Ze was pas vier jaar oud, toen Claire Tabouret in Musée de l'Orangerie in Parijs de waterlelies van Claude Monet voor het eerst zag. Ondanks haar jonge leeftijd wist ze meteen: 'Dit is wat ik ga doen, schilderen.' Veertig jaar nadat ze het penseel oppakte, heeft de Franse schilder een van de belangrijkste opdrachten binnengesleept die je als kunstenaar kunt krijgen: zes nieuwe glas-in-loodramen voor de gerestaureerde Notre-Dame ontwerpen. Momenteel worden de ramen door het eeuwenoude Atelier Simon-Marq in Reims vervaardigd en de schetsen tentoongesteld in het Grand Palais in Parijs. Daarnaast presenteert Voorlinden nu haar allereerste grote overzichtstentoonstelling. *Weaving Waters*, *Weaving Gestures* brengt zo'n vijftig werken samen, gemaakt over een periode van twintig jaar. Het werk van de figuratief schilder, die na haar doorbraak in Frankrijk haar koffers pakte en naar Los Angeles vertrok om in de woestijn

te schilderen, bevindt zich aan beide kanten van de Atlantische Oceaan in diverse privéverzamelingen en museumcollecties. Voor het eerst worden werken samengebracht uit verschillende fases van haar leven, gemaakt in verschillende ateliers, in verschillende landen. In de solotentoonstelling zie je met welke thema's Claire speelt, welke obsessies ze ontwikkelt, hoe ze de grenzen van schilderkunst blijft verleggen – om telkens weer terug te keren naar de rimpelingen in het water die ze als kind bij Monet zag.

Opboksen tegen de ondergrond
Claire groeit op aan de rand van Montpellier en vertrekt na de middelbare school naar Parijs om te studeren aan de legendarische École des Beaux-Arts, waar ze na een tweede toegangsexamen wordt toegelaten. Op jonge leeftijd is ze verliefd geworden kunstboeken, op het kleurgebruik van Edvard Munch, op de landschappen van Giorgio Morandi, Édouard

De hongerige kunstenaar als vampier.

Vazen, wandkleden, nepbont: de Franse kunstenaar rekt graag de grenzen van de schilderkunst op.

perimenten is bij Voorlinden te zien en trok de aandacht van de legendarische cultfotograaf Nan Goldin, die haar helpt aan een uitwisseling aan de vooraanstaande kunstschool Cooper Union in New York. Ook na haar afstuderen blijft Claire volop experimenteren, en voortdurend de grenzen van de schilderkunst opzoeken en oprekken. Ze schildert op uiteenlopende en onmogelijke materialen, op verschillende soorten doek, op brons, plexiglas, keramiek en nepbont. Ze schildert haar ondergrond

neonroze, feloranje of gifgroen, zodat ze moet 'opboksen' tegen die fluorescerende kleur. Ook geeft ze de controle uit handen, laat anderen haar onderwerp bepalen of haar werk interpreteren in wand- en vloerkleden. 'Ik wil weten hoe ik in verschillende vormen mijn weg kan vinden', aldus de kunstenaar.

Bij Voorlinden zie je hoe ze traditionele genres herinterpreteert, zoals baders, landschappen en weerspiegelingen. Boeiend is ook hoe Claire reflecteert op menselijke relaties, op hoe je jezelf

ziet en opstelt – als individu én in een groep – en wat er gebeurt als je afwijkt van conventies en bijvoorbeeld make-up over je gezicht uitsmeert. Al tijd blijft ze trouw aan haar medium: de schilderkunst. En stevast keert ze terug naar haar basis, het portret, waarin precies dat vluchtige besloten ligt dat haar ooit bij Monet raakte. 'Het gezicht is als het oppervlak van water; altijd in beweging, altijd ongrijpbaar, nooit stil', zegt ze. 'Door portretten te schilderen, kan ik die vluchtige toestand vastleggen.'

'Bij Monet voelde ik voor het eerst die fysieke drang om te schilderen, iets tussen extase en pijn in.'

Claire Tabouret

Catalogus Claire Tabouret

Wil je een mooie herinnering aan de solotentoonstelling van Claire Tabouret? Koop dan haar catalogus! Daarin vind je beelden van alle zalen en kunstwerken. Ook observeert daarin schrijver **Jean-Philippe Toussaint** Claire terwijl ze aan het werk is, tijdens een imaginair bezoek aan haar atelier.

De catalogus kost 48,50 euro en verschijnt 13 februari. Bestellen doe je via shop.voorlinden.nl.

Iedereen is verkleed, maar niemand speelt de hoofdrol in het groepsportret *The Red Carnival*.

Sinds haar veertiende maakt Claire zelfportretten.

Een uur lang rijst en linzen tellen; de oefening *Counting the Rice* van Marina Abramović is zo populair, dat alle tijdsloten tot begin juni zijn vergeven. (c/o Pictoright Amsterdam, 2026)

Een moment voor jezelf Stilte in de storm

Wie de storm wil trotseren, moet haar oog binnenstappen – terugkomen tot de kern, de plek waar stilte heerst en helderheid ontstaat. Dat is precies wat de collectietentoonstelling *Stilte in de storm* van Voorlinden biedt: een moment van bezinning in een wervelende wereld. In de tentoonstelling tonen kunstenaars als **Marina Abramović**, **Olafur Eliasson** en **Arturo Hernández Alcázar** dat stilte een bron van kracht is – en een zacht, standvastig antwoord kan bieden op de storm die ons omringt.

Catalogus *Stilte in de storm*

Wil je langer stilstaan bij de tentoonstelling *Stilte in de storm*? Dat kan met de catalogus! Daarin vind je beelden van alle kunstwerken en zalen, maar ook fijne tekstuele bijdragen van de Koreaans-Duitse filosoof en schrijver **Byung-Chul Han**, de Vlaamse cultuurjournalist en stilte-expert **Virginie Platteau** en van dichter **Peter Verhelst**.

De catalogus is verkrijgbaar voor 42,50 euro in de museumshop en via shop.voorlinden.nl.

‘In een wereld vol afleiding is het een uitdaging om de tijd te nemen om contact te maken met onszelf en met anderen’, zegt Marina Abramović. De performancekunstenaar bedacht *Counting the Rice*, een werk dat onderdeel is van de collectietentoonstelling *Stilte in de storm* van Voorlinden. Daarbij worden bezoekers uitgenodigd om een uur lang, met noise-cancelling koptelefoon op, rijstkorrels en linzen te tellen. Zo ontwikkel je volgens Abramović concentratie, zelfbeheersing, wilskracht en uithoudingsvermogen. Het is een oefening in stilte, midden in het museum en omringd door anderen, waarbij je volledig op jezelf wordt teruggeworpen – en zo populair dat alle tijdsloten tot begin juni zijn uitverkocht! De populariteit van het werk van Abramović belichaamt precies de nood aan een tentoonstelling als *Stilte in de storm*; even een moment van stilte en aandacht voor jezelf in deze onstuimige tijden.

Uitgestippelde route

Met een zorgvuldige selectie uit de eigen collectie stippelt Voorlinden in

de *Stilte in de storm* een route uit die leidt tot meer aandacht en verbinding: met jezelf, met de ander, met wat werkelijk van waarde is. De tentoonstelling start met de installatie *Black Kites (Bird of Ill Omen)* van Arturo Hernández Alcázar uit 2010-2012, waarin een zwerm onheilspellende zwarte vliegers in de lucht wordt stilgezet. ‘Deze installatie is een waarschuwing, een voorbode van verandering’, zegt de Mexicaanse kunstenaar. Een deel van de vliegers gebruikte hij tijdens een performance die binnen een halfuur werd neergehaald door de politie. Op sommige vliegers kun je nog de sporen daarvan zien. Nadat de storm van de buitenwereld is stopgezet, passeer je op de route in *Stilte in de storm* de 651 glazen bollen van Olafur Eliasson, die samen het werk *Conveyance* vormen. Wanneer je erlangs loopt, zie je dat hun kleuren geleidelijk veranderen. Vanuit de ene hoek lijken de bollen zwart, dan deels doorzichtig en frontaal kleuren ze groen, blauw, geel, roze of paars. De kleuren zijn afhankelijk van jouw

beweging; Eliasson laat je zo zien dat jouw perspectief jouw wereld kleurt. Precies in het midden van de tentoonstelling bevind je je plotseling in een schijnbaar oneindig sneeuwlandschap waarin het kunstenaarsduo Elmgreen & Dragset een eenzame wandelaar hebben geplaatst.

Precaire balans

De tentoonstelling eindigt met een uiterst precaire balans: met *Everyday Life* toont Arcangelo Sassolino hoe belangrijk het is om in balans te blijven, om af en toe de stilte actief op te zoeken. De Italiaanse kunstenaar laat daarvoor een massief rotsblok van zo’n 820 kilo rusten op een glazen plaat, liggend op een stalen frame. Onder het gewicht van het graniet buigt het glas lichtjes mee. Het werk verbeeldt volgens de kunstenaar de onzichtbare lasten die je dagelijks met je meedraagt en de veerkracht die nodig is om je balans te behouden. ‘De spanning in de materialen is echt aanwezig’, benadrukt de kunstenaar, ‘net zoals onze kwetsbaarheid.’

Verboden woorden – van dichters van vervlogen tijden tot nu – worden voorgelezen en vastgehouden in de opzienbarende installatie van Shilpa Gupta.

Primeur in Nederland Sleutelwerk van Shilpa Gupta

In *For, In Your Tongue, I Cannot Fit* geeft Shilpa Gupta een stem aan dichters die monddood zijn gemaakt. De opzienbarende installatie uit de collectie van Voorlinden is voor het eerst in Nederland te zien en gaat over de fragiliteit van de vrijheid van meningsuiting – nog altijd een belangrijk thema. Het sleutelwerk van de Indiase kunstenaar wordt met een selectie van haar werk uit de museumcollectie getoond.

Een symfonie van honderd verboden, gecensureerde stemmen: bij *For, In Your Tongue, I Cannot Fit* wandel je door een landschap van gedichten. Met de installatie geeft Shilpa Gupta een stem aan dichters die door de eeuwen heen gevangen zijn gezet vanwege hun geschriften of overtuigingen. Het oudste gedicht komt uit de achtste eeuw, maar Shilpa heeft ook werk van dichters die momenteel gevangen of ondergedoken leven

verwerkt. Via de microfoons weerklanken hun gedichten in hun oorspronkelijke taal: Engels, Arabisch, Azerbeidzjaans, Turks, Russisch, Chinees, Hindi, Urdu of Spaans. Op de standaarden daaronder zijn gedichtfragmenten vastgeprikt. Sommige gedichten werden geschreven als protest, anderen kregen die betekenis, werden verboden of stiekem doorgesmokkeld. De schrijvers werden verbannen, gearresteerd, voort-

durend gevolgd of kregen een schrijfverbod opgelegd.

Wakker schudden

In haar multidisciplinaire werk benadrukt Shilpa vaak de kwetsbaarheid van het recht op vrijheid van meningsuiting, ook vandaag. Met haar werk probeert ze je wakker te schudden: je staat minder op afstand van politiek en de gevolgen van censuur dan je denkt. De Indiase kunstenaar nodigt

je uit om je te verplaatsen in een ander en tijdelijk een ander perspectief in te nemen. Ze stelt vragen bij geografische en politieke scheidslijnen, maar ook over de manier waarop we naar anderen en onszelf kijken. De selectie kunstwerken van Shilpa bij Voorlinden doet menigeen dan ook vertragen, verstillen en reflecteren: in watvoor wereld leven we eigenlijk? Waar stopt een grens? En wie bepaalt de regels?

Stalen zeppelin van Julio Le Parc

Julio Le Parc speelt met wie het kunstwerk afmaakt: jij of hij? (c/o Pictoright Amsterdam, 2026)

Tallose glinsterende, zilveren vierkanten hangen aan stalen draden aan het plafond bij Voorlinden. De monumentale installatie beweegt vrij mee met de luchtstromen, waardoor fascinerende optische effecten ontstaan en de omringende ruimte gefragmenteerd wordt gereflecteerd. Deze ‘stalen zeppelin’ mag voor de inmiddels 95-jarige Julio Le Parc voor altijd in beweging blijven.

Al sinds de jaren zestig experimenteert de Argentijnse kunstenaar Julio Le Parc met beweegbare elementen, licht en vorm. Hij onderzoekt abstracte concepten zoals verandering en toeval, maar de toeschouwer speelt de belangrijkste rol in zijn werk. Voor de kunstenaar maken jouw blik en beweging zijn kunstwerken namelijk af. Bij het creëren van nieuw werk houdt hij dan ook altijd een denkbeeldige toeschouwer in zijn hoofd; hij wil weten hoe je het in je opneemt, hoe je het ervaart, hoe je eromheen beweegt. Dat geldt ook bij het werk *Zeppelin de acero* dat hij in 2021 maakte. Met deze monumentale installatie experimenteert hij met hoe verschillend één ervaring kan zijn. Het werk neemt afstand van het idee dat het beeld van een kunstwerk vast, eenduidig en definitief is, en zet opnieuw de kijker centraal.

Ook bij voorlinden

€ 34,50
INCLUSIEF
MUSEUM-
BEZOEK

Nieuw! Voorlinden Leest

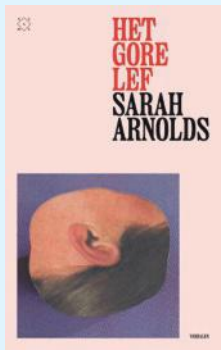

Jouw favoriete museum en uitgever Das Mag brengen samen Voorlinden Leest: een middag vol verhalen, inspiratie en leesplezier. Ontdek de nieuwste boeken van de beste auteurs van nu, gepresenteerd door schrijver en moderator **Peter Buurman**. Luister naar hun verhalen, doe mee aan de boekenquiz, ontmoet de auteurs, laat je boek signeren én geniet van het museum! Met een ticket van 34,50 euro krijg je een uur (voor)leesplezier én toegang tot het museum.

Rob van Essen & Sarah Arnolds
zaterdag 21 maart | 15.00 – 16.00 uur

Je kunt het hèt handelsmerk van tweevoudig Libris Literatuur Prijswinnaar **Rob van Essen** noemen: personages die een loopje nemen met de werkelijkheid – zo ook in zijn nieuwe roman *De grote schoonmaak*. Maar de personages in de verhalen van **Sarah Arnolds**, volgens de Volkskrant hét literaire talent van 2026, kunnen er ook wat van. Haar bejubelde debuutbundel *Het gore lef* staat vol met leugenaars en waarheidsgoochelaars. Wat maakt de fantasie zo onweerstaanbaar?

‘De verhalen van Rob en Sarah staan vol vreemde en originele ideeën, ik wil weten waar die vandaan komen, en of het schrijven van die verhalen net zo plezierig is als het lezen.’ – Peter Buurman

Op zijn kenmerkende wijze voert **Rob van Essen** je mee in *De grote schoonmaak*, dat in Boekenweek 2026 op 11 maart uitkomt, langs supermarkten uit de jaren tachtig, Amsterdamse kraakgaleries en Noord-Engelse uitgaanscentra, op zoek naar antwoorden. De tweevoudig Libris Literatuur Prijswinnaar vertrekt vanuit de vraag: hoe deal je met het onverklaarbare?

In de verhalen in *Het gore lef* wordt volop gelogen. Want een leugen is een geweldige manier om te ontsnappen aan de waarheid – die vaak te pijnlijk is, of te saai. En het is zo makkelijk, laat **Sarah Arnolds** in haar debuut zien. Iedereen kan het. Je liegt tegen je vrienden, je masseur, je ouders, je kinderen, je partner of tegen jezelf. Moeilijker is het om ermee op te houden.

Elke zaterdag en zondag Stilte op sokken

Een museum in alle stilte bezoeken, tijd om de kunstwerken écht in je op te nemen, zonder afleiding van andere bezoekers. Dat is het idee achter het stilte op sokken-uur van Voorlinden: slechts een beperkt aantal bezoekers komt binnen, zet de telefoon op stil, trekt de schoenen uit en bewaart de gesprekken tot 11 uur, wanneer ook andere bezoekers komen. Daardoor ervaar je een andere energie in het museum. Je kijkt aandachtiger en beleeft de kunstwerken veel intensiever. Ook ontstaat er een gevoel van samenhang met de andere bezoekers; jullie behoren tot de *select few* die het museum in stilte ervaren! Na 11 uur kun je blijven zolang je wilt – tot 17 uur.

Wanneer: elke zaterdag en zondag

Aanvang: 10.00 – 11.00 uur

Tickets: reguliere toegangsprijzen

€ 12,50

Rondleiding Piet Oudolftuin

De internationaal gerenommeerde tuinarchitect Piet Oudolf legde rondom museum Voorlinden een tuin aan die drie seizoenen bloeit en het hele jaar door de moeite waard blijft. Wil je alle geheimen ontdekken van deze bijzondere tuin? Regel dan een kaartje voor de rondleiding van onze hoveniers! Dan vertellen ze je alles over het onderhoud van deze tuin en welke soorten planten en siergrassen je daar allemaal kunt vinden.

Periode: 11 juni tot en met 25 september

Wanneer: elke donderdag en vrijdag

Start: 13.30 uur | 15.00 uur

Tickets: online verkrijgbaar, 12,50 euro

Agenda

CONCERT +
MUSEUMTICKET
€ 34,50

Elke maand Voorlinden Klassiek

Jong talent brengt op de eerste maandagochtend van de maand tussen 10 en 11 uur een ode aan klassieke meesters; dat is het concept van Voorlinden Klassiek. De reeks wordt samen met Stichting Eigen Muziekinstrument georganiseerd en tickets kosten 34,50 euro (concert én museumbezoek). Op de planning staan:

- **2 maart:** Het **Marigold Piano Quartet** brengt werk van Mozart en Dvorak op (alt)viool, cello en piano.
- **13 april:** **Maat Saxophone Quartet** en percussioniste **Kalina Vladovska** bieden een opwindende muziekreis vol snelle, uitdagende passages.
- **4 mei:** De strijkers van het **Dudok Quartet** spelen Joseph Haydns *Die sieben letzten Worte unseres Erlösers am Kreuze* uit het hoofd!
- **8 juni:** Het **Brioso Trio** brengt hedendaagse, klassieke en romantische werken op viool, cello en piano.

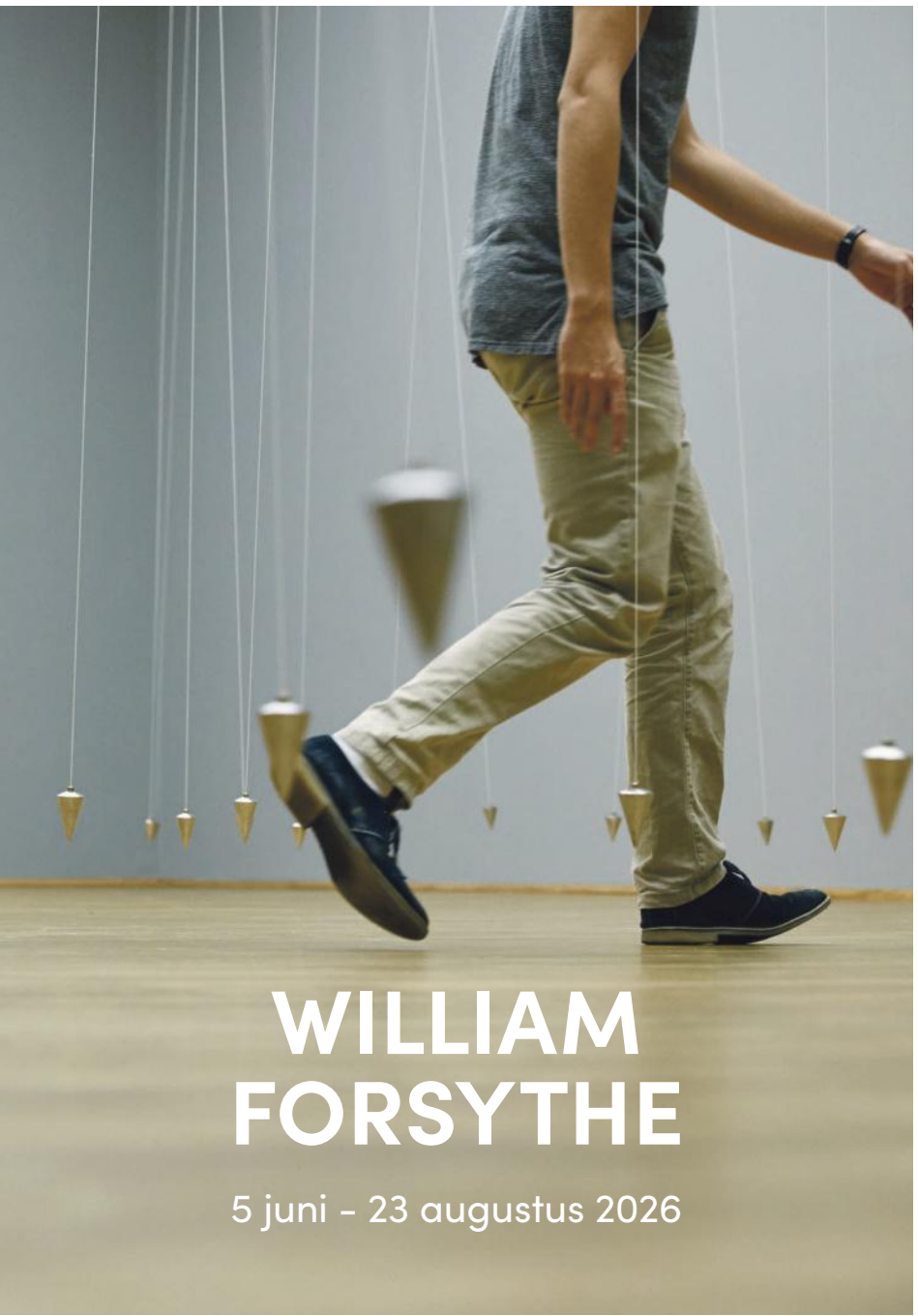
Concert op de zondagmiddag Matteo Myderwyk

Pianist **Matteo Myderwyk** komt terug naar Voorlinden! Na zijn eerdere uitverkochte concerten keert hij terug op zondag 26 april om zijn gloednieuwe album *Nocturnal Blues* te presenteren. Opgeleid als klassiek pianist, liet Matteo al gauw de werken van muzikale helden Bach en Liszt achter zich om een vrijere, meer instinctieve weg in te slaan – improviserend, componerend in het moment, met klankwerelden op basis van pure emotie. Matteo staat bekend om zijn meeslepende, onvoorspelbare en sterk atmosferische liveoptredens. De afgelopen jaren werd hij meerdere keren genomineerd voor een Edison Award en trad hij op in de meest iconische concertzalen van Nederland.

Wanneer: zondag 26 april

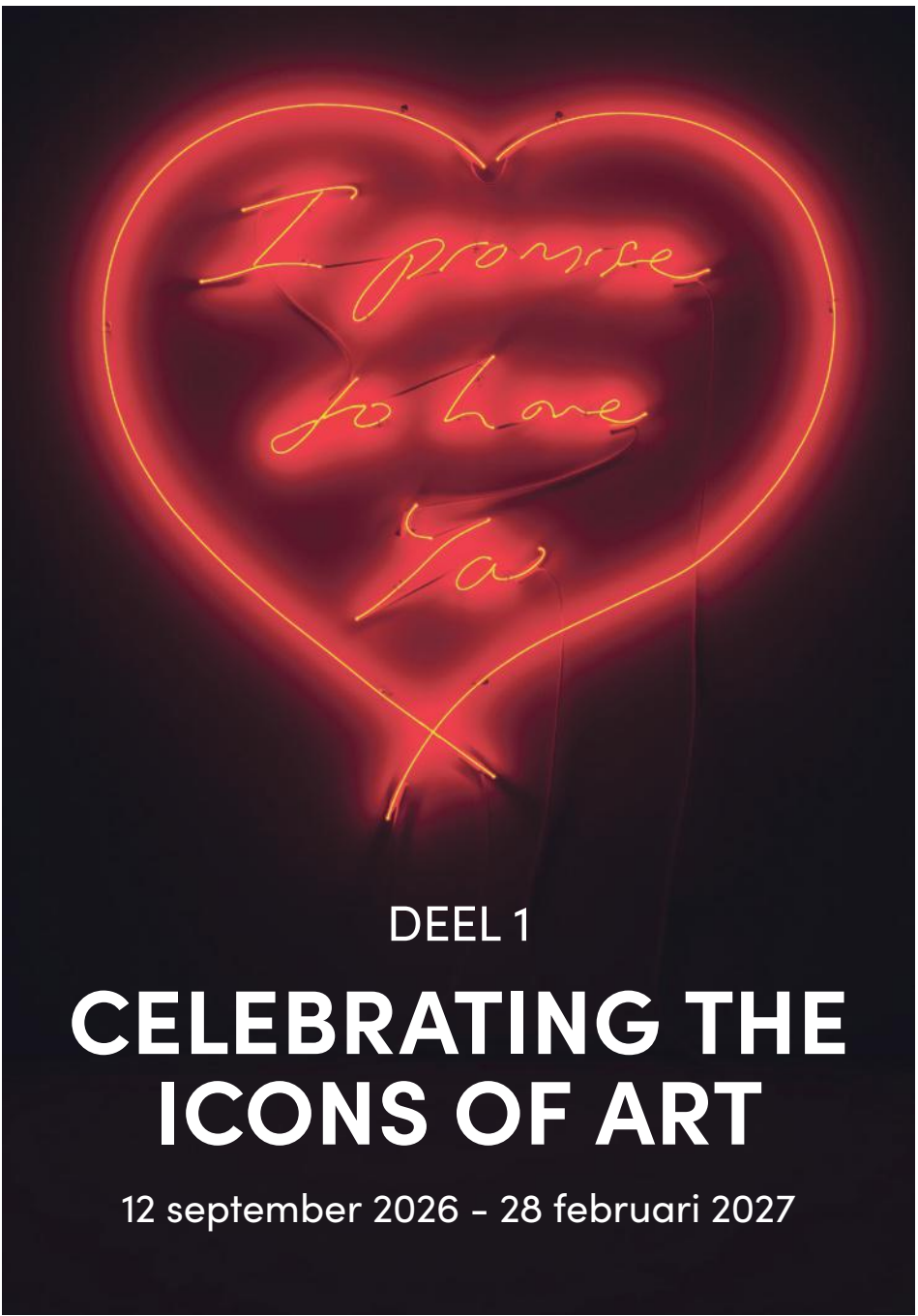
Tijd: 15 tot 16 uur

Tickets: 34,50 euro (concert én museumbezoek)

WILLIAM FORSYTHE

5 juni – 23 augustus 2026

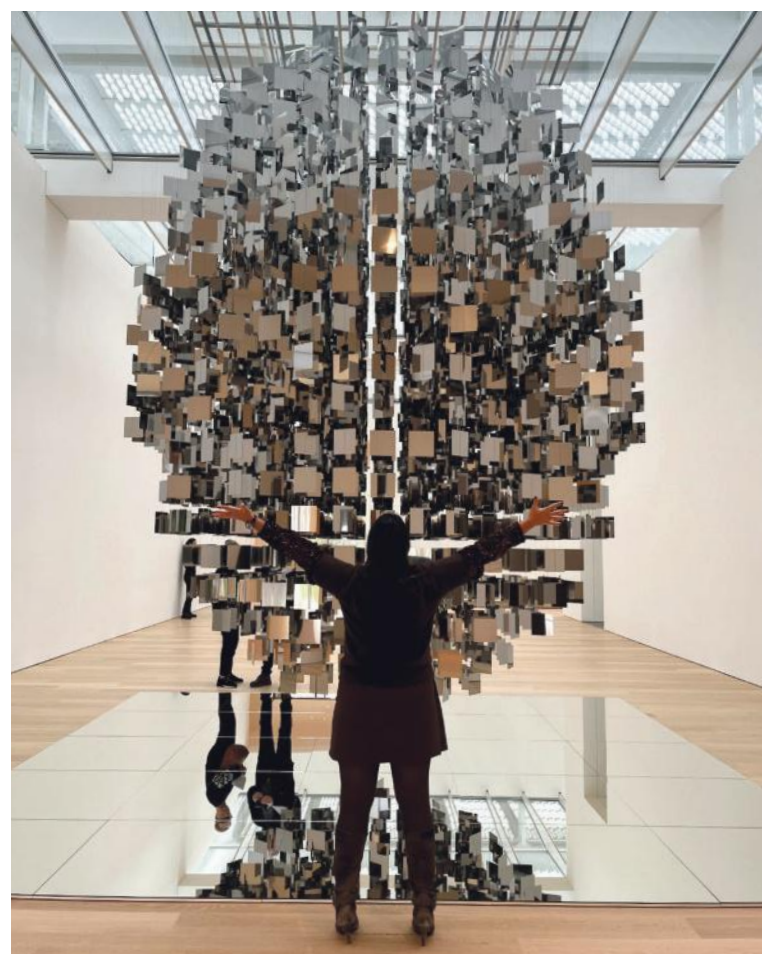
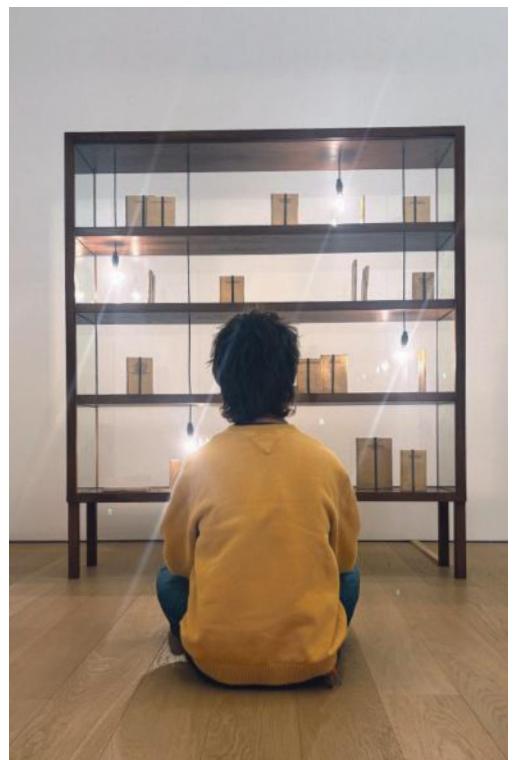

DEEL 1

CELEBRATING THE ICONS OF ART

12 september 2026 – 28 februari 2027

Koop je tickets tevoren online op tickets.voorlinden.nl.

PLAN JE BEZOEK

Voorlinden
museum & gardens
Buurtweg 90, Wassenaar
www.voorlinden.nl

Elke dag open
museum 11.00 – 17.00 uur
restaurant 10.30 – 18.00 uur

Tickets
volwassenen: € 22
jongeren 13 t/m 18 jaar: € 11
kinderen t/m 12 jaar: gratis
ICOM: € 7,50
VriendenLoterij VIP- en
Museumkaart niet geldig

Koop je tickets op
tickets.voorlinden.nl

